

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Diplomski studij povijesti i povijesti umjetnosti

Gabrijela Baričić

Djeca kao žrtve Domovinskog rata u Slavonskom Brodu 1991.-1993.

Diplomski rad

Zagreb, siječanj 2017. godine

Djeca kao žrtve Domovinskog rata u Slavonskom Brodu 1991.-1993.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Diplomski studij povijesti i povijesti umjetnosti

Gabrijela Baričić

Djeca kao žrtve Domovinskog rata u Slavonskom Brodu 1991.-1993.

Diplomski rad

Mentor: dr.sc. Martin Previšić

Zagreb, siječanj 2017. godine

SAŽETAK

U prvim godinama hrvatske samostalnosti (1991.-1993.) općina Slavonski Brod doživjela je teška ratna razaranja koja su izravno utjecala na život, svakodnevne potrebe, školovanje i stradanje djece. U radu se proučava svakodnevnica djece u ratnim uvjetima života (u skloništima i pod uzbunama), te u privremenom izbjeglištvu tijekom ljeta 1992. godine korištenjem metode usmenih svjedočanstava. Svakodnevni napadi na grad utjecali su neposredno na funkcionalno održavanje odgojno-obrazovnog sustava i nastave. Stoga se u radu problematizira institucionalno organizirana skrb i odgojno-obrazovni proces u ratnim uvjetima koji su zahtijevali nastavu putem radija i u improviziranim prostorima, a tijekom školske godine 1992./93. i izmještanje nastave u sigurnija područja Hrvatske. Na taj se način prikazuje akcija izmještanja školske djece u organizaciji Izvršnog vijeća općine Slavonski Brod uz podršku Vlade Republike Hrvatske, roditelja djece, prosvjetnih djelatnika osnovnih i srednjih škola, Općinskog stožera civilne zaštite i Sekretarijata društvenih djelatnosti što zaslužuje posebnu historiografsku pozornost. Osnovni razlozi izmještanju nastave bili su nesigurnost za dječji život i nemogućnost održavanja nastave ili odgoja u adekvatnim prostorima jer su školski objekti (kao i vrtići za predškolsku dob) bili prenamijenjeni u prihvatne centre za izbjeglice ili oštećeni u bombardiranju. U općini Slavonski Brod od posljedica topničkih i zračnih napada smrtno je stradalo preko 30, a ranjeno je preko 60 djece. Rad nastoji prikazati ukupne posljedice ratnog stanja na život djece u Slavonskom Brodu 1991.-1993., te načine na koje su državne i lokalne institucije, ali i stanovništvo, nastojali riješiti svakodnevne životne i obrazovne probleme.

KLJUČNE RIJEČI: *djeca, žrtve rata, Domovinski rat, Slavonski Brod, školovanje.*

SUMMARY

During the Homeland War in Slavonski Brod from 1991 to 1993, children were deeply affected by severe war destruction. In daily attacks, over 30 children became direct war victims (they were killed in the park, in front of a house, on the street and even in the cellar) and many others were wounded. Research presents typical everyday children's life in war conditions in the town of Slavonski Brod using oral history method. Interviewing 8 adults (which were children 9 – 17 at that time) everyday life is observed through some categories and symbolic spots. The most significant domain is shelter, obviously a metaphor for security, family harmony and neighbourly amusement. Wartime is remembered by alerts, sirens and bombing that created all kinds of fear. In summer of 1992 elementary school children were temporary evacuated to safer areas in Croatia and some European countries to protect them from certain death. Daily attacks indirectly affected normal educational system. Serbian aggression on Slavonski Brod made schooling impossible to organize so Commune of Brod relocated school children and schools with teachers, pedagogues and school directors to adequate areas in Croatia. Evacuation of children was only partly successful with support of Croatian government and at the end children evacuees came back home on Christmas 1992. During the war, school facilities were heavily damaged, they served as refugee and army centres. The paper presents how children, adults, local authorities and school employees tried to diminish total effects of warfare on children.

KEY WORDS: *children, war victims, Homeland War, Slavonski Brod, education.*

ZAHVALE

U istraživanju i pisanju ovog rada pomogli su mi brojni pojedinci i institucije. Prije svega, zahvaljujem se svom mentoru dr.sc. Martinu Previšiću koji je prihvatio ideju i koncept diplomskog rada i značajno pridonio konačnoj realizaciji istog. Također, zahvaljujem se profesorima koji su mi savjetima i sugestijama približili metodu historiografskog istraživanja, dr.sc. Zrinki Blažević, dr.sc. Suzani Leček, dr.sc. Mati Artukoviću i dr.sc. Ivici Miškulinu. U obradi poginule i ranjene djece izuzetno su srdačni i pristupačni bili doc.dr.sc. Ante Nazor ispred Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata i gospođa Julijana Rosandić ispred Udruge civilnih žrtava Domovinskog rata Brodsko-posavske županije. Uz to, zahvaljujem se službenicima pismohrane Županijske skupštine i Stručnoj službi Županijske skupštine i župana gdje su mi omogućili uvid u izvornu dokumentaciju. Isto tako, zahvaljujem se i ravnateljima osnovnih škola na području grada koji su mi pružili uvid u školske spomenice.

Posebnu zahvalnost dugujem kazivačima i kazivačicama s kojima sam skladno i konstruktivno surađivala i koji su nenametljivo i otvoreno pristupili usmenom kazivanju (među njima nastavnica matematike i ravnatelj osnovne škole).

Konačno, diplomski rad je uspješno priveden kraju uz svesrdnu i snažnu podršku roditelja i braće, rodbine, svih veselih prijatelja i Josipa.

Diplomski rad je posvećen poginuloj i ranjenoj djeci u Domovinskom ratu iz Slavonskog Broda.

SADRŽAJ:

1	DOMOVINSKI RAT U SLAVONSKOM BRODU (1991. – 1993.)	15
1.1	POLITIČKE I DRUŠTVENE PROMJENE U OPĆINI SLAVONSKI BROD	15
1.2	GRAD U POZADINI BOJIŠNICE – 1991.	17
1.3	GRAD NA CRTI BOJIŠNICE – RATNA 1992.....	19
2	DJECA U RATU	23
2.1	SVAKODNEVNI ŽIVOT SLAVONSKOBRODSKE DJECE U RATU	27
2.1.1	O METODI USMENOG SVJEDOČANSTVA (<i>ORAL HISTORY</i>)	27
2.1.2	„I MI SMO SUDIONICI RATA“	29
2.1.3	„ZAŠTO JA MALI SPAVAM U SKLONIŠTU“	30
2.1.4	IZMJEŠTANJE DJECE TIJEKOM LJETNIH PRAZNIKA 1992. GODINE ...	35
2.2	ŠKOLOVANJE SLAVONSKOBRODSKE DJECE U RATU	38
2.2.1	ŠKOLSKA GODINA 1991./92.	39
2.2.2	ŠTETE U ŠKOLSTVU UZROKOVANE RATOM.....	41
2.2.3	ŠKOLSKA GODINA 1992./93.	44
2.2.4	ISKUSTVO ŠKOLOVANJA NA IZMJEŠTENOM MJESTU KROZ USMENA SVJEDOČANSTVA – „ALI MOJE MISLI SU U MOM GRADU“	51
3	STRADANJE DJECE U RAT U SLAVONSKOM BRODU	54
4	ZAKLJUČAK.....	62
5	PRILOZI	64
6	POPIS FOTOGRAFIJA.....	71
7	POPIS TABELA.....	73
8	BIBLIOGRAFIJA.....	75
8.1	IZVORI.....	75
8.2	TJEDNE TISKOVINE	75
8.3	LITERATURA.....	76

UVOD

Nakon dostatnog vremenskog odmaka u hrvatskoj historiografiji zastupljenije je proučavanje Domovinskog rata koji se vodio na početku devedesetih godina prošlog stoljeća. U prvim godinama hrvatske samostalnosti općina Slavonski Brod doživjela je teška ratna razaranja. Neposredna ratna opasnost za Slavonski Brod, nastala općim napadom i agresijom Jugoslavenske narodne armije i pobunjenih Srba na područja istočne i zapadne Slavonije, a pogotovo susjedne Bosanske Posavine, značajno je utjecala na život društva u gradskoj sredini. Jedan dio gradskog društva činila su djeca. Stoga je cilj diplomskog rada prikazati život, svakodnevicu, školovanje i stradanje brodske djece u ratnom stanju. Za potrebe diplomskog rada odabrano je područje grada Slavenskog Broda koje se nalazilo u sastavu općine Slavonski Brod, a koji odgovara mikroprostoru za istraživanje specifičnih kategorija. Diplomski rad ne obuhvaća cjelokupno trajanje Domovinskog rata od 1991. do 1995. godine nego se ograničava na dvogodišnje vremensko razdoblje. Vremenska odrednica proizlazi iz oglašavanja uzbuna općih i zračnih opasnosti u gradu koje su označavale ritam funkcioniranja života i odgojno-obrazovnog sustava za djecu. Prva uzbuna opće opasnosti za grad oglašena je 1. rujna 1991. godine kada je izveden raketno – minobacački napad na most između Slavenskog i Bosanskog Broda. Opće i zračne opasnosti svakodnevno su se oglašavale do zime 1992. godine od kada se situacija u općini počinje normalizirati. Iz tog razloga diplomski rad završava s početkom 1993. godine kada Slavonski Brod više nije ratno ugrožen te se odgojno-obrazovni sustav odvija prema svom planu i programu.

U središtu istraživanja diplomskog rada su djeca civili i maloljetnici koji su ratnim stanjem postali izravne ili neizravne žrtve rata. Suvremena viktimologija ili žrtvoslovlje koristi pojam žrtve za civilne i apolitične osobe u ratnim okolnostima koje se ne mogu zvati stradalnicima jer su potpuno nevine, a kakva su u svakom slučaju djeca te uz njih građani civili, prognanici i izbjeglice.¹ Djeca kao žrtve su osobe koje nisu aktivno sudjelovale u borbenim djelovanjima, ali su pretrpjele neku vrstu oštećenja ili su smrtno stradale.² Upravo zato, u diplomskom radu, djeca su označena kao žrtve rata, a ne stradalnici. Također, viktimologija u širem smislu proučava pojavu, uzroke i posljedice stradanja pa su tako u istraživanju prisutne izravne i neizravne žrtve. Svakako, izravne žrtve odnose se na stradalnu ili ranjenu djecu u općini Slavonski Brod, a neizravne žrtve predstavljaju osobe čija su dobra ili

---

¹ Igor Graovac, „Dilema viktimologije: žrtve i/ili stradalnici?“, u: *Dijalog povjesničara – istoričara* 5, Izlaganje s međunarodnog skupa održanog 2. – 4. ožujka 2001. u Herceg Novom, priredili Hans-Georg Fleck i Igor Graovac (Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2002), 429-443.

² Mario Kevo, *Stradalnici Brodsko-posavske županije u domovinskom ratu* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2006), 25.

prava neposredno povrijeđena ili ugrožena izvršenjem kaznenog djela, odnosno kršenjem međunarodno priznatih normi o ljudskim pravima. Time su djeca brodske područja neizravne žrtve jer im je ratnim djelovanjem onemogućen normalni život i školovanje.

Odabrana problematika nije nimalo zastupljena u javnosti iako predstavlja neposrednu prošlost. Upravo nepopularnost i nezainteresiranost istraživača i javnosti utjecala je na odabir teme diplomskog rada. Istraživanje se sveukupno bavi utjecajem rata na različite aspekte dječjeg života. S obzirom da se djeca kreću u krugu obitelji, prijatelja i škole, diplomski rad će se usmjeriti na proučavanje dječje svakodnevice u obiteljskom krugu i krugu prijatelja, a potom osobito na školovanje. Istraživačka su pitanja onda usmjerena na dva subjekta. S jedne strane istraživat će se što čine djeca u ratnoj situaciji, kako se nose s promjenama i na što su usmjereni kako bi te promjene jednostavnije proživjeli, a s druge strane što čine odrasli za djecu u ratnim prilikama, gdje podrazumijevam sav odrasli svijet: roditelje, prosvjetne djelatnike, osobe na vlasti i druge državne i općinske službenike. Također, bavit ću se djecom koja su uslijed ratnih djelovanja izgubila život ili bila ranjena što značajno utječe na odluke vlasti o postupanju prema djeci i školskoj politici. Neizmijerna je tragedija smrti oko 30-ero djece iz općine Slavonski Brod, odnosno njih dvadeset koji su stradali u gradu. Stoga mi je konačno pitanje koje su posljedice rata, osim navedenih ljudskih gubitaka, i koliko se danas pamti rat kod brodske djece. Uzevši u obzir neznatni interes javnosti za problematiku djece i djetinjstva u ratu, pretpostavljam da je prisutan određeni zaborav, nesjećanje i potiskivanje sjećanja unatoč proživljenoj traumi. Na početku istraživanja pitam se koliko je traumatično iskustvo ostavilo traga u kolektivnom pamćenju brodske djece.

U osnovnom konceptu rada nekoliko je cjelina i smjerova kojima bi se istraživanje bavilo. Kako bi se omogućio kvalitetan uvid u dramatična ratna zbivanja, u prvom poglavlju potrebno je temu kontekstualizirati političkim i društvenim zbivanjima u Slavonskom Brodu 1991.-1993. Sagledat će se politička i društvena prekratnica u 1991., ratna 1992. i Slavonski Brod u kontekstu Domovinskog rata u Hrvatskoj i rata u Bosni i Hercegovini.

Drugo poglavlje čini prvi dio središnjeg istraživanja diplomskog rada. U početnom pregledu Djeca u ratu donose se ideje i sadržaji istraživanja stranih autora o djetinjstvu u ratu. Na taj način postavljam si temelj, koncepciju i osnovne smjernice koje me vode u istraživanju. Kontekst omogućuje prodor u istraživanje dječje životne svakodnevice, odnosno život u skloništim, pod uzbunama i privremenim izmještajima. Ključan dio dječje životne dobi je školovanje i obrazovanje tako da je u potpoglavlju naglasak stavljen na mogućnostima održavanja nastave u raznim oblicima i metodama, od prekida nastave, nastave putem radija

do posebnog postupka izmještene nastave. Izmještena nastava značila je da su brodska djeca odlazila u druge gradove i sigurnija područja kako bi se obrazovala i održavala normalni život što nameće sasvim novo iskustvo u ovoj jedinstvenoj akciji. Stoga se na izmještanje nastave stavlja osobit historiografski značaj. Osim problema održavanja nastave, djeca su izgubila svoj školski prostor. Značajan dio objekata je bio razrušen ili bombardiran, poput škola ili vrtića tako da to određuje novo potpoglavlje.

Treće poglavlje je ujedno drugi dio središnjeg istraživanja jer se bavi izravnim žrtvama rata, onim poginulim, kao i ranjenim. Osim poimeničnih popisa žrtava, donose se i neki novi podaci poput načina stradanja te djece. Također, ističe se razlika između one djece koja su stradala u ratnim operacijama, odnosno tijekom granatiranja ili bombardiranja grada i one djece koja su stradala pri nesmotrenom rukovanju oružjem. Kroz pojedine osobne priče istraživanje nastoji prikazati tragediju rata.

Zaključno poglavlje govore o posljedicama rata na djecu iz različitih gledišta, od individualnog sjećanja i pamćenja, utjecaja na školovanje do kolektivnog sjećanja i pamćenja te zaborava. Time se daje zaokružena slika djetinjstva brodske djece u ratu i neposredno nakon rata.

STANJE ISTRAŽENOSTI

O djetinjstvu i djeci u ratu na historiografskom području u Hrvatskoj gotovo se nije istraživalo. Domovinski rat u Republici Hrvatskoj istraživao se na političkoj i vojnoj razini s posebnim naglaskom na uspostavu državno – pravnog poretka, neovisnost države, ratna djelovanja i vojne i policijske postrojbe u ratu. O djeci, dječjoj svakodnevnici, školovanju u ratu pisalo se zaista malo. U prilog tomu ide činjenica da još nije utvrđen točan broj stradale i ranjene djece za područje Hrvatske, a kamoli dječja iskustva u ratnim godinama. Ipak to ne znači da ne postoji ništa vrijedno spomena. U općem pregledu o brodskom području ima nekoliko objavljenih knjiga, članaka, radova, a oni se razlikuju po načinu pisanja i prikazu stanja te po sadržaju. Razlikuju se posebno po vremenu objavljivanja, neke su pisane tijekom Domovinskog rata, neke neposredno nakon rata, a neke s odmakom od završetka rata. Bez obzira na vrijeme objavljivanja knjiga i načina na koje su pisane, knjige nude korisne podatke o zbivanju na brodskom području. Političku situaciju najkvalitetnije su obradili Mario Kevo i Ivan Jelić u tri rada objavljena u historijskom časopisu *Scrinia Slavonica* pod naslovom *Demokratske promjene, uvođenje višestranačja i izbori na području Brodsko-posavske*

županije od 1990. do 1993. koja analiziraju političke stranke i pokrete, rezultate izbora i novouspostavljenu vlast u općinama Slavonski Brod i Nova Gradiška.³ O događajima na području slavonskobrodske Posavine tijekom 1991. godine kvalitetan je temelj dao Ivica Miškulin u znanstvenom članku *Prilog proučavanju povijesti slavonskobrodskog područja u 1991.* koji je istaknuo kako je upravo ta godina bila ključna za organizaciju glavnih općinskih organa (Predsjedništva Skupštine općine Slavonski Brod, Izvršnog vijeća i Kriznog štaba) te sigurnosnog razvoja situacije u općini u njenom obrambenom i vojnom smislu za narednu 1992. godinu.⁴ Osim ove trojice autora ističem doprinos vojnog povjesničara Davora Marijana koji se na jednakim znanstvenim temeljima bavio vojnom problematikom i ulogom brodskih postrojbi u ratnim zbivanjima tijekom prve dvije godine rata.⁵ U opće preglede svakako uvrštavam katalog izložbe postavljene u sklopu Muzeja Brodskog Posavlja *Slavonski Brod: 1990. – 1992., Hrvatski demokratski pokret i Domovinski rat, Kronologija* autorice Ivanke Cafuta koja je vrlo detaljno i kronološki analizirala ratna zbivanja na području ove županije na temelju dostupne literature i brodskih novina.⁶ Katalog obuhvaća društvena zbivanja, funkcioniranje civilnog života, brojna stradanja civila i uzastopne opasnosti i napade na grad čime uvodim u pregled stanja istraženosti naslove koji nisu isključivo vezani za politiku i vojsku već za civilni život, društvo, ratnu svakodnevicu, medicinsku i humanitarnu skrb te izbjeglice i prognanike. Neizostavna je ratna monografija *Živjeti u Slavonskom Brodu 1991. – 1992.* skupine urednika Mate Artukovića, Ivana Jelića i Branka Penića, tiskana u jeku ratnih sukoba 1992., gdje autori fotografijom i kratkim tekstualnim priložima oslikavaju ogromne ratne materijalne i ljudske gubitke u brodskom kraju.⁷ Upravo ova monografija s priložima „O stradanjima ljudi“ i „Školstvo u ratu“ dala mi je ideju za diplomski rad s obzirom da su se autori tek neznatno dotaknuli problematike djece i djetinjstva u ratu. Na tragu ove monografije nastala je bogatija i opsežnija fotomonografija *Živjeti u Slavonskom Brodu 1990. – 1993.* autora Frana Piplovića, svjedoka vremena, tadašnjeg predsjednika Izvršnog vijeća i Kriznog štaba te novinara Brodskog lista i Posavske Hrvatske, koji je poglavito slikom

³ Ivan Jelić i Mario Kevo, „Demokratske promjene, uvođenje višestranačja i izbori na području Brodsko-posavske županije od 1990. do 1993. (1.dio)“ *Scrinia Slavonica* 5 (2005): 286 – 337.

⁴ Ivica Miškulin, „Prilog proučavanju povijesti slavonskobrodskog područja u 1991.“ *Scrinia Slavonica* 4 (2004): 371 – 390.

⁵ Davor Marijan, *Graničari: prilog za ratni put 108. brigade Zbora narodne garde Republike Hrvatske (lipanj 1991. – studeni 1992.)* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2006).

⁶ Ivanka Cafuta, *Slavonski Brod: 1990. – 1992., Hrvatski demokratski pokret i Domovinski rat, Kronologija* (Slavonski Brod: Muzej Brodskog Posavlja, 2003).

⁷ Mato Artuković, Ivan Jelić, Branko Penić, ur. *Živjeti u Slavonskom Brodu 1991. – 1992.* (Zagreb, Slavonski Brod, 1992).

prikazao ratna zbivanja u Slavonskom Brodu početkom devedesetih godina.⁸ Njegovo poglavlje „Djeca žrtve rata“ u kratkim crtama donosi priču o brodskoj djeci, njihovoj svakodnevici, načinu funkcioniranja nastave, školovanju i naposljetku stradanju. Nesumnjivo su mi upravo te dvije monografije poslužile kao polazište za istraživanje. Također, od istog autora Frana Piplovića je knjiga *Vrijeme loma* novijeg datuma, iz 2011., koja mi je bila korisna jer autor, uz prikaz organizacije vlasti, djelovanja Izvršnog vijeća Skupštine općine Slavonski Brod i Kriznog štaba, donosi izuzetan broj izvorne građe ta dva općinska tijela i neke ključne dokumente koji su vezani za djecu i školstvo u ratu.⁹ Od općih pregleda brodske povijesti te pojedinih poglavlja u monografijama koja su poslužila kao izvor osnovnih informacija o brodskoj djeci prelazim na naslove koji nude popise poginule djece u Slavonskom Brodu. Broj stradale i ranjene djece bit će jedan od predmeta istraživanja zbog svog promjenjivog karaktera. Prva u nizu publikacija je katalog udruge Hrvatska žena pod naslovom *Poginuloj djeci u Domovinskom ratu* koji je izdan 2000. kada je postavljeno spomen-obilježje „Djevojčica“ za djecu poginulu u Slavonskom Brodu.¹⁰ Katalog donosi fotografijom i lirskim stihovima popis dvadesetosmero djece s datumima rođenja i stradanja. Neposredno nakon kataloga izlazi opsežna knjiga Vjekoslava Šaravanja *10.000 djece bez roditelja u Domovinskom ratu* koja prvenstveno sadrži podatke o djeci koja su tijekom rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini ostali bez jednog ili oba roditelja služeći se podacima iz Obiteljskog centra župe Duha Svetoga i Hrvatske akcije za život.¹¹ Sliku stradanja i ljudskih gubitaka na prostoru Brodsko-posavske županije najkvalitetnije je obradio Mario Kevo u knjizi *Stradalnici Brodsko-posavske županije u domovinskom ratu* izdana 2006. Poimenični popisi organizirani su kroz popise vojno – redarstvenih snaga, Narodne i Civilne zaštite, stradali pod radnom obvezom te civilnog pučanstva, a posebno je vrijedno što autor kroz znanstveni aparat i bilješke navodi izvor podataka i informacija. Tako u zasebnoj cjelini donosi popis smrtno stradale djece (njih 31) za cijelu županiju s nadnevkom rođenja te mjesta i nadnevice stradanja. Kevina knjiga je posebna i po prvom dijelu rada pod naslovom „Brodsko i novogradiška Posavina do Sarajevskog primirja“ koja prikazuje osnovne demokratske promjene, obrambene pripreme i svakodnevni život na županijskom području na početku Domovinskog rata gdje se autor posljednjim poglavljem bavio problematikom svakodnevice kroz nekoliko aspekata, pa tako i školstva u ratnim uvjetima. U istraživanju o

---

⁸ Frano Piplović, *Živjeti u Slavonskom Brodu 1990.-1993.*, autori fotografija Darko Janković i dr. (Slavonski Brod: Posavska Hrvatska, Radio Brod, Publicum, Brodska kulturna baština, 2006).

⁹ Isti, *Vrijeme loma: dokumenti za povijest* (Slavonski Brod: Posavska Hrvatska, 2011).

¹⁰ *Poginuloj djeci u Domovinskom ratu* (Slavonski Brod: „Hrvatska žena“, 2000).

¹¹ Vjekoslav Šaravanja, *10.000 djece bez roditelja u Domovinskom ratu* (Slavonski Brod: Obiteljski centar župe Duha Svetoga, 2001).

svakodnevnici korisne su mu bile dvije publikacije kao što će i meni poslužiti. Knjiga Željka Muževića *Mars u brodskom sazviježđu* nastala je 1998. iz pera novinara, svjedoka rata, koji prenosi ratnu zbilju kratkim novinarskim reportažama iz slavonskobrodske Posavine kroz raznu tematiku.¹² A drugi naslov koji se isključivo bavi civilnim žrtvama kao i djelovanjem postrojbi brodske Civilne zaštite je knjiga *Rat izbliza, Brodska Civilna zaštita u Domovinskom ratu 1991. – 1992.* urednika Ivana Jelića objavljena 1993.¹³ Nekoliko autora je putem djelovanja Civilne zaštite objavilo vlastite priče o životu u gradu, po skloništima, o brizi za prognanike i izbjeglice te o premještanju brodskog pučanstva u sigurnije krajeve Hrvatske. Iako su dva naslova objavljena u ratu ili neposredno nakon rata, osobno su mi bila izuzetan izvor podataka i zasigurno ću se njima poslužiti, uz kritički pristup. Kako se svakodnevica i civilni život u Domovinskom ratu ipak mogu vrlo kvalitetno istraživati, govori djelo Šimuna Penave *Davor – humano središte svijeta*, gdje se progovara o posebno vidu ljudskih stradanja, o izbjeglicama i prognanicima, te znanstveni rad Jakše Raguža „*Dorđe je pokosio travu ustašku...* Svakodnevni život u okupiranom Novom Ličkom Osiku (1991.-1995.) u izvješćima *Stanice milicije Republike Srpske Krajine Teslingrad*“ gdje je u mikroprostoru obuhvaćen život u pograničnoj utrvdi u neposrednoj blizini bojišnice i na dometu hrvatskog topništva.¹⁴

U stanje istraženosti ubrajam literaturu s medicinskog područja. Zajedničko obilježje nekoliko naslova je vrijeme nastanka tijekom devedesetih godina, potreba informiranja javnosti o velikom broju stradale i ranjene djece te posljedicama rata.¹⁵ Ovdje ističem medicinsku publikacija *Stradanja djece u domovinskom ratu* urednika Nevena Šikića, Miomira Žužula i Ivana Fattorinija gdje je veliki broj autora pristupio istraživanju stradanja s medicinskog aspekta.¹⁶ Navedeni primjeri općeniti su i odnose se na cijeli prostor Hrvatske, ali mogu biti korisni kao polazišna točka za istraživanje i objašnjenje nekih pojava i specifičnosti. Konačno, smatram da je stanje istraženosti o djeci i djetinjstvu u ratu na

---

¹² Željko Mužević, *Mars u brodskom sazviježđu* (Slavonski Brod: Udruga hrvatskih veterana domovinskog rata, Županija Brodsko-posavska, 1998).

¹³ Ivan Jelić, ur., *Rat izbliza, Brodska Civilna zaštita u Domovinskom ratu 1991. – 1992.* (Slavonski Brod: 1993).

¹⁴ Šimun Penava, *Davor – humano središte svijeta, Progon Hrvata i Muslimana s banjalučkog područja 1995.*, sv.I – II (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2003); Jakša Raguž, „*Dorđe je pokosio travu ustašku...* Svakodnevni život u okupiranom Novom Ličkom Osiku (1991.-1995.) u izvješćima *Stanice milicije Republike Srpske Krajine Teslingrad*“, u *Identitet Like: korijeni i razvitak*, ur. Željko Holjevac (Zagreb: Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, 2009): 719 – 753.

¹⁵ Tomislav Bunjevac, ur., *Djeca žrtve rata u Hrvatskoj* (Zagreb: Ministarstvo obrane RH, Uprava za informativno – psihološku djelatnost, 1992); Branimir Fagač, *Spasite naše duše, Djeca u domovinskom ratu 1991.-1994.* (Zagreb: Birotisak, 1994); *The Impact of War on Child Health in the Countries of the Former Yugoslavia*, priopćenje sa skupa održanog u ožujku 1994. u Trstu (Washington DC: National Academy Press, 1995).

¹⁶ Neven Šikić, Miomir Žužul, Ivan Fattorini, ur., *Stradanja djece u domovinskom ratu* (Zagreb: Naklada Slap, Klinika za dječje bolesti Zagreb, 1994).

brodskom području zaista slabo i da su glavni nedostaci manjak historiografskog pristupa i isključenost dječje strane u istraživanju. Za slavonskobrodsku povijest u Domovinskom ratu svakako će biti koristan zbornik radova koji nastaje nakon znanstvenog skupa *Slavonski Brod i Brodsko-posavska županija u Domovinskom ratu* održanog 22. i 23. rujna 2016. u Slavanskom Brodu.

METODOLOGIJA RADA I IZVORI

Domovinski rat još uvijek je dio bliske prošlosti što nosi za sobom dobru i lošu stranu. S jedne strane, prikupljanje izvorne građe je teško ili otežano jer se građa nalazi posvuda, u arhivima općinskih tijela, povijesnim arhivima, ali i privatnim rukama. U istraživanju sam se koristila djelomično sačuvanom izvornom građom Izvršnog vijeća Skupštine općine Slavonski Brod koju sam dobila na korištenje u Županiji Brodsko-posavskoj te zapisnika sjednica zajedničkih vijeća koji je pohranjen u Državnom arhivu u Slavanskom Brodu gdje se također čuva građa Kriznog štaba. S obzirom da je za istraživanje bilo važno dobiti građu Sekretarijata društvenih djelatnosti koji se između ostalog brinuo za školstvo, ni uz najbolje želje građu nisam pronašla zbog čega sam posegnula za drugačijim izvorima koji se čuvaju u brodskim školama. Na početku devedesetih Sekretarijat je izdao naredbu da ravnatelji osnovnih i srednjih škola nanovo zapisuju događaje u školsku spomenicu. Time sam dobila na korištenje pet školskih spomenica koje obiluju podacima i slikovnim materijalom (neke više, neke manje). Uz navedenu literaturu i izvornu dokumentaciju koristila sam se brodskim tiskovinama koje su tada izlazile, *Brodski list* i *Posavska Hrvatska. Glasilo za politička, kulturna i gospodarska pitanja*, a koje su vjerno pratile zbivanja u brodskom Posavlju, a pogotovo događaje vezane za djecu i školstvo. Kao što je rečeno, bliska ratna prošlost može imati i dobru stranu u prikupljanju povijesnih izvora kroz usmena svjedočanstva sudionika i svjedoka vremena. Time su u istraživanje i usmeno svjedočanstvo bili uključeni obični ljudi, nekada brodska djeca u dobi od 9 do 17 godina čija su kazivanja primjereno zabilježena kako bi se istražila ratna svakodnevnica djece u gradu. Model odabira uzorka i reprezentativnost kazivača detaljno je prikazan u potpoglavlju *O modelu usmeog svjedočanstva (oral history)* s obzirom na to da se odnosi na samo jedan dio istraživanja o Slavanskom Brodu. Metoda *oral history* ili usmene povijesti korištena je za pojedince odnosno određene grupe ljudi koji se ranije nisu imali mogućnosti izraziti i prikazati određene životne probleme i stajališta iz

drugačije perspektive.¹⁷ Usmeno svjedočanstvo upotrebljeno je kako bi se prikupile dodatne informacije nedostupne u izvorima, popunile praznine i oslikala situacija ratne svakodnevice.¹⁸ U teorijskom smislu usmena povijest omogućuje kritički otklon od tradicionalnih historijskih pristupa i uključuje životna iskustva, istraživanje svjetonazora i vrijednosti različitih društvenih i dobnih skupina, odnosno ovdje dječje dobne skupine, civila. Iako se metoda usmene povijesti koristi od sedamdesetih godina u zapadnoj historiografiji, na hrvatskom primjeru ona je manje zastupljena.¹⁹ U istraživanju svakodnevice u Domovinskom ratu usmena povijest nudi široke mogućnosti jer pruža odmak od vojne i političke povijesti. Ipak, postignuća u istraživanju svakodnevice su rijetka, a historiografija bi se mogla ugledati na pojedina istraživanja iz područja etnologije.²⁰ Uz sve prednosti koje pruža metoda usmene povijesti, trebaju se uzeti u obzir i nedostaci poput selektivnosti, fragmentarnosti, varijabilnosti i ideologičnosti ljudskog pamćenja, a u tehničkom smislu problem reprezentativnosti odabrane skupine i uzorka. Međutim, čak i nedostaci govore istraživaču o vremenu koje ga interesira. Kada se govori o usmenoj povijesti svakako se razmatraju pojmovi poput sjećanja i pamćenja.²¹ Smisao je istraživanja proniknuti izvorna sjećanja kazivača i razlikovati ih od naknadno usvojenog pamćenja. Smatram da je korištena građa, od pisanih do usmenih izvora, zaista raznolika i da pruža kvalitetan način istraživanja.

---

¹⁷ Alessandro Portelli, „Što čini usmenu povijest drugačijom?“, u: *Lucius. Zbornik radova Društva studenata povijesti „Ivan Lučić-Lucius“* God. VI., Sv. 10.-11., ur. Suzana Miljan (Zagreb: Društvo studenata povijesti Ivan Lučić-Lucius, 2007), 151-152.

¹⁸ Ivana Cvijović Javorina, „Oralna historija: problemi, mogućnosti i primjena među povjesničarima“, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, Vol. 44 (Zagreb, 2012): 445.

¹⁹ U historiografiji postoje stručni priručnici za metodu usmene povijesti. Vidi: Donald A. Ritchie, *Doing Oral History, A Practical Guide* (New York: Oxford University Press, 2003).

²⁰ Nikola Seiwerth, „Domovinski rat: ratna svakodnevica i oralna historija“, *Pro Tempore. Časopis studenata povijesti* 10/11 (2016): 139-145.

²¹ Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, „Zašto pamćenje i sjećanje?“, u: *Kultura pamćenja i historija*, ur. Maja Brkljačić, Sandra Prlenda (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006), 13.

1 DOMOVINSKI RAT U SLAVONSKOM BRODU (1991. – 1993.)

1.1 POLITIČKE I DRUŠTVENE PROMJENE U OPĆINI SLAVONSKI BROD

Kraj 20. stoljeća obilježen je raspadom komunističkih sustava u europskim državama simboličnim padom Berlinskog zida i ujedinjenjem Njemačke. U pozadini ovog događaja prestao je funkcionirati monolitni Istočni blok predvođen Savezom Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR), a zemlje članice Varšavskog pakta odlučile su se za put višestranačja i demokracije u uređenju države. U većini socijalističkih zemalja demokratskim je načinom (osnivanjem stranaka i izborima) te tranzicijom uveden novi državopravni poredak, a iznimka su Socijalistička Republika Rumunjska i Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija koje su svaka za sebe doživjele specifičan raspad komunističkog društvenog uređenja (u Rumunjskoj egzekucijom supružnika Ceaușescu nakon čega je uslijedila mirna tranzicija, a u Jugoslaviji raspad republikâ nakon čega je uslijedio rat).²² Raspad Jugoslavije nije došao iznenada i neočekivano. Tijekom osamdesetih godina zemlju su destabilizirale teška gospodarska kriza, koja se uz brojne regulacije nije uspjela okončati, te politička kriza sustava u kojem Savez komunista Jugoslavije nije bio spreman na političke reforme i promjene koje su bile snažno izražene u republičkim Savezima komunista (osobito SK Slovenije i SK Hrvatske). Umjesto toga, od početka osamdesetih, nakon smrti ključne figure druge Jugoslavije, Josipa Broza Tita, ponovno se javljaju neriješena nacionalna pitanja uz gospodarske probleme koji vode u sistemsku krizu i pojavu izraženog srpskog nacionalizma u rukovodstvu Saveza komunista Srbije predvođenog Slobodanom Miloševićem, a poticanog u političkim, vojnim, crkvenim i intelektualnim srpskim krugovima.²³ Na temelju demokratskih promjena u istočnoeuropskim zemljama, republički Savezi komunista (osobito zapadnih republika) težili su ka demokratizaciji društveno – političkog života, ustavnim promjenama, i dodatnoj decentralizaciji federacije. Reformski procesi su za posljedicu imali provođenje prvih demokratskih i višestranačkih izbora u svim republikama sastavnicama federalne države. U međuvremenu, na valu „antibirokratske revolucije“, „događanja naroda“, mitingâ istine, SR Srbija vršila je pritisak na vodstva SR Slovenije i SR Hrvatske kako bi idejom čvrsto centralizirane države postigla stvaranje velike srpske države unutar federacije što je dovelo do raspada SK Jugoslavije na XIV. izvanrednom kongresu u siječnju 1990.²⁴ Osim u

---

²² Archie Brown, *The Rise and the Fall of Communism* (Harper Collins e-books, 2009), 525 – 526, 546 – 548, pristup ostvaren 08. 02. 2017., <http://www.harpercollinsebooks.com>.

²³ Davor Marijan, *Slom Titove armije. Jugoslavenska narodna armija i raspad Jugoslavije 1987. – 1992.* (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, Hrvatski institut za povijest, 2008), 72 – 74.

²⁴ Zdenko Radelić et al., *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat* (Zagreb: Školska knjiga, Hrvatski institut za povijest, 2006), 90.

Srbiji i Crnoj Gori, gdje su na vlasti ostali reformirani komunisti, nakon provedenih izbora ostale republike odlučile su se za nacionalne opcije poput Hrvatske demokratske zajednice u SR Hrvatskoj ili stranaka Demokratske opozicije Slovenije u SR Sloveniji. Uvodom u višestranačje došlo je do raspada jedinstvene federacije.

Političke i društvene promjene bile su prisutne kako na republičkoj razini tako i u općini Slavonski Brod. S obzirom na administrativnu podjelu SR Hrvatske, općina Slavonski Brod obuhvaćala je prostor od naselja Lužani na zapadu do naselja Slavonski Šamac na istoku, odnosno prostor između rijeke Save i padina Psunja, Požeške i Dilj Gore u ravničarskom djelu Slavonije, a graničila je s općinama Nova Gradiška, Požega, Đakovo, Županja i Bosanski Brod. U geostrateškom smislu, općina se nalazila u izuzetno povoljnom i snažnom položaju jer je obuhvaćala nekoliko važnih komunikacija, od istoka prema zapadu i od sjevera prema jugu. U vojnom smislu, općina je ponudila nekoliko važnih borbenih jedinica, posebno 108. brigada Zbora narodne garde i 3. bojna 3. gardijske brigade Hrvatske vojske. Također u gradu Slavonskom Brodu nalazila se tvornica „Đuro Đaković“ s odjeljkom Specijalna vozila gdje su se konstruirali moderni tenkovi, borbena oklopna vozila i razne vrste streljiva. Prema predratnom popisu stanovništva iz 1991., Hrvati su u općini imali apsolutnu većinu s vrlo malim udjelom srpskog stanovništva koje je većinom živjelo baš u Slavonskom Brodu. Udio stanovništva, koji se izjasnio Jugoslavenima, bio je neznatan.²⁵ Nacionalni sastav stanovništva odrazio se na osnivanje ogranaka političkih stranaka i izborne rezultate u travnju i svibnju 1990. Uvođenjem višestranačja i najavom parlamentarnih i lokalnih izbora, u općini Slavonski Brod aktivirale su stranke poput Hrvatske demokratske zajednice (HDZ), Hrvatske demokratske stranke (HDS), Hrvatske seljačke stranke (HSS), Hrvatske socijalno – liberalne stranke (HSL), Hrvatske kršćansko – demokratske stranke (HKDS) uz već postojeći Savez komunista Hrvatske – Stranke demokratskih promjena (SKH - SDP) te pred kraj 1990. i Srpske demokratske stranke (SDS). Nakon održanih izbora, u općini je konstituirana vlast gdje je za predsjednika Skupštine općine (SO) izabran Jozo Meter, za njegovog potpredsjednika Zdravko Sočković, a s obzirom da je Skupština okupljala tri vijeća, predsjednici vijeća postali su Dragutin Čengić (Društveno – političko vijeće), Krunoslav Štefančić (Vijeće mjesnih zajednica) i Mato Vukelić (Vijeće udruženog rada). Bitnu funkciju osvojio je Frano Piplović koji je dobio mandat za sastav Izvršnog vijeća SO koje je odigralo važnu ulogu u odnosu prema slavonskobrodskoj djeci.²⁶ Većinskom pobjedom HDZ-a građani su pristali uz rješenje ključnog političkog pitanja, odnosa u jugoslavenskoj federaciji s

²⁵ Kevo, Jelić, „Demokratske promjene“, 290.

²⁶ Kevo, *Stradalnici Brodsko-posavske županije*, 44.

naglašavanjem hrvatske individualnosti.²⁷ Političke i društvene promjene u općini odražavale su stanje u SR Hrvatskoj odnosno u Republici Hrvatskoj, čak na nekim razinama izraženije, što se opet iskazalo na nekim drugim poljima u periodu početne agresije na Republiku Hrvatsku.

1.2 GRAD U POZADINI BOJIŠNICE – 1991.

Političke promjene u općini Slavonski Brod pojačale su međunacionalnu nesnošljivost koja je bila prisutna na državnoj razini. Razni verbalni i neverbalni incidenti, opstrukcije rada legitimno izabrane vlasti, podizanje pobuna u krajevima većinski naseljenim srpskim pučanstvom („balvan revolucija“ u kolovozu 1990.) konstruirane su u Srbiji te putem novoosnovanih srpskih stranaka i društava prenošene promidžbom na srpsko stanovništvo.²⁸ Početni udarac novoizabranoj vlasti zadala je Jugoslavenska narodna armija oduzimanjem oružja Teritorijalne obrane SRH u svibnju 1990. čime je Hrvatska praktički razoružana.²⁹ Tim činom, kao i brojnim provokacijama svenarodna armija smjestila se uz pobunjene Srbe i ideju stvaranja srpske države na tlu Republike Hrvatske. U općini Slavonski Brod tijekom prve polovice 1991. odmetanje pobunjenih Srba nije bilo zastupljeno u tolikoj mjeri kao što je bilo u istočnoj Slavoniji ili na novogradiškom području. Uz nekoliko incidenata s hrvatske i srpske strane, tijekom tog perioda u općini je vladao relativni mir kakav nije bio na području općine Nova Gradiška gdje su u kolovozu 1991. Srbi proglasili osnivanje Srpske autonomne oblasti Zapadna Slavonija i nedugo nakon toga krenuli u otvorenu agresiju na pripadnike policije i Zbora narodne garde.³⁰ Intenziviranje ratnih sukoba u općini Slavonski Brod počelo je u srpnju 1991. (oružani incident na Poloju i oduzimanje oružja građanima srpske nacionalnosti u naselju Bjeliš), a izravna ratna opasnost nastupila je u rujnu iste godine. Kako bi obrana u slavonskobrodskoj općini što bolje funkcionirala, uz već postojeće postrojbe policije i vojske, Izvršno vijeće SO ovlastilo je upravne organe za rad Narodne zaštite (nenaoružanih odreda) i organiziralo Krizni štab općine i kasnije krizne štabove mjesnih zajednica.³¹

Ratno stanje u Slavonskom Brodu započelo je početkom rujna raketno – minobacačkim napadom iz područja općine Bosanski Brod većinski naseljeno srpskim stanovništvom. Uvođenje ratnog stanja u općinu ogledalo se u stalnom zamračivanju naselja, policijskom satu i ograničenom radu trgovina te mobilizaciji vojske. S obzirom na to da je

²⁷ Kevo, Jelić, „Demokratske promjene“, 329.

²⁸ Nikica Barić, „Republika Srpska Krajina na području Republike Hrvatske 1990.-1991.-1995. (secesija, glavne značajke i slom)“ (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2004), 362 – 363.

²⁹ Marijan, *Slom Titove armije*, 151.

³⁰ Kevo, *Stradalnici Brodsko-posavske županije*, 50.

³¹ Miškulin, „Prilog proučavanju“, 379 – 381.

najveću napetost stvarala prisutnost neprijateljske vojske u vojarni JNA *Ivan Senjug Ujak* u brodskoj tvrđavi i skladišta u Bukovlju i Gromačniku, postrojbe ZNG i policije krenule su u njihovu blokadu.³² Osvajanjem posljednjeg takvog objekta, prislusno-obavještajnog središta *Degman* na Dilju i osiguranjem reda i mira u gradu (uhićenje gradskih snajperista), završena je neposredna ratna opasnost za općinu u listopadu 1991.

Slika 1 Predaja jugoslavenskih vojnika nakon osvajanja vojarnje *Ivan Senjug Ujak* u Slavonskom Brodu, 16. rujna 1991.³³

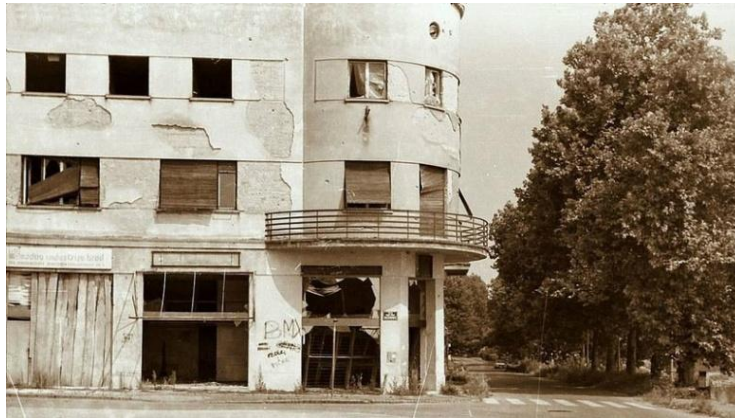
Osim svakodnevnih preleta jugoslavenskih aviona, na kraju spomenute godine općina i grad Slavonski Brod isticali su se u prihvatu prognanika iz istočne Slavonije, razmjenama zarobljenika na mostovima preko rijeke Save, pozadinskom bolnicom i radom Medicinskog centra te izuzetnom brojnošću vojnih postrojbi uključenih u obranu Republike Hrvatske. Na meti raketiranja češće su bila mjesta izvan grada Slavonskog Broda, poput farme goveda agrokombinata „Jasinje“ kod Sikirevaca ili prometnih veza na istočnom dijelu općine.³⁴ Iako općina Slavonski Brod nije bila na meti direktne agresije niti su joj pojedina područja bila okupirana, općinske institucije (Ratno predsjedništvo, Izvršno vijeće i Krizni štab) uključile su se u obrambene akcije. Do potpisivanja Sarajevskog primirja u siječnju 1992. u općini je situacija bila produktivna za normalni život, a takva se nastavila tijekom prvih mjeseci u 1992.

³² Tijek osvajanja vojnih objekata vidi u: Marijan, *Graničari*, 70 – 74.

³³ Prilikom osvajanja objekata JNA, grad i okolica pretrpjeli su topničke i zračne napade po nekim kulturnim, sakralnim i stambenim objektima. Najteže je stradao Spomen dom Đuro Salaj (danas KKD Ivana Brlić Mažuranić) i prostor Gradske knjižnice što se vidi u pozadini fotografije.

³⁴ Cafuta, *Slavonski Brod*, 52.

1.3 GRAD NA CRTI BOJIŠNICE – RATNA 1992.

Slika 2 Grad Slavonki Brod u srpnju 1992.

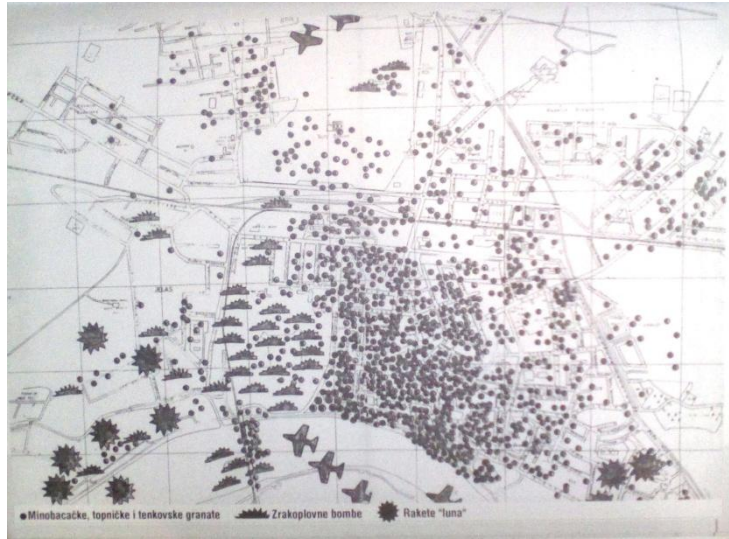
Neposredna ratna opasnost završila je eliminacijom jugoslavenske vojske na brodom prostoru, ali njihova koncentracija u Bosanskoj Posavini bila je ugrožavajuća.³⁵ Neprijateljska grupiranja i naoružavanje srpskog stanovništva u općini Bosanski Brod utjecala su na situaciju u gradu, često zatvaranje mosta između dva vrlo povezana grada i pojačanu budnost svih mjesnih zajednica uz rijeku Savu.³⁶ Za grad Slavonki Brod specifično je da postaje ratno ugrožen i sustavno uništavan tijekom 1992. kada u ratu protiv Republike Hrvatske vlada *status quo*, na bojištima postoje jasna razgraničenja osigurana primirjem te pristižu jedinice mirovnih snaga Ujedinjenih naroda (UNPROFOR, United Nations Protection Forces) na okupirana područja i tampon zone. Zbivanja u susjednoj Bosni i Hercegovini i Bosanskoj Posavini nisu djelovala obećavajuće odnosno vodila su u izravni ratni sukob srpske strane protiv hrvatsko-muslimanske strane. Sukobi su se zaoštravali na početku ožujka 1992. u Bosanskom Brodu gdje su pristalice i članovi Srpske demokratske stranke pokušali zauzeti neke bitne gradske objekte.³⁷ Pritom je srpsko topništvo često napadalo grad Slavonki Brod smatrajući ga logističkim uporištem posavskih Hrvata kako je učinjeno 25. ožujka 1992. kada je poginulo prvo dijete civilna žrtva. Na život djece u Slavonskom Brodu i okolici izravno su utjecala ratna događanja u Bosanskoj Posavini. Cijelo područje grada i okolice i ratom zahvaćenih prostora Bosanske Posavine smatralo se jedinstvenim bojištem. Stoga, kada se od

³⁵ Miškulin, „Prilog proučavanju“, 390.

³⁶ Mladen Barać, „Mostovi i rat: most između dva Broda 1991. – 1992.“, u: *Rijeka Sava u povijesti: zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Slavonskom Brodu 18.-19. listopada 2013.*, ur. Branko Ostajmer (Slavonki Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2015), 562.

³⁷ Mario Tomas, Ante Nazor, „Prikaz i analiza borbi na bosanskoposavskom bojištu 1992.“, *Scrinia Slavonica* 13 (2013), 291.

travnja 1992. intenzivirao ratni sukob u Bosanskoj Posavini, Slavonski Brod postao je meta svakodnevnih granatiranja i bombardiranja.³⁸

Slika 3 Prikaz pada minobacačkih granata, raketnih i avionskih bombi na grad tijekom 1992.

Slika 4 Jedan do strateških ciljeva u proljeće 1992. - most preko rijeke Save

Funkcioniranje vlasti i općenito života u gradu odvijalo se, sukladno mogućnostima, relativno otežano. Od ožujka do listopada 1992. trajala je izravna agresija na grad i okolicu. Prema podacima Centra za motrenje i obavješćivanje Ministarstva obrane Republike Hrvatske tijekom 1992. za grad Slavonski Brod oglaseno je 1024 uzbune opće opasnosti i 226 uzbuna zračne opasnosti što je činilo 84,63% svih tipova uzbuna u razdoblju Domovinskog rata za ovaj grad.³⁹ Prema tome, općinska i obrambena tijela te pojedini državni i regionalni

³⁸ Zbog ratne ugroženosti stanovništva općine Slavonski Brod i teritorija Republike Hrvatske, zapovjednik Operativne grupe „Istočna Posavina“ zapovijedio je napadna djelovanja Hrvatske vojske i topništva na srpska uporišta i JNA kako bi potisnuo neprijatelja južnije od Save i uklonio opću i zračnu opasnost za općinu. Vidi više: Tomas, „Prikaz i analiza“, 291 – 292.

³⁹ Ivan Toth, *Civilna zaštita u Domovinskom ratu* (Zagreb: Defimi, 2001), 150.

uredi morali su voditi posebnu brigu prema najmlađem stanovništvu, odnosno prema djeci. U tom smislu, bitnu ulogu imalo je Ratno predsjedništvo i Izvršno vijeće te Krizni štab općine jer je, sukladno propisima i zaključku svih vijeća Skupštine općine, Ratno predsjedništvo funkcioniralo kao najviši organ vlasti, a Izvršno vijeće kao izvršni organ vlasti u općini. Odluke navedenih tijela morala su se poštovati kao izravne zapovijedi.⁴⁰ U sklopu Ratnog izvršnog vijeća nalazio se Sekretarijat društvenih djelatnosti koji je vodio brigu o školstvu na području općine. U organizaciji obrane među stanovništvom sudjelovala je ponajviše Civilna zaštita u koordinaciji s odlukama Kriznog štaba. Zadaća Općinskog stožera civilne zaštite odnosila se na pasivnu obranu pučanstva kroz „pravovremeno uočavanje opasnosti, obavještanje i uzbunjivanje, brigu o sklanjanju ljudi u skloništa, zaklone i podrume, potom evakuaciju s posebno ugroženih područja, pružanje prve pomoći ranjenim građanima, prihvata prognanih i izbjeglih osoba“ te gašenju požara izazvanih granatiranjem i uklanjanju minsko – eksplozivnih sredstava i zaostalog oružja.⁴¹ Sve navedeno povezuje se s djecom i funkcionira u kontekstu zaštite dječjeg života jer je Civilna zaštita podučavala djecu o ponašanju u ratnim neprilikama te organizirala izmještanje djece iz grada tijekom ljeta i jeseni 1992. Također, u zbrinjavanju dječjeg života izuzetno je važan rad Medicinskog centra Slavonski Brod i, u sklopu Centra, Hitna pomoć koja je prihvaćala na stotine ranjenih vojnika i civila te pružala prvu kompletnu zdravstvenu njegu i zbrinjavanje. Prema podacima Medicinskog centra, prosječno se od svibnja do listopada 1992. primilo 900 ranjenih mjesečno na liječenje u Medicinski centar.⁴² Tijekom prve godine ratne agresije Medicinski centar imao je pozadinsku bolnicu i pružao je njegu ranjenicima s istočnoslavonskog i zapadnoslavonskog bojišta da bi tijekom 1992. postao bolnica u središtu bojišta te uz prihvatne centre za prognane i izbjegle osobe. Od početka rata u Bosanskoj Posavini i Bosni i Hercegovini od travnja 1992., prema Slavonskom Brodu su se kretale mase izbjeglica, iz Srednje Bosne, Bosanske krajine, Bosanske Posavine te drugih područja. Prema podacima Centra za socijalnu skrb, kroz Slavonski Brod je prošlo prema zapadu Hrvatske ukupno oko 250 000 izbjeglica i prognanika, a njih oko 40 000 smješteno je na području općine.⁴³ Zbog velikog broja prognanih i izbjeglih osoba, u Slavonskom Brodu je 11. lipnja 1992. osnovan *Regionalni ured za izbjeglice i prognanike* preko kojeg se vodila evidencija o izbjeglištvu, zbrinjavanju i organizaciji daljnjeg puta za navedene osobe. Upravo putem spomenutog Ureda, sustavno je

---

⁴⁰ Cafuta, *Slavonski Brod*, 117.

⁴¹ Kevo, *Stradalnici Brodsko-posavske županije*, 63.

⁴² Ivica Balen, Boris Hrečkovski, „Medicinski centar Slavonski Brod u Domovinskom ratu“, u: *Hrvatski sanitet tijekom srpsko-crnogorske agresije na Republiku Hrvatsku 1991. – 1995.*, ur. Andrija Hebrang i suradnici (Vukovar, Zagreb: Medicinska naklada, Udruga hrvatskih liječnika dragovoljaca 1990.-1991., 2015), 382.

⁴³ Citirano prema: Artuković, Jelić, Penić, *Živjeti u*, 73.

organiziran odlazak brodske djece iz ratom ugroženog grada. Regionalni ured bio je nadležan za područje općina Slavonski Brod, Nova Gradiška, Đakovo i Našice.⁴⁴ Navedene institucije i uredi bili su na različite načine važni za djecu tijekom rata u Slavonskom Brodu.

Slika 5 Posljedice pada avio bombe na grad

Ratna šteta i sustavno uništavanje grada bilo je neizmerno. Samo u školstvu, sportu i kulturi učinjena je materijalna šteta koja se neposredno nakon rata procjenjivala na pet milijuna njemačkih maraka.⁴⁵ O gradu tijekom kolovoza i rujna 1992. govori tekst iz *Večernjeg lista* i slika grada u ruševinama: „Brojke kažu da je samo od 4. kolovoza do 4. rujna na Brod palo više od 2500 topovskih granata, opća opasnost oglašavana je 180 puta, dok je 60 puta oglašavana zračna opasnost, kada su neprijateljski zrakoplovi izbacili više od stotinu „krmača“. Četnici su s Motajice na grad izbacili 12 „luna“, teže i lakše ranjeno je više od 200 građana, a poginulo ih je više od trideset.“⁴⁶ Unatoč svemu, grad i općina pokušali su funkcionirati što je moguće normalnije u datim okolnostima. Padom Bosanskog Broda u listopadu 1992. i rušenjem mosta preko rijeke Save, koji povezuje ta dva grada, završena je ratna opasnost za grad i općinu Slavonski Brod. Naime, nije bilo sigurno ima li neprijateljska vojska namjeru prijeći Savu, ali to nije učinjeno zbog međunarodne reakcije. S obzirom na to da se situacija u općini vidno poboljšala, Izvršno vijeće donijelo je odluku 20. listopada 1992. o ukidanju mjera zamračivanja, ograničenog rada ugostiteljskih objekata i policijskog sata.⁴⁷ Politička stabilizacija općine i gospodarski oporavak osigurani su administrativno –

⁴⁴ Cafuta, *Slavonski Brod*, 86.

⁴⁵ N. Jelić, „Štete u školstvu 5 milijuna DEM“, *Posavska Hrvatska, Glasilo za politička, kulturna i gospodarska pitanja* (Slavonski Brod) (dalje: *PH*), god. 1, br. 22 (20. studenog 1992), 3.

⁴⁶ Miroslav Krmpotić, ur., *Kronologija rata, Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanje Hrvata u BiH) (1989.-1998.)* (Zagreb: Hrvatski informativni centar, Slovo, 1998), 187.

⁴⁷ Cafuta, *Slavonski Brod*, 115.

teritorijalnom reformom lokalne uprave i samouprave, odnosno teritorijalno reorganizacijom Hrvatske. Prema Zakonu o područjima županija, gradova i općina Republike Hrvatske, izglasanom u Zastupničkom domu Sabora Republike Hrvatske 30. prosinca 1992., općine Slavonski Brod i Nova Gradiška preustrojene su u Brodsko-posavsku županiju sa sjedištem u Slavonskom Brodu.⁴⁸ Zakonom o lokalnoj samoupravi i upravi konstituirana je vlast u gradovima Slavonski Brod i Nova Gradiška te u 26 općina.⁴⁹ Time je završetak ratne opasnosti označilo ne samo normaliziranje situacije u gradu nego i preustrojavanje i modernizaciju sustava. Ali ljudski gubitci i materijalna šteta bili su golemi i zahtijevali su dug oporavak.

2 DJECA U RATU

Rat kao historiografska tema je osobito zanimljiv povjesničarima i istraživačima povijesti. Rat se gleda i proučava u različitim aspektima, od vojnog djelovanja, politike, diplomacije, društva, gospodarstva, medicine, kulture, ljudskih gubitaka i demografije do modernih pogleda na svakodnevni život u ratnom stanju. Ključno je utvrditi da rat donosi temeljne promjene čime otvara prostor za brojna istraživanja. U sklopu historiografije o ratu u novije vrijeme razvila se tema o djeci u ratu. Popularnost i interes pojavljuje se od 80-ih godina prošlog stoljeća kada tema o djeci u ratu postaje samostalno istraživanje. Uobičajeno je bilo dječju ratnu tematiku istraživati u sklopu civilnog i svakodnevnog života ili ljudskih gubitaka. Razlog osamostaljenja teme su brojni ratovi koji tijekom 20. stoljeća izravno utječu na život cjelokupnog stanovništva. Totalni rat doveo je djecu u kontakt s ratnom agresijom i nasiljem gdje djeca kao civili više nisu u pozadini ratnih zbivanja nego u središtu ratne bojišnice. Djeca su intenzivno uključena u rat, ne samo kao djeca vojnici ili žrtve nego i kao djeca civili.⁵⁰ S obzirom da se uočio značajan nesklad u državnim zakonodavstvima u zemljama članicama Ujedinjenih naroda usmjerenim ka pravima djeteta, Opća skupština Ujedinjenih naroda usvojila je 20. studenoga 1989. Konvencije o pravima djeteta (Rezolucija br. 44/25) čija je potpisnica, država stranka, postala i Republika Hrvatska od 8. listopada 1991. U tekstu Konvencije „dijete je svako ljudsko biće mlađe od 18 godina, osim ako se prema zakonu

---

⁴⁸ „Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj“, *Narodne novine* 90/1992, pristup ostvaren 14. 02. 2017., <https://www.nn.hr/>.

⁴⁹ „Zakon o lokalnoj samoupravi i upravi“, *Narodne novine* 90/1992, pristup ostvaren 14. 02. 2017., <https://www.nn.hr/>.

⁵⁰ James Marten i Robert Coles, ur., *Children and War: A Historical Anthology* (New York, London: New York University Press, 2002), 1 – 10.

primjenjivom na dijete punoljetnost ne stječe ranije“ (čl. 1), zatim „svako dijete ima prirodno pravo na život“, a „države stranke će u najvećoj mogućoj mjeri osigurati opstanak i razvoj djeteta“ (čl. 6). S obzirom na brojnost ratnih sukoba u 20. stoljeću u koja su izravno uključena djeca: „U skladu s obvezama koje proizlaze iz međunarodnoga humanitarnog prava glede zaštite civilnog stanovništva u oružanim sukobima, države stranke će poduzeti sve ostvarive mjere kako bi osigurale zaštitu i skrb za djecu pogođenu oružanim sukobom“ (čl. 38/4).⁵¹ Konvencije su nadopunile postojeću Deklaraciju o pravima djeteta te ju postavili na višu razinu izvršne dosljednosti. Zemlja potpisnica Konvencije bila je i Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija od 18. prosinca 1990.

Povjesničari o djeci u ratu obrađuju i istražuju razne tematike. Često pokrivaju samo nacionalne događaje i posebnosti te su rijetko prisutne transnacionalne teme. Iznimka su istraživanja o Holokaustu koja obuhvaćaju cijeli europski prostor i sasvim su poseban vid historiografije. Također, u historiografiji postoje pristupi koji su manje ili više moderni pa tako za istraživanja starijeg datuma uobičajene su jedne teme, poput evakuacije i školstva u sklopu socijalne historije, a za novija istraživanja češći je pogled na utjecaj i iskustvo rata, ratnu propagandu ili doživljaj bombardiranja, pamćenje i sjećanje na rat, odnosno „povijest odozdo,“ psihohistorija i historijska antropologija te osobito oralna historija. Među prvima je izašlo istraživanje Joan Schwitzer i Katherine Thompson koje govori o iskustvu rata i faktorima koji su tijekom rata utjecali psihički ili fizički na djecu, poput zračnih napada, školstva i redukcije hrane i odjeće. Iz istraživanja proizlazi da su zračni napadi malo utjecali na djecu kao i nekvalitetno školovanje i redukcije u hrani. Međutim, prisutnost uniformiranih osoba i stajanje u redovima gledano je kao ratna specifičnost, rat je prikazivan kao domovinski pa je emocionalno uspješno prevladan.⁵² Iako je češće bilo istraživano iskustvo i utjecaj rata na djecu za razdoblje Drugog svjetskog rata, suvremena historiografija posvetila se drugim ratovima podjednako. Rosie Kennedy analizira „ratnu kulturu“ i dječje iskustvo prema ratu i mobilizaciji tijekom Prvog svjetskog rata u Velikoj Britaniji. Iako rat nije bio u „britanskom dvorištu,“ djeca su bila uključena u ratna zbivanja fizički, mentalno i emocionalno putem roditelja, učitelja, vlasti, a pogotovo preko bliske osobe koja je na ratištu. Autorica dolazi do zaključka kako je Veliki rat postao centralno mjesto djetinjstva.⁵³ Jednako tako William M. Tuttle istražuje prisutnost Drugog svjetskog rata kod američke djece koja

---

⁵¹ „Convention on the Rights of the Child“, General Assembly of United Nations, pristup ostvaren 7. 2. 2017., <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx>.

⁵² Joan Schwitzer i Katherine Thompson, „Children and Young People in Wartime,“ *Oral History* Vol.15, Br. 2 (1987): 32 – 37.

⁵³ Rosie Kennedy, *The Children's War. Britain 1914 – 1918* (England: Palgrave Macmillan, 2014), 1 – 20, 155 – 160.

nisu blizu bojišnice, ali je rat kod njih sveprisutan. U tom slučaju je propaganda izuzetno jaka i potiče na uključenost svih u rat.⁵⁴ Budući da se propaganda vrlo efikasno vršila u školi, školstvo i obrazovanje u ratu su svakako velika tema u dječjoj ratnoj historiografiji. Zastupljeno je mišljenje da je sustav obrazovanja u ratu postao beskoristan, da je edukacija bila neadekvatna i loša što je tipična tvrdnja i generalizirani stav. Emma Lautman smatra da je mnogo toga historiografski ostalo nepoznato, da nije postojao jedinstveni obrazac obrazovanja, odnosno da su postojale velike razlike u tipovima školâ jer se i loše obrazovanje toleriralo u ratu. Izvan vidokruga istraživanja ostalo je pitanje posljedica takvog obrazovanja na djecu nakon završetka rata jer su se u istraživanjima obrađivala iskustva evakuacije, a obrazovanje je ostalo po strani. Obrazovanje nije postalo dio kulturnog identiteta i kolektivnog pamćenja rata.⁵⁵ Ali je zato evakuacija za vrijeme Drugog svjetskog rata vrlo popularna i često istraživana na sociološkoj, antropološkoj, kulturnoj razini jer je donijela ogromne promjene u životu djece. Proces evakuacije ili izmještanja bio je kompliciran i ostavio je posljedice na britansku djecu. Autor John Welshmann tvrdi da takve evakuacije nisu moguće u današnjim ratovima jer je rat postao totalni. Također, britanska evakuacija djece predstavlja dug vremenski period od nekoliko godina, a ne samo nekoliko mjeseci što je bitno jer je iskustvo doživljenog intenzivnije. Welshmann ističe zajedničke osjećaje poput ljubavi, pripadnosti, brige jednih za druge te razdvojenosti.⁵⁶ Osjećaj odvojenosti od obitelji i prijatelja, pa čak i od vlastite države tema je istraživanja finskih povjesničara koji su se, kao i britanski, upoznali s evakuacijom tijekom Drugog svjetskog rata. Oni smatraju da su se fizički i psihički problemi u finskom društvu riješavali individualno.⁵⁷ Evakuacija je dolazila u obzir kada je život u ratnoj zoni bio sasvim onemogućen. Da je ipak došlo do napretka u istraživanju o utjecaju granatiranja i bombardiranja na djecu, govore radovi Lindsey Dodd. Ona je rasvijetlila jedan sasvim zanemareni segment francuske povijesti u Drugom svjetskom ratu. Dodd smatra da postoje tisuće neispričanih i teških životnih priča nastalih zbog savezničkog bombardiranja grada, ali su pod društvenim pritiskom potisnute iz sjećanja. Na početku ovog pregleda rečeno je da su zračni napadi malo utjecali na djecu, ali Dodd pokazuje da je traumatično iskustvo moglo izazvati stresni poremećaj. Glavno joj je pitanje

---

⁵⁴ Vidi više: William M. Tuttle, Jr., *Daddy's Gone to War. The Second World War in the Lives of America's Children* (New York: Oxford University Press, 1993).

⁵⁵ Emma Lautman, „Educating Children on the British Home Front, 1939 – 1945: Oral History, Memory and Personal Narratives,” *History of Education Researcher* No. 95 (May 2015): 13 – 26.

⁵⁶ John Welshmann, *Churchill's Children. The Evacuee Experience in Wartime Britain* (New York, Oxford: Oxford University Press, 2010): 1 – 12, 306 – 315.

⁵⁷ Merja Paksuniemia, Tuija A. Turunen, Pigga Keskitalo, „Coping with Separation in Childhood – Finnish War Children's Recollections about Swedish Foster Families,” *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 185 (2015): 67 – 75.

zašto se bombardiranje ne smatra traumatičnim. Dodd je došla do zaključka da su potiskivanje i zaborav stvoreni u atmosferi društvenog iskupljenja i krivnje, odbijanja vlastite žrtve i sebičnosti zbog kolaboracije.⁵⁸

Predstavljena tematika vrlo je raznolika i otvara mogućnost za brojna slična istraživanja na drugim područjima i u drugim ratovima. Neki modeli i principi mogu se transferirati na hrvatska iskustva u Domovinskom ratu. Također, ponuđene teme okupljene su u zbornik *Children and War: A Historical Anthology* gdje je rat istražen u brojnim aspektima i gdje su djeca stavljena u fokus istraživanja.⁵⁹ Osim povjesničarke Dodd, koja proučava posttraumatski stresni poremećaj, vrlo je malo povjesničara koji se bave posljedicama rata. Uočljivo je da se posljedice rata većinom proučavaju u sklopu društvenih znanosti.

Historiografska istraživanja o djeci u ratu zahtijevala su alternativne izvore. Djeca ne ostavljaju pisanog traga ili službenih dokumenata (osim ako ne govorimo o školovanju) pa se istraživači oslanjaju na privatne izvore, poput pisama, dnevnika ili kratkih zapisa koji su iz tog vremena ili pisanih autobiografija iz kasnijeg razdoblja (poput memoara). U istraživanju doživljaja rata u Osijeku istraživačice Mirjana Duran i Stanislava Irović koristile su se zapisima osnovnoškolske osječke djece u „leksikonima.“⁶⁰ Iako je pozadina istraživanja psihologijske naravi, rezultati su postali zanimljivi i lako upotrebljivi, a individualni odgovori i popratni vizualni sadržaj pravi povijesni izvor za osječku dječju svakodnevicu u ratu. Naizgled neuobičajena metoda prikupljanja izvora preko „leksikona“ postala je kreativna zamjena za opširne ankete i anketne listiće u istraživanju. Sasvim nove mogućnosti otvara oralna historija, usmeno svjedočanstvo kazivača koji je povijesni svjedok i iz „prve ruke“ prenosi iskustva ratnog života. Ako oralnohistorijski izvor ne služi svjedočenju o istini, faktografskoj kronologiji ili točnim individualnim podacima, nego kazivanju o iskustvu, osjećaju ili doživljaju, onda se može oblikovati šira slika i društvena interpretacija. Tako umjesto korištenja autobiografskog materijala, usmena povijest pruža značajan napredak u istraživanju povijesti.⁶¹ U ponuđenom općem pregledu razmatrale su se historiografske teme o djeci u ratu i različiti načini pristupa izvorima, od pisanih autobiografskih do usmenih, što

---

⁵⁸ Lindsey Dodd, „It did not traumatise me at all': childhood 'trauma' in French oral narratives of wartime bombing,“ *Oral History* Vol. 41, Br. 2 (Autumn 2013): 37 – 48. Ista, *French Children under the Allied bombs, 1940 – 45. An oral History* (Manchester University Press, 2016).

⁵⁹ Vidi više: Marten, Coles, 2002, 15 – 279.

⁶⁰ Mirjana Duran i Stanislava Irović, „Ratni leksikon osječke djece (Neki aspekti doživljaja rata učenika sedmih razreda osnovne škole)“, u: *Stradanja djece u domovinskom ratu*, ur. Neven Šikić, Miomir Žužul, Ivan Fattorini (Zagreb: Naklada Slap, Klinika za dječje bolesti Zagreb, 1994), 201 – 226.

⁶¹ Lindsey Dodd, „Small fish, big pond: Using a Single Oral History narrative to reveal broader social change,“ u *Memory and History: Understanding Memory as Source and Subject*, ur. Joan Tumblety (Routledge, Abingdon: 2013): 34 – 49.

služi kao temelj i model istraživanju ratne svakodnevice i školovanja djece u Slavonskom Brodu tijekom Domovinskog rata.

2.1 SVAKODNEVNI ŽIVOT SLAVONSKOBRODSKE DJECE U RATU

Proglašenje ratnog stanja u općini Slavonski Brod nastupilo je 20. rujna 1991. odlukom Ratnog predsjedništva Skupštine općine Slavonski Brod zbog nastanka opće ratne opasnosti i rata koji se intenzivno vodio na teritoriju istočne Slavonije i Baranje.⁶² Ratno stanje značilo je u zadnjim mjesecima 1991. godine stalna zamračivanja grada i prigradskih naselja, uvođenje policijskog sata i zabrane kretanja po određenim dijelovima grada. Općinske vlasti i civilne organizacije trudile su se održavati normalan život građana, u skladu s proglašenim ratnim stanjem, ali učestali preleti ratnih zrakoplova, osvajanje vojnih objekata na brodomskom području, kretanje neprijateljskih vojnih kolona preko Save i eskalacija rata na novogradiškom i istočnoslavonskom prostoru onemogućila su normalnu svakodnevicu kako za građane, tako i za djecu. Ratno stanje doseglo je vrhunac tijekom 1992. godine kada su svakodnevicu činili neprekidni tenkovsko – topnički i zračni napadi na grad i okolicu.⁶³

2.1.1 O METODI USMENOG SVJEDOČANSTVA (*ORAL HISTORY*)

Uz izravne žrtve, brodska gradska i seoska djeca postala su neizravne žrtve koje su preživjele i proživjele ratno djetinjstvo. U ovom radu korištena je metoda usmenih svjedočanstava kroz sjećanja odraslih ljudi. Svaka osoba kazivača jedinstvena je kao što je i svaki pribilježeni i transkribirani razgovor jedinstven jer osobe govore o događajima i iskustvima iz vlastite perspektive. Međutim, postoje zajednički narativi u pozadini svjedočanstava koji se ponavljaju što znači da se iskustva preklapaju. Navedenom metodom obuhvaćeno je osam odraslih osoba koje su živjele u gradu Slavonskom Brodu te su 1992. bile djeca u dobi od 9 do 17 godina.⁶⁴ Iz priložene tabele vidljivo je da su većinom kazivači bili ženska djeca različite dobi, od 9, 13, 15 i 17 godina čime su uključene kategorije osnovnoškolske i srednjoškolske ženske djece.

---

⁶² Piplović, *Vrijeme loma*, 103.

⁶³ Detaljna dnevna kronologija u: Artuković, Jelić, Penić, *Živjeti u*, 81 – 104; Ivanka Cafuta, *Slavonski Brod*, 69 – 114.

⁶⁴ Svi kazivači navedeni su u inicijalima, a ne punim imenom i prezimenom jer u istraživanju nije bilo potrebe za individualiziranjem. Neki od kazivača tražili su „prikriiveni“ identitet, a drugima pak to nije bilo bitno pa su stoga svi jednako valorizirani.

Djeca kao žrtve Domovinskog rata u Slavonskom Brodu 1991.-1993.

Tabela 1 Osobna karta kazivača s osnovnim podacima

Kazivač/ica	Spol	Godina rođenja	Obitelj	Stanovanje	Škola	Mjesto izmještanja
M. B.	ž	1975.	Mnogobrojna obitelj	Višekatna stambena zgrada	Obrtnička škola	Zagreb i Donja Stubica
D. B.	ž	1979.	Roditelji + sestra	Obiteljska kuća	OŠ „I. G. Kovačić“	Osijek, Feričanci
Lj. B.	ž	1982.	Roditelji + sestra	Obiteljska kuća	OŠ u Bos. Brodu	Rijeka, Pleternica
M. J.	ž	1977.	Mnogobrojna obitelj	Višekatna stambena zgrada	Obrtnička škola	Zagreb, Zabok
D. S.	m	1977.	Roditelji + sestra i brat	Višekatna stambena zgrada	Industrijsko-obrtnička škola	-
A. S.	ž	1979.	Roditelji + sestra	Višekatna stambena zgrada	OŠ „Vladimir Nazor“	Rijeka, Đakovo
M. V.	ž	1982.	Roditelji + brat	Jednokatna stambena zgrada	OŠ „A. Mihanović“	Lovran, Zagreb
T. V.	m	1977.	Roditelji + brat i sestra	Obiteljska kuća	OŠ „Vladimir Nazor“	Savudrija, Opatija

Najmlađa kazivačica imala je 9 godina na početku rata u Slavonskom Brodu te iz tog razloga posjeduje znatno manju količinu sjećanja. Također, godišta govore o različitim načinima zabave ovisno o uzrastu. Uz godine rođenja navedene su osnovne karakteristike svakog kazivača poput obiteljskog života, mjesta stanovanja, školovanja te mjesta izmještanja. Posebno se treba naglasiti da nijedan kazivač nije imao roditelje uključene u vojnu djelatnost jer su svi obavljali radnu obavezu što je utjecalo na obiteljsko ozračje u ratnom periodu. Jedna od kazivačica imala je status izbjeglice jer je živjela na početku rata u Bosanskom Brodu, ali joj je većina rodbine bila u Slavonskom Brodu kod koje se doselila u travnju 1992. godine. Kazivači uključeni u metodu usmenog svjedočanstva izvan su konteksta politike i vojnih djelovanja pa vide stvari drugačijima, iz dječje perspektive, u društvenoj pozadini. U istraživanju se uzima u obzir koliko su kazivači događaje i promjene gledali neposredno i u izravnom doticaju, a koliko su tek posredno dobivali informacije o zbivanjima. Razgovori s kazivačima trajali su u prosjeku oko 60 minuta, neki dulje, a neki kraće, ovisno o sjećanju. S obzirom da je svaki razgovor jedinstven, pitanja su orijentacijska, promjenjiva i usklađena s prirodom i smjerom kazivanja. Ipak, izgled upitnika sadržajno je podijeljen u tri cjeline: stanje

prije rata, za vrijeme rata i nakon rata. Svakom kazivaču postavljeno je isto početno pitanje o biografskim podacima i o životu prije početka rata. Nakon toga prelazi se na drugu cjelinu gdje se govori o promjenama i početku ratnog stanja. Druga cjelina tiče se svakodnevice u gradu (obitelj, sklonište, prijatelji, prisutnost vojske, uzbune, izgled grada) i školovanja tijekom dvije školske godine (nastava u vlastitoj školi i u izmještenom mjestu). Konačno, treća cjelina vezana je za stanje nakon rata. U tom slučaju kazivači govore o osobnom završetku rata, posljedicama rata te općenito o djetinjstvu u ratu. Metoda usmenog svjedočanstva pruža istraživanju „pogled odozdo“ i „pogled iznutra“ za interpretaciju ratne svakodnevice u Slavonskom Brodu na početku devedesetih godina XX. stoljeća.

2.1.2 „I MI SMO SUDIONICI RATA“

U istraživanju dječje ratne svakodnevice korištena je knjiga literarnih i likovnih radova učenika Osnovne škole „Hugo Badalić“ iz Slavanskog Broda koja je nastala, kako ravnatelj škole profesor Josip Dokuzović navodi „u posebnim okolnostima koji će ovim tiskom postati i ostati trajan dokument i svjedočenje jednog djetinjstva, jednog školovanja“.⁶⁵ Svojim literarnim i likovnim izrazom osnovnoškolski učenici otvorili su mogućnost povijesne interpretacije pa se tako njihovi tekstovi koriste kao jedinstveni dječji povijesni zapisi. Knjiga je podijeljena u nekoliko sadržajnih cjelina: prvi susret s ratom, boravak u skloništu, susret s prognanim i izbjeglim osobama, ratna poezija, intenzivan doživljaj rata, izmještanje učenika i povratak u rodni grad. Autobiografski zapisi pripadaju djeci različitog uzrasta, ali svejedno nude bogato i izvorno svjedočanstvo iz nekog vremena. Zapisi su nastali neposredno nakon prestanka ratne opasnosti u gradu kada je sjećanje još vrlo intenzivno. Stoga, knjižica dječjih zapisa može biti kvalitetan suradnik iskazima kazivača kao i dobar orijentir za usporedbu sjećanja i pamćenja odraslih osoba.

---

⁶⁵ Antun Toni Bartek ur., *I mi smo sudionici rata (1991 - 1993)* (Slavonski Brod: Osnovna škola Hugo Badalić, 1993), 6.

2.1.3 „ZAŠTO JA MALI SPAVAM U SKLONIŠTU“⁶⁶

Slika 6 Prikazi iz Školske spomenice OŠ „Ivana Brlić Mažuranić“

Kroz analizu svjedočanstava i pisanih izvora iz knjižice uočeno je nekoliko kategorija koje su činile ratnu svakodnevicu djece i sjećanja o ratu današnjih odraslih osoba. Svakodnevni život djece obuhvaćao je boravak u skloništima i podrumima, zabranu kretanja po gradu (osobito centru), nemogućnost igre i zabave na otvorenom s prijateljima i promjene u obiteljskim odnosima. Djeca se većinom sjećaju početka rata u negativnom kontekstu te s izdvojenim specifičnim događajem. Kako ne postoji uobičajeni narativ o tome, kazivači stavljaju naglasak na neke vlastite prioritete pa je stoga prvi doticaj s ratom individualnog karaktera (od promjena u susjedstvu, prvog boravka u podrumu, pada vojarne ili pada granate u neposrednoj blizini). Djeca ne shvaćaju složenu društveno – političku situaciju i raspad jugoslavenskog državnog prostora, ali osjećaju promjene u obiteljskoj zajednici, u susjedstvu i u vlastitim aktivnostima. Tako kazivač D. S. (1977.) navodi: „U ljeto 1991. sjećam se da nisam smio samo tako lako na Poloj, mama me nije puštala. Zbor u Bosanskom Brodu na koji sam volio ići više nisam mogao. Na jesen su most preko Save počeli svako malo zatvarati.“ Kazivačica LJ. B. (1982.) kaže: „Pa već su polako počele priče, osjetilo se da se nešto događa. Neku nervozu kod roditelja. Osjećalo se da se otuđuje sve.“ Još detaljnije govori kazivačica A. S. (1979.): „Došli su prvo u stan popisivati tko je kakve nacionalnosti, pa su poslali zahtjeve za vojsku muškarcima. Onda su nam rekli da moramo svaki puta kad čujemo sirene otići u podrum.“ Zajednička kategorija za vrijeme rata je sklonište ili podrum. Iz tog razloga u tabeli o osnovnim podacima o kazivačima navodi se mjesto stanovanja čime se raspoznaje tip

⁶⁶ Slikovni prikaz iz: *Školska spomenica*, čuva se u pismohrani Osnovne škole Ivana Brlić Mažuranić u Slavanskom Brodu, školska godina 1991./92.

skloništa u kojem je boravio kazivač. U Slavonskom Brodu je prema podacima Općinskog stožera Civilne zaštite bilo 34 skloništa osnovne i dopunske zaštite, 4570 sklonišnih mjesta i 1133 podrumskih prostora u kojima je civilno pučanstvo provelo najviše vremena tijekom 1992. godine.⁶⁷ Podrum je nudio zaklon, zaštitu i sigurnost, posebno za one kazivače koji su boravili u sigurnim atomskim skloništima.⁶⁸ S jedne strane podrum ili sklonište je za djecu predstavljao dosadu, napetost i uznemirenost jer ih je ograničavao u kretanju i zadržavao na isključivo jednom mjestu, a s druge strane igru i zabavu, druženje i proslave.⁶⁹ Cjelokupni život i aktivnosti preseljeni su u sklonišne i podrumске prostore. Djeca manjeg uzrasta igrala su se s prijateljima igračkama u skloništu, a ona nešto većeg uzrasta su kartala ili koristila večernje sate za šetnju po tzv. „izmještenom Korzu“ u naselju „Franjo Sertić“ (od ožujka 1992. naselje „Andrija Hebrang“ u Slavonskom Brodu). Sklonište je zajednička kategorija jer ga svi kazivači vrlo dobro pamte, po izgledu, rasporedu prostorija, atmosferi tijekom uzbuna, dnevnih aktivnosti i razgovora. Ritam svakodnevice određivale su uzbune u gradu zračne ili opće opasnosti te razlika između njih. Tijekom 1991. u gradu su češće bile oglašavane zračne opasnosti zbog učestalih preleta vojnih zrakoplova, a od ožujka do listopada 1992. u prosjeku je dnevno oglašavano 5 općih opasnosti. Za usporedbu, u Osijeku i Bjelovaru je tijekom Domovinskog rata oglašeno dvostruko manje, a u Sisku, Gospiću i Splitu tri puta manje uzbuna opasnosti.⁷⁰ Iako su djeca bila izložena neprestanom granatiranju koje je vidno utjecalo na njihovu svakodnevnicu, većina ne smatra da su proživjeli traumu i traumatično iskustvo nego na to gleda kao na normalnu i lako prilagodljivu pojavu. Iz razgovora s D. S. (1977.): „Onda se malo opustiš pa prestaneš ići u podrum kad zasvira uzbuna. Sve postane nekakva normala. Pa se počne i izlaziti opet, bez obzira na uzbune.“ Dojam prilagodbe na rat dodatno pojačava kazivanje D. B. (1979.): „I kako je vikendica na brdu, ima se savršeni pogled na grad, Bosnu, Motajicu. Čuje se ispaljivanje s Motajice s koje su pucali, i onda se čuje fijuk, uzmeš dalekozor i pratiš gdje je pogodilo. I kako mama i tata idu navečer na pos'o, njih dvoje su se čak znali kladiti gdje je pogodilo. Tko je bliže? Mislim, to su s jedne strane komedije, s druge tragedije. Prilagodiš se potpuno i odjednom ti je sve normalno.“ Ipak,

⁶⁷ Josip Kovačić, „Skloništa i podrumi – naš drugi dom“, u: *Rat izbliza, Brodska civilna zaštita u Domovinskom ratu 1991. – 1992.*, ur. Ivan Jelić (Slavonski Brod, 1993), 12.

⁶⁸ Iz razgovora s M. B. (godište 1975.): „I osjećali smo se tu sigurno, jesmo. Valjda zato što je tu bila cijela zgrada, svi smo se tu okupili. Onda valjda zato osjetiš nekakvu sigurnost.“

⁶⁹ Usporedi: Bartek, *I mi smo sudionici rata*, 19 – 22 i iz razgovora s M. J. (1977.): „Nas je u zgradi bilo jako puno djece i svi smo u zgradi imali svoj uzrast tako da je nama, a glupo je sad reći, bilo zanimljivo. Onako, mi se nađemo, pa pričamo, smijemo se, šalimo. Nama je to bio doživljaj da ne mislimo na to.“ te iz razgovora s D. B. (1979.): „Dosadno ti u podrumu pa uzmemo psa i odemo šetať po naselju, a traje zračna opasnost. Ili mama je na poslu, tata negdje drugdje i nitko nije u tom podrumu jer smo prije toga presjedili 12 sati, ne znam koliko dana. I onda nam je glavna strategija bila kako uteći iz podruma.“

⁷⁰ Toth, *Civilna zaštita*, 150.

zračni napadi unosili su nemir i tjeskobu kod djece, a posljedice se danas uočavaju u naglašenim reakcijama na zvučne podražaje, poput sirene ili iznenadnog pucnja.⁷¹ U usmenim svjedočanstvima i knjižici zapisa ponavljaju se zajednički osjećaji, poput zajedništva (u zgradi, naselju, skloništu te posebno obitelji), razdvojenosti (od prijatelja) i straha. Ratno stanje izazvalo je kod djece specifične strahove nastale podražajima koji podsjećaju na traumu, zatim strah za osobnu sigurnost i sigurnost bliskih, često brigu za egzistenciju i općeniti strah od samog rata. Iz razgovora s D. B. (1979.): „To je zapravo toliki globalni strah bio, zato što, mislim nije Brod Vukovar pa da te strah svaki dan nego taj latentni strah. Ono, mogu te gađat', možda da, možda ne, pa si malo u podrumu, pa si u stanu, pa nema škole. Znači taj strah je stalni.“ Iz razgovora s L.J. B. (1982.): „A bojala sam se strašno. Mrzila sam rat. I sad ga mrzim. Mislim da sam odrasla prije. Jesam, ozbiljnija sam bila od svoje generacije. Uvijek pod nekom brigom. Brineš se za život mame, tate, sestre, bake (...) Samo sam se bojala tih granata.“ U svakodnevici djece najviše je prisutna obitelj (najčešće majka ili stariji članovi), a najčvršća veza djeteta s ratom je osobna, preko bliske osobe uključene u rat. Kao što je navedeno, u istraživanju su uključeni kazivači čiji roditelji nisu sudjelovali u vojnim aktivnostima niti su proživjeli stradanje bliske osobe (poput oca) u čemu se bitno razlikuju od djece svoje dobi koja su proživjela traumu gubitka osobe.⁷² U krugu obitelji, u skloništu bitna stavka je radio ili televizija. Lokalni mediji prenosili su ključne informacije, poput mjesta pada granate, oglašene uzbune, stradalih civila i vojnika te školske obaveze, a sklonišne prostore ispunjavali su zvuci ratnih pjesama. Zanimljivo je kako redukcije nisu dio dječjeg narativa. Oskudice u opskrbi električnom energijom, vodom ili namirnicama nisu upamćena u ratnoj svakodnevici brodske djece bez obzira što ih je bilo, a što se objašnjava percepcijom djeteta. Ali su prisutna sjećanja oko prekida telefonskih linija koja su stvarala problem u manjku osnovnih informacija i kontakta s obitelji.⁷³ Neka od djece imala su priliku direktno se susresti sa smrću u djetinjstvu što je utjecalo na promjene u razvoju karaktera (zrelost, odrastanje, ozbiljnost).⁷⁴ Iako su djeca ostala dječjeg izgleda, ona su nosila u sebi

---

⁷¹ Bartek, *I mi smo sudionici rata*, 44 – 46; Iz razgovora s A. S. (1979.): „Ti kad znaš da je zračna, skrivaš se, a opća baš i ne. Po meni je zračna bila gora od opće uzbune. Kad ti leti iznad tebe, a ti ne znaš gdje će.“ Iz razgovora s M. J. (1977.): „A uvijek je bio prisutan taj neki strah i čim ta sirena, nema više, prestaje igra, idemo dolje. I ono, normalno, bojiš se. A kad čuješ taj prestanak, k'o da ti je kamen pao sa srca. Sa svakom sirenom se bojiš da li će ti nešto biti.“

⁷² Bartek, *I mi smo sudionici rata*, 29 i 41 – 42.

⁷³ Iz razgovora s A. S. (1979.): „A nisi se mogao čuti ni telefonom s njima. Znači, linije su sve bile prekinute. Mi nismo ništa čuli o njima. Sve su linije bile krepane.“

⁷⁴ Iz razgovora s L.J. B. (1982.): „Ja mislim da smo mi djeca iz tog vremena odrasli preko noći. Ne znam dal' moja generacija. Moja seka nema sjećanja tog tipa. Ona je bila dijete četiri godine. A mi koji smo nešto znali, odrasli smo. Ne pitaš ti puno, ne zanima te, nego osluškuješ i nije ti jasno zašto se stalno gledaju vijesti, dnevnik, to ti je iritantno. Radio se stalno slušao, non stop.“

zabrinutost i životne probleme koji su uobičajeni za odrasli svijet. S druge strane, a bez obzira na ozbiljnost i zrelost, djeca su produljila razdoblje ovisnosti o roditeljima. Djeca se pouzdaju u odluke roditelja, traže njihovu podršku i uživaju u obiteljskom okruženju usprkos tomu što su u ratu osnažila svoj karakter i djelovala „odraslo“. Pojedina kazivanja su jedinstvena i specifična. U razgovoru s tada trinaestogodišnjom A. S. opisuje se noć uoči osvajanja vojarnje: „Noćili smo u skloništu i baš se sjećam toga dana kad je vojarna pala da su mene budili. I ja ne znam, valjda od tog straha, netko je rek'o „idu četnici“, uplašila sam se, baš ono strah sam neki doživjela, i ja sam pala u komu i više se ne sjećam. Ja sam ti došla u bolnicu napola mrtva. Nakon par sati počela sam nadolaziti. (...) Dijagnoza je bila da sam histerična. Jednostavno ne mogu ti opisati taj strah koji sam imala taj puta. To je bio jedan intenzivan strah proživljen kao dijete.“ Kazivačica L.J. B. (1982.) živjela je kratko vrijeme u naselju „Jelas“ pa prepričava zračni napad: „A uzbune, zračne ili opće, čuješ većinom kad se nešta već dogodi. Tako je bilo to na Jelasu. Mi sjedimo i susjeda jedna priča kako se ona nikad ne boji, ona samo sjedne pod stol. I odjednom samo vidiš avion i fijuk ispred prozora na katnici. Vidiš ga tu. Baš tu. Nevjerovatno. I ona prva u podrum. Pa smo se smijali. To tako obično biva. Ja ne znam jel' on tako nisko leti.“ Muška djeca imaju drugu dimenziju ponašanja pa tako kazivač D. S. (1977.) prepričava kako je doživio pad projektila na naselje „Mikrorajon“: „Osim trenutka kad mi je brat ranjen, jer je tada prvi put pogodeno naselje sa nekoliko projektila, najviše mi je ostalo u sjećanju kada je u blizini naselja pala raketa Luna i doslovno zbrisala tri kuće, krovove u ulici i stakla koja su još bila čitava obližnjeg dućana. Na našem stanu, zbog ranijih granatiranja, više staklarije nije bilo, bili su samo najloni. Tada sam sa jednim gospodinom izvlačio ispod ruševina njegovu suprugu. Srećom, osim natučenja, nije bilo većih ozljeda. Isti dan smo pokušali naći još dvoje ljudi, ali nismo uspjeli. Detonacija ih je odbacila prilično daleko. Poginuli su oboje.“ Kazivač je proveo cijelo ratno stanje u gradu. Većina djece su tijekom ljeta 1992. ostala u gradu ili otišla u brodska sela sjeverno od grada. Tako je u svojoj vikendici u brdu iznad Bartolovaca boravila D. B. (1979.) i upamtila jedan ljetni događaj: „Tek kad je gorila ta vikendica iza nas, tu noć, u Bosni se vidi crtica, koja gori stalno, na raznim mjestima. Tek kad sam vidjela kako gori vikendica, u trenutku sam shvatila, okrenila se prema Bosni koju gledam mjesecima, da te crtice, ta crtica, da je to cijelo selo. To mi je bio horor. Onda sam shvatila da je crtica selo i da je crticâ mnogo. To je bilo otkriće zato što smo doslovno to gledali mjesecima.“ Kod djece je vidljivo da posjeduju brojna sjećanja nastala zbog bombardiranja i granatiranja, ali ne prisjećaju ih se olako iako je ratno

stanje bilo dio njihove svakodnevice u djetinjstvu. Uz intenzivan doživljaj rata i susreta sa smrću, u bilo kojem obliku, ratnu svakodnevnicu djece ispunjavale su anegdote.⁷⁵ Uobičajeno je da se djeca radije prisjećaju lijepih trenutaka i događaja, ali sve ovisi o uzrastu. Djeca mlađe dobi (osnovnoškolska uzrast) sjećaju se događaja iz obiteljskog kruga, a djeca starije dobi (srednjoškolski uzrast) više oblikuju narativ u krugu prijatelja, bave se raznim načinima zabave i imaju određenu širinu u društvenoj socijalizaciji. Za svako usmeno svjedočanstvo postoji mogućnost nesjećanja i naknadne konstrukcije, ali primjetno je da se kod kazivača javlja izvjesni zaborav i potiskivanje iz sjećanja događaja iz ratnog djetinjstva. Agresija na Slavonski Brod i gotovo dvije ratne godine potisnute su iz sjećanja pod društvenim pritiskom odnosno, analizirajući svjedočanstva, bombardiranje i granatiranje ne žele se pamtili i o tome se ne govori. Nakon završetka rata nastaju brojni društveno – politički problemi, gospodarski opterećena tranzicija, nesaglediva ratna šteta i istraumatizirana braniteljska populacija što sve utječe na doživljaj i proživljeno iskustvo izgubljenog ratnog djetinjstva. Kazivačica D. B. (1979.) kaže: „Ali nije se nekako pričalo o tome. Ja mislim da su mnogi ostali u kućama s očevima koji su imali ozbiljni PTSP. I o tome se nije pričalo godinama. Jednostavno se nije pričalo.“

Slika 7 Dječji crteži doživljaja svakodnevnih napada 1992.

Naime, uočljivo je da je kod većine kazivača prisutan zaborav, odnosno „crna rupa“ u individualnom i kolektivnom sjećanju i pamćenju rata u Slavonskom Brodu.⁷⁶ Ratno iskustvo i doživljaj zadržali su se na obiteljskoj ili individualnoj razini sjećanja, ali ne postoji javna osjetljivost na tu temu. U usporedbi usmenih kazivanja s knjižicom dječjih zapisa rat se intenzivno doživljavao neposredno nakon rata što je razumljivo, ali je ipak upitno kako se taj

⁷⁵ Za svakodnevnicu djece vidi dijelove kazivanja u Prilozima 1., 2., 3. i 4.

⁷⁶ Naziv „crna rupa“ koristi Lindsey Dodd u članku „Small fish, big pond...“, 36.

intenzivan doživljaj rata nakon 20 godina potisnuo iz sjećanja. Interpretacija rata i strahota kao normalnih pojava postala je općeprihvaćeni narativ, a napadi na grad i okolice tijekom čitave godine ne gledaju se kroz prizmu izgubljenog djetinjstva nego kratkotrajnog razdoblja koje na djecu nije ostavilo nikakve posljedice.

2.1.4 IZMJEŠTANJE DJECE TIJEKOM LJETNIH PRAZNIKA 1992. GODINE

Kako se situacija u gradu nije poboljšavala tijekom ljeta 1992. godine, a u kolovozu je uslijedio novi val stradanja civila i djece, općinske vlasti su se odlučile na privremeno izmještanje djece tijekom ljetnih praznika, na neku vrstu ljetovanja. U pozadini toga bila je svojevrsna evakuacija jer su napadi na grad bili intenzivni, a namjera neprijatelja oko daljnjih akcija na tlu Republike Hrvatske ostala je nepoznata. Zahtjev je odobrio Ured za prognanike i izbjeglice Vlade RH, a u provedbi plana i organizaciji sudjelovali su Općinski stožer Civilne zaštite, Sekretarijat društvenih djelatnosti, Centar za socijalnu skrb, ravnatelji školâ, prosvjetni djelatnici i pedagozi koji su stupali u direktan kontakt s roditeljima i djecom.⁷⁷ U tjedniku *Posavska Hrvatska* piše se o nekoliko problema u početku organizacije. Naime, javnost (roditelji djece) je bila slabo informirana ili više dezinformirana, postupak izmještanja bio je vrlo kratak, a organizator (u ovom slučaju Općinski stožer civilne zaštite) nije bio upoznat s brojem mogućih korisnika izmještanja, odnosno brojem djece koja bi se mogla prijaviti.⁷⁸ Na organiziranu evakuaciju roditelje djece se pozivalo putem Radio Broda. Odredišta su bila turističke destinacije na Jadranskom moru, poput Bjelolasice, Lošinja, Primoštena, Pule, Rogoznice, Rovinja, Starog Grada na Hvaru, Šibenika i Vodica. Uz hrvatska odredišta djeca su bila izmještena izvan Hrvatske, u Belgiju, Češku i Španjolsku gdje su odlazila većinom djeca koje je škola predlagala s obzirom na njihov školski uspjeh ili status djece branitelja.⁷⁹

---

⁷⁷ Piplović, *Vrijeme loma*, 142.

⁷⁸ D. Vanić, „Rješenja u zadnji čas“, *PH*, god. 1, br. 8 (14. kolovoza 1992), 11.

⁷⁹ Detaljni prikaz s nazivima škola i datumu odlaska iz grada vidi: Štefica Šarčević, „Zbrinjavanje prognanika i izbjeglica, evakuacija domicilnog pučanstva u Domovinskom ratu“, u: *Rat izbliza, Brodska civilna zaštita u Domovinskom ratu 1991. – 1992.*, ur. Ivan Jelić (Slavonski Brod, 1993), 30; O boravku brodske djece u Španjolskoj vidi: Nada Jelić, „U «mjesečevom dvorcu»“, *PH*, god. 1, br. 14 (25. rujna 1992), 10.

Slika 8 Izmještena djeca u Vodicama, kolovoz 1992.

Slika 9 Izmještena djeca u Šibeniku u pratnji nastavnika

„Odlazak na ljetne praznike“ ili privremeno izmještanje brodske djece krenulo je 16. kolovoza i trajalo je narednih mjesec dana do sredine rujna. Organiziranim izmještanjem prvenstveno su bila obuhvaćena osnovnoškolska djeca, ali osim toga roditelji su samoinicijativno ili preko poduzeća izmješitali vlastitu djecu iz opasnog grada.⁸⁰

Tabela 2 Prikaz izmještanja djece tijekom ljetnih praznika 1992.⁸¹

Broj djece	Mjesto (u državi)
672	Bjelolasica
303	Savudrija
590	Primošten
95	Veli Lošinj
200	Obonjan
301	Vodice
2161	Ukupno
Broj djece	Država
300	Belgija
168	Češka
115	Španjolska
583	Ukupno

⁸⁰ Iz razgovora s M. V. (1982.): „Tog ljeta bila sam s mamom i bratom privremeno premještena u jedan hotel u Lovranu gdje su bila djeca zaposlenika HŽ-a. Ja sam bila sa svojima, a ta djeca od drugih zaposlenika nisu bila moje društvo. Ja sam u zgradi imala svoju prijateljicu s kojom sam se igrala s bebama u skloništu.“

⁸¹ Brodsko-posavska županija, Pismohrana Županijske skupštine (dalje: BPŽ Pismohrana), Saziv 60. sjednice Izvršnog vijeća Skupštine općine Slavonski Brod (dalje: SO SB) (19. siječnja 1993.), Izvješće o radu škola u ratnim uvjetima Sekretarijata društvenih djelatnosti, siječanj 1993., tabelarni prikaz.

S obzirom na brojke organiziranih premještaja, većina brodske djece su ostala izvan nadzora općinskih i školskih tijela pa su ljetno provedla u gradu ili u obližnjim selima.⁸² O doživljaju ljetovanja iskustva su različita, ali zajednički su osjećaji sigurnosti i želja za povratkom kući bez obzira na opasnost u gradu. Kod nekih je odlazak predstavljao olakšanje, kod drugih se zadržao strah i briga za bližnje koje su ostavili u gradu.⁸³ Na iskustvo i doživljaj boravka na ljetovanju utjecalo je gostoprimstvo gradova domaćina, ali i djeca sama. Kazivačica D. B. (1979.) govori o školskim prijateljima koji su bili u Španjolskoj, a gdje ona nije mogla ići jer joj roditelji nisu dopustili: „E sad, kako je meni bila interesantna ta Španjolska, ja sam cijelo vrijeme ispitivala u školi kako im je bilo. Mislila sam da su doživjeli nešta fenomenalno. I onda sam se zaprepastila kako oni o tome uopće ne žele pričati, njima je bilo grozno, kao u ratnom logoru. I mislim da je to više ta izdvojenosti, oni su se samo željeli vratiti kući.“ O svim zbivanjima i postupku izmještanja djece pisano je u tjedniku *Posavska Hrvatska* jer je Ratno izvršno vijeće tražilo da se roditelji i djeca pravodobno i pravilno informiraju.⁸⁴

Tabela 3 Evakuacija školske djece (7 - 15 godina) iz Slav. Broda od 16. 8. do 14. 9. 1992.⁸⁵

Naziv škole	Datum odlaska	Mjesto izmještanja	Broj izmještenih
OŠ „Vladimir Nazor“	16. 8. 1992.	HRŠC Bjelolasica	626
	18. 8. 1992.	Kamp Savudrija → Rovinj	
	20. 8. 1992.	Vodice	
OŠ „Antun Mihanović“	20. 8. 1992.	Obonjan	322
	21. 8. 1992.	Kamp Adriatik → Primošten	
OŠ „Hugo Badalić“	21. 8. 1992.	Kamp Adriatik → Rogoznica	366
OŠ „I. G. Kovačić“	23. 8. 1992.	Vodice → Primošten	184
	26. – 28. 8.		
OŠ „Bogoslav Šulek“	26. 8. 1992.	Vodice	282
	2. 9. 1992.	HRŠC Bjelolasica	
OŠ „I. B. Mažuranić“	28. 8. 1992.	Vodice	128
	3. 9. 1992.	Rogoznica	
	11. 9. 1992.	Pula	

⁸² Iz razgovora s T. V. (1977.): „Preko ljeta često sam vrijeme provodio na kupanju na 'rupama' dok nisu granate i tu počele padati. Pa smo mislili da petokolonaši bacaju bombe jer znaju gdje smo.“

⁸³ Bartek, *I mi smo sudionici rata*, 50 – 52.

⁸⁴ BPŽ Pismohrana, Zapisnik 39. sjednice Ratnog izvršnog vijeća SO SB, Klasa: 022-05/92-01/1083, Ur.br: 2178-03-06/92-1, 29. rujna 1992., Zaključak u povodu razmatranja Izvješća o aktivnostima na organizaciji nastave osnovnih i srednjih škola za školsku godinu 1992./93.

⁸⁵ Štefica Šarčević, „Zbrinjavanje prognanika...“, 31.

Na pojedinim mjestima djeca su bila ugodno primljena, ali opet kazivač T. V. (1977.) govori o kratkom boravku u Savudriji: „Katastrofalan smještaj, nešta očajno gdje nismo mogli biti. Odmah su me vratili kući.“ Također, brojni članci iz tjednika *Posavska Hrvatska* upozoravaju koliko roditelji nisu bili zadovoljni izmještanjem djece zbog nedostatka osnovnih informacija o njihovoj djeci.⁸⁶ Učenici OŠ „Antun Mihanović“ došli su u higijenski nepripremljen smještaj gdje su prethodno boravile izbjeglice iz Bosne i Hercegovine pa su učenici pokupili uši. Uz to im nije bila osigurana hrana i piće.⁸⁷ Ljetni izmještaj slavonskobrodske djece tijekom ljeta 1992. postao je model za organizaciju nove školske godine čiji je program bio ugrožen stalnom opasnošću u gradu. Uz organizacijske poteškoće, za novu i još opsežniju evakuaciju djece općinske vlasti morale su skladnije funkcionirati s roditeljima kako bi se izbjegli vidljivi problemi.

2.2 ŠKOLOVANJE SLAVONSKOBRODSKE DJECE U RATU

Ključan dio dječjeg života i aktivnosti u djetinjstvu čini školovanje, uz obitelj, prijatelje, igru i sklonište u ratnim neprilikama. Obrazovanje i školstvo u ratu posebna su tema u dječjoj ratnoj historiografiji. Ratno stanje može iznimno poremetiti školski sustav ili ga čak u potpunosti zaustaviti. S jedne strane sustav obrazovanja postaje beskoristan ako nije cjelovito proveden, a s druge strane važnost obrazovanja je bitno pitanje za školsku djecu i njihov razvoj. Škola i školske aktivnosti zaokupljale su znatan dio dječjeg interesa i svakodnevice pa stoga nije neobično što je najviše djece stradalo u periodu kada je nastava bila odgođena ili potpuno prekinuta kao što i jest bila u svibnju i kolovozu 1992. godine. Drugim riječima, većina djece nije stradala u školama ili u izmještenim školskim prostorima nego u razdoblju kada nije bilo školskih aktivnosti ili su odgađane do smirivanja situacije. U ratnim okolnostima odgojno – obrazovni proces na prostoru općine Slavonski Brod bio je značajno poremećen počevši od školske godine 1991./92., kada se u rujnu prvi puta u gradu oglasila uzbuna. Kroz školske spomenice brodskih osnovnih škola dobiva se detaljni uvid u stanje školstva i mogućnosti organizacije nastave tijekom te godine. Naime, od 1991. godine Sekretarijat društvenih djelatnosti inzistirao je na obnavljanju pisanja školskih spomenica što se u osnovnim školama na području grada Slavnskog Broda počelo provoditi iste godine, a u srednjim školama tek nakon prestanka neposredne ratne opasnosti ili završetka rata od 1995.

---

⁸⁶ N. J., „Uzajamna nezadovoljstva“, *PH*, god. 1, br. 10 (28. kolovoza 1992), 12; „Ostavite djecu na miru“, *PH*, god. 1, br. 12 (11. rujna 1992), 12; N. Jelić, „Roditelji, strpljenja“, *PH*, god. 1, br. 13 (18. rujna 1992), 10.

⁸⁷ *Školska spomenica*, čuva se u pismohrani Osnovne škole Antun Mihanović u Slavonskom Brodu, školska godina 1991./92.

godine.⁸⁸ U istraživanju je korišteno 5 školskih spomenica osnovnih škola s područja grada. Također, promjena državnog sustava utjecala je na uvođenje nekih novih predmeta (poput vjeronauka) i izbacivanje starih predmeta koji su bili uobičajeni u jugoslavenskom sustavu. Novost u školskom sustavu bila je i podjela školske godine na tri obrazovna razdoblja, a ne dva polugodišta. Školska godina 1991./92. trebala je služiti za dosljednu implementaciju novih ideja u školski sustav, ali su promjene onemogućene u početku nastave.

2.2.1 ŠKOLSKA GODINA 1991./92.

Kako bi se ravnatelji i prosvjetni djelatnici mogli pripremiti za moguće probleme u nastavi, tijekom kolovoza 1991. godine u školama su formirani Krizni štabovi školâ koji su imali obavezu osigurati zgradu škole i zbrinuti djecu u slučaju opasnosti kako se navodi u školskoj spomenici Osnovne škole „Ivan Goran Kovačić“.⁸⁹ Redovna nastava na početku rujna nije počela po rasporedu zbog ratne opasnosti u gradu te je u koordinaciji sa Sekretarijatom društvenih djelatnosti i Kriznim štabom općine odgođena do smirivanja situacije. U međuvremenu uvedena su dežurstva, nastavnici su izrađivali planove za smanjene modele nastave od 70% i 20%, Sekretarijat i Zavod za školstvo organizirali su nastavu putem radija, tzv. Radio – školu u kojoj su sudjelovali nastavnici iz osnovnih i srednjih škola, a ravnatelji i pedagozi pripremali su lokacije i skloništa za izmještenu nastavu. Putem tjednika *Brodski list* nastavnici su tijekom listopada i studenog 1991. određivali učenicima zadaće i upute kako bi im osigurali minimalni kontinuitet u obrazovanju.⁹⁰ Prihvatljivi su bili svi alternativni oblici nastave. U spomenici OŠ „Vladimir Nazor“ navodi se kako je nastava bila organizirana po reduciranom planom, a potom tijekom zimskih mjeseci u manjim grupama u naselju „Franjo Sertić“ i „Milan Orešković“, u učionicama župne crkve u naselju „Mikrorajon“ i u objektu „Marlboro“, odnosno u općenito izvanškolskim prostorima jer sigurnosno stanje nije dopuštalo okupljanje tolikog broja učenika na jednom mjestu. Nastava se provodila u paralelnim grupama raspoređenim po danima u tjednu.⁹¹ Slična organizacija nastave bila je provođena u OŠ „Antun Mihanović“ gdje se nastava održavala po objektima i skloništima Mjesne zajednice „Mali Pariz“ i „Zrinski Frankopan“ te u matičnoj školskoj zgradi u prizemlju i atomskom skloništu (od 2. rujna do 26. studenog 1991.) s reduciranim

---

⁸⁸ BPŽ Pismohrana, Saziv 13. sjednice Ratnog izvršnog vijeća (13. veljače 1992.), Izvješće o radu Sekretarijata društvenih djelatnosti za 1991. godinu, str. 2.

⁸⁹ *Školska spomenica*, čuva se u pismohrani Osnovne škole Ivan Goran Kovačić u Slavonskom Brodu, školska godina 1991./92., zapisala Mirjana Polak.

⁹⁰ „Kako učiti i naučiti“, *BL*, god. XLV, br. 48 (29. studenog 1991), 12.

⁹¹ *Školska spomenica*, čuva se u pismohrani Osnovne škole Vladimir Nazor u Slavonskom Brodu, školska godina 1991./92., str. 111.

modelom od 20%.⁹² Prema spomenici OŠ „Ivana Brlić Mažuranić“ razredna nastava organizirala se po sigurnim privatnim skloništim i korištenjem modela dopisno-instruktivne i dopisno-konzultativne nastava, a predmetna nastava imala je poteškoća u početnoj fazi, ali je od 2. prosinca 1992. redovito održavana u izmještenim prostorima.⁹³ U OŠ „Hugo Badalić“ nastava je organizirana i u sklonišnim prostorima i u školskoj zgradi po smanjenom modelu sa skraćenim satima i manjim brojem radnih dana.⁹⁴ U spomenici je zapisan problem sa školskom djecom koja se nisu pojavila na nastavi nego su iskoristili kriznu situaciju i izostali s nastave. „Bilo je neophodno za svako dijete znati gdje je, posebno za djecu koja su bila kod kuće a nisu dolazila na nastavu“. Tijekom studenog i prosinca 1991. u škole su primljena djeca prognanici s kojima su nastavnici dodatno radili kako bi se što lakše prilagodili situaciji.

Slika 10 Nastava u garaži, zima 1991.

Škola u izvanškolskim prostorima i u paralelnim grupama u vlastitoj školi funkcionirala je od 27. studenog 1991. do 27. siječnja 1992. otkada počinje redovna nastava u svim školama jer se ispostavilo da je opasnost prošla. Intenzitet školovanja ovisio je o vojnim aktivnostima na području općine i grada, a Krizni štab i Sekretarijat društvenih djelatnosti koordinirali su sve odluke u školama. Školstvo je funkcioniralo dokle god je moglo, ali od kraja ožujka nastupaju značajni problemi u odgojno – obrazovnom sustavu. Rat u Bosanskoj Posavini i napadi na grad te često oglašavanje uzbuna potpuno su prekinuli nastavu tijekom travnja 1992. godine. Učenici više nisu bili sigurni za odlazak i boravak u školi pa je u svim školama uveden model instruktivne nastave putem „putujućeg učitelja“ gdje učitelji posjećuju učenike pod uzbunama

⁹² Školska spomenica, čuva se u pismohrani Osnovne škole Antun Mihanović u Slavonskom Brodu, školska godina 1991./92.

⁹³ Školska spomenica, čuva se u pismohrani Osnovne škole Ivana Brlić Mažuranić u Slavonskom Brodu, školska godina 1991./92.

⁹⁴ Školska spomenica, čuva se u pismohrani Osnovne škole Hugo Badalić u Slavonskom Brodu, školska godina 1992./93., str. 3 – 4.

u skloništima ili nastavu održavaju putem dopisivanja i podjele materijala. U razgovoru s nastavnicom matematike iz OŠ „Vladimir Nazor“ reflektira se razmišljanje školskih djelatnika: „Moralo se dati do znanja da se život nastavlja, život ide. Bio je to dobar inat, slavonski inat. Ne možeš ti meni to zabraniti da ja ne živim normalno. Tako smo se ponašali.“⁹⁵ Slična izjava zapisana je u Školskoj spomenici OŠ „Ivana Brlić Mažuranić“: „Naučit ćemo mi i matematiku u skloništu za inat našem neprijatelju.“ Nastava putem „putujućeg učitelja“ bila je životno opasna, ali se u pojedinim školama održavala. Ideja o normalizaciji svakodnevnog života i školovanja vješto se propagirala kako se ne bi stvorio dojam neizdržive situacije u gradu. Kroz svaki tjedan najavljivao se početak nastave jer se smatralo da će prestati ratna opasnost za Brod. Međutim, na kraju svibnja, mjeseca kada je stradalo najviše djece, bilo kakva nastava je onemogućena do daljnjeg prema odluci Ratnog izvršnog vijeća. Tako je školska godina 1991./92. završila prijevremeno, zaključena je naknadno 19. lipnja, ispunjeno je samo 53% nastavnog programa, a učenici su većinom ocijenjeni pozitivno bez obzira na znanje i ostvarene uspjehe.⁹⁶

2.2.2 ŠTETE U ŠKOLSTVU UZROKOVANE RATOM

Osim što je školska godina 1991./92. postala jedna od najtežih, najzahtjevnijih i najkraćih za učenike, učitelje, ravnatelje i roditelje, u granatiranjima i bombardiranjima teško su oštećene mnoge škole i vrtići. Prema Izvješću o radu škola u ratnim uvjetima oštećeno je ili uništeno izravnim i neizravnim pogotcima 7 od 8 dječjih vrtića u gradu kao i 23 od 65 osnovnih škola i školskih objekata na području općine Slavonski Brod koji su doživjeli značajnu materijalnu štetu.⁹⁷

Tabela 4 Pregled ratnih šteta na objektima školstva⁹⁸

1. Objekti predškolskog odgoja	250.000 DEM
2. Objekti osnovnog obrazovanja	620.000 DEM
3. Objekti srednjih škola	934.000 DEM
Ukupno	1.804.000 DEM

Među njima najveću štetu imale su OŠ „Antun Mihanović“ (10 izravnih pogodaka), OŠ „Hugo Badalić“ i OŠ „Ivana Brlić Mažuranić“ koje su bile izravno pogođene. Posebno je

⁹⁵ Razgovor obavljen 29. studenog 2016.

⁹⁶ Navedeno prema: Kevo, *Stradalnici Brodsko-posavske županije*, 65.

⁹⁷ BPŽ Pismohrana, Saziv 60. sjednice Izvršnog vijeća SO SB (19. siječnja 1993.), *Izvješće o radu škola u ratnim uvjetima Sekretarijata društvenih djelatnosti, siječanj 1993.*, str. 4.

⁹⁸ Isti, tabelarni prikaz, str. 4.

teško stradala zgrada Gimnazije „Matija Mesić“, a za njom slijede Tehnička i Industrijsko – obrtnička škola. Uz direktne pogotke, koji su uzrokovali potpuno onesposobljavanje zgrade škole, kod većine škola uništeno je krovništvo, fasada i staklarija. Zanimljivo je da zgrada Obrtničke škole, koja se nalazila u neprednoj blizini brodske bolnice, nije doživjela toliku štetu poput zgrade Gimnazije. Kako općina nije imala većih društvenih smještajnih kapaciteta, škole su kao pogodni prostor postale privremeni prihvatni centri za tisuće izbjeglica koje su stizale iz ratom uništene Bosanske Posavine tijekom travnja, svibnja i lipnja. U gradu su to bile OŠ „Bogoslav Šulek“, OŠ „Hugo Badalić“ i OŠ „Antun Mihanović“ (posljednje dvije su pretrpjele značajne štete), a na selima OŠ „Dragutin Tadijanović“, škole u Oprisavcima, Kopanici, Sikirevcima, Bebrini i Garčinu. One nisu bile opskrbljene potrebnim materijalom i humanitarnom pomoći za izbjeglice jer su ionako služile za privremeni boravak.⁹⁹ Navedene škole su mobilizirane za vojne svrhe, a u pojedine je privremeno bila smještena Hrvatska vojska.¹⁰⁰ Ukupne štete na školskim objektima uzrokovane vojnim djelovanjem, boravkom izbjeglica ili vojske iznosile su gotovo dva milijuna DEM.¹⁰¹ Iako se nakon rata govorilo kako je izmještanje školske djece možda bilo nepotrebno, jer se počelo provoditi kada se situacija u gradu smirila, ipak školski objekti nisu bili spremni za novu školsku godinu. U Školskoj spomenici OŠ „Antun Mihanović“ za šk. god. 1992./93. stoji: „Temperatura tih dana bila je - 20°C, a pao je i dubok snijeg. Učitelji i učenici su u kaputima i čizmama u učionicama. Kroz krov aule vidimo nebo koje nam ove zime nije bilo naklonjeno.“¹⁰² Citat se odnosi na početak drugog obrazovnog razdoblja navedene školske godine nakon što su obavljene sanacije na većini školskih objekata.

---

⁹⁹ BPŽ Pismohrana, Saziv 25. sjednice Ratnog izvršnog vijeća (9. lipnja 1992.), Klasa: 810-03/92-01/63, Ur. broj: 2178-99-11-92-1, 24. 05. 1992., Izvješće o radu Općinskog štaba civilne zaštite, str. 2.

¹⁰⁰ Iz razgovora s tadašnjim ravnateljem OŠ „Hugo Badalić“ prof. Josipom Dokuzovićem: „Mi smo morali prihvatiti izbjeglice. U moju školu je recimo za Uskrs 1992. došlo negdje po podacima 2600 ljudi, prenočiti, od Dervente. I mi imamo izviđačku opremu, deke, strunjače, sve smo dali za njih. I nije bilo dovoljno. Čak smo i zastore skidali što su stajali za zamračivanje. Toliko je njih bilo. Organizirana je kuhinja. Mene zove učiteljica i pita me šta ćemo mi raditi. Ja joj kažem u kuhinji. One su dolazile u keceljama u školu.“

¹⁰¹ N. Jelić, „Štete u školstvu 5 milijuna DEM“, *PH*, god. 1, br. 22 (20. studenog 1992), 3. Iznos je uvećan zbog štete na sportskim i kulturnim objektima.

¹⁰² *Školska spomenica*, čuva se u pismohrani Osnovne škole Antun Mihanović u Slavonskom Brodu, školska godina 1992./93.

Djeca kao žrtve Domovinskog rata u Slavenskom Brodu 1991.-1993.

Slika 11 OŠ Antun Mihanović nakon izravnih pogodaka, vanjski izgled

Slika 12 Objekt dječjeg vrtića „Kosjenka“

Slika 13 OŠ Antun Mihanović, aula škole i učionica

Slika 14 OŠ Ivana Brlić Mažuranić s oštećenim krovštem

Slika 15 Gimnazija Matija Mesić, izvan funkcije

2.2.3 ŠKOLSKA GODINA 1992./93.

Školska godina 1992./93. nije donijela nikakve promjene, odnosno nije počela na vrijeme u rujnu iz sigurnosnih razloga.¹⁰³ Tijekom ljetnih praznika dio je osnovnoškolske djece bio organizirano izmješten iz grada u sigurnije krajeve, dio je po mogućnosti otišao u brdska sela sjeverno od grada, ali većina je ostala u gradu. Djeca na izmještenim ljetnim lokacijama nisu mogla pohađati nastavu zbog neadekvatnosti prostora i različitog uzrasta pa su vraćena kući i upućena na druge lokacije. Kakav je problem nastao u školstvu i obrazovanju, govori nalog Ratnog izvršnog vijeća da je od rujna prva točka dnevnog reda sjednica bilo održavanje nastave i školskih aktivnosti.¹⁰⁴ S istim ciljem očuvanja života i zdravlja slavonskobrodske djece „zadovoljavanjem osnovnih životnih potreba, potrebe za sigurnošću, prihvaćanjem, ljubavi i razumijevanju“ te osiguranja kvalitetnog odgojno – obrazovnog procesa Izvršno vijeće općine Slavonski Brod uputilo je zahtjev Ministarstvu prosvjete i kulture za dislokacijom škola.¹⁰⁵ U dogovoru s Ministarstvom prosvjete i kulture izmještanje djece trebalo je biti podržano na državnoj razini jer se općina nalazila u teškoj financijskoj situaciji zbog izbjeglica pa nije mogla samostalno snositi troškove izmještanja.¹⁰⁶ Izmještanje djece predstavljalo je ratnu mjeru kojom se željelo spasiti dječje živote uklanjanjem iz ratom ugroženog grada. U opsežnoj akciji, koja se nastavljala na ljetno izmještanje djece, sudjelovala je Vlada RH, Izvršno vijeće općine Slavonski Brod, Općinski stožer civilne zaštite, Sekretarijat društvenih djelatnosti, Regionalni ured za prognanike i izbjeglice u Slavonskom Brodu, Centar za socijalnu skrb, te prvenstveno roditelji i prosvjetni djelatnici osnovnih i srednjih škola koji su djelovali na terenu i okupljali brodsku djecu za odlazak. U akciju je uključeno više različitih općinskih ureda i tijela što govori koliki je problem bila organizacija nastave i očuvanje dječjeg života, ali i odnos drugih općina i središnjih vlasti prema tom problemu. U početnom koraku sredinom rujna djeca su vraćena u grad radi lakšeg popisivanja, a ravnatelji i prosvjetni djelatnici dogovorili su moguće lokacije za izmještanje djece unutar Republike Hrvatske gdje su djeca mogla imati kvalitetni smještaj, hranu, prijevoz, opremu i školu. O smještaju se posebno razgovaralo jer su tražene lokacije gdje bi jedna škola bila smještena u jednom mjestu (po principu jedan grad – jedna škola) te u najboljem slučaju u internatskom smještaju, a ne po obiteljima.¹⁰⁷ Uz to, kod izmještaja

---

¹⁰³ T. Marjanović, „Školska godina neće početi“, *PH*, god. 1, br. 8 (14. kolovoza 1992), 11.

¹⁰⁴ BPŽ Pismohrana, Zapisnik 39. sjednice Ratnog izvršnog vijeća SO SB, klasa: 022-05/92-01/1083, Ur.br: 2178-03-06/92-1, Zaključak u povodu razmatranja Izvješća o aktivnostima na organizaciji nastave osnovnih i srednjih škola za školsku godinu 1992./93., 29. rujna 1992.

¹⁰⁵ Piplović, *Vrijeme loma*, 142 – 143.

¹⁰⁶ „Dislociranje škola“, *PH*, god. 1, br. 11 (4. rujna 1992), 12.,

¹⁰⁷ N. Jelić, „Izmještenu nastavu treba prihvatiti“, *PH*, god. 1, br. 12 (11. rujna 1992), 10.

školske djece razredne nastave trebali su biti roditelji pa su općinske vlasti tražile od Ureda Vlade Republike Hrvatske za prognanike i izbjeglice priznavanje prognaničkog statusa za roditelje (većinom majke) koji su bili uz djecu, a od poslodavaca izbjivanje s posla.¹⁰⁸ Zatim je od 7. listopada do 16. studenoga započeo postupni prijevoz školske djece u sigurnije krajeve Hrvatske. O razmještanju tijekom cijelog listopada i studenoga izvještavala je *Posavska Hrvatska* kako ne bi ponovno nastao problem slabe informiranosti roditelja i djece.¹⁰⁹ Prema tabeli za osnovne škole vidljivo je da su učenici izmješteni u sigurnije krajeve Hrvatske, ali je izmještanje bilo i na području općine. Zbog teške situacije u državi i angažiranja velikih sredstava, općinske vlasti provodile su izmještanje učenika iz grada na selo i iz područja uz Savu u područja iznad magistralne ceste.¹¹⁰

Tabela 5 Osnovne škole općine Slavonki Brod na području grada u školskoj godini 1992./93.¹¹¹

Naziv škole	Mjesto izmještanja	Školski obveznici	Broj učenika izmještenih organizirano	Broj učenika izmještenih samoinicijativno	Broj učenika uključenih u nastavu u vlastitoj školi	Broj učenika izvan obuhvata i nadzora
OŠ „I. G. Kovačić“	Feričanci, Našice	921	226	171	42	482
OŠ „A. Mihanović“	Bizovac, Kostrena	1256	320	330	525	81
OŠ „H. Badalić“	Pleternica, Čaglin (?)	1151	150	322	0	679
OŠ „V. Nazor“	Suhopolje, Gradina	1368	291	330	82	665
OŠ „I. B. Mažuranić“	Đurđenovac, Našice	750	199	150	295	106
OŠ „B. Šulek“	Čačinci, Orahovica	1074	0	120	954	0
OŠ „Đ. Pilar“	-	876	0	119	757	0
		7396	1186	1542	2655	2013

¹⁰⁸ BPŽ Pismohrana, Izvršno vijeće SO SB, Klasa: 022-05/92-01/767, Ur. br: 2178-03-06/92-1, Obvezatni uput, 8. rujna 1992.

¹⁰⁹ „Razmještanje brodskih škola“, *PH*, god. 1, br. 15 (2. listopada 1992), 10; D. Vanić, „Izmještanje osnovaca krajem tjedna“, *PH*, god. 1, br. 18 (23. listopada 1992), 7; „Gdje se smještanju srednjoškolci“, *PH*, god. 1, br. 18 (23. listopada 1992), 7.

¹¹⁰ BPŽ Pismohrana, Saziv 60. sjednice Izvršnog vijeća SO SB (19. siječnja 1993.), Izvješće o radu škola u ratnim uvjetima Sekretarijata društvenih djelatnosti, siječanj 1993., 2 – 3.

¹¹¹ BPŽ Pismohrana, Saziv 60. sjednice Izvršnog vijeća SO SB (19. siječnja 1993.), Izvješće o radu škola u ratnim uvjetima Sekretarijata društvenih djelatnosti, siječanj 1993., tabelarni prikaz.

U nekim gradskim osnovnim školama nastava je bila obustavljena do stvaranja potrebnih uvjeta osiguranja školskih objekata i smirivanja situacije u općini. Ovakvom ustrojbom rada obuhvaćeno je ostalih 13 škola na području općine s ukupno 8110 učenika. Sve osnovne škole izvan grada (osim prisavskih područja) iskoristile su vlastiti prostor za izvođenje nastave veoma kvalitetno, a neke su i ustupile svoj prostor za druge škole. Tako je OŠ „Ivana Brlić Mažuranić“ djelomično izmještena u Našice s učenicima predmetne nastave koji su imali obiteljski smještaj, a učenici razredne nastave boravili su u školama u Brodskom Varošu i Gromačniku.¹¹² Učenici razredne nastave i učitelji nisu mogli na taj način organizirati boravak izvan općine zbog roditelja. Naime, sekretar Sekretarijata društvenih djelatnosti Šimo Đurđević nije smatrao potrebnim izmjestiti uz djecu sve njihove majke nego na razini grupe nekoliko njih što nije odgovaralo roditeljima.¹¹³ OŠ „Antun Mihanović“ izmještena je u Kostrenu kraj Rijeke i Bizovac, a učenici razredne nastave bili su u područnoj školi u naselju „Mali Pariz“. U Spomenici je ostalo zapisano pozitivno iskustvo boravka u Kostreni. Nastavu su imali organiziranu u 2 blagovaonice i 2 konobe u hotelu „Lucija“, a grad Kostrena im je uplatio cjelodnevni izlet po Kvarneru.¹¹⁴ OŠ „Hugo Badalić“ trebala je biti izmještena u Pleternicu i Čaglin s kombiniranim smještajem, ali se zbog nedovoljno kvalitetnog prostora od toga odustalo pa su učenici predmetne nastave išli u OŠ „Đuro Pilar“ u naselju „Kolonija“ od 23. studenog 1992., a učenici razredne nastave su ostali izvan školskog obuhvata do 14. prosinca 1992. kada su krenuli na nastavu u matičnu školu.¹¹⁵ U sličnoj situaciji nalazila se OŠ „Bogoslav Šulek“ koja je trebala biti izmještena u Čačince i Orahovicu, ali su s vremenom učenici bili uključeni u nastavu u vlastitoj školi kada je vraćena u funkciju. OŠ „Đuro Pilar“ imala je nastavu organiziranu u vlastitoj školi jer su joj uvjeti dozvoljavali, a kapaciteti su omogućili da zbrine još jedan dio učenika iz drugih škola. Najveća osnovna škola u Slavonskom Brodu bila je OŠ „Vladimir Nazor“ koja je brojila 1368 školskih obveznika. Za jedan dio njih organiziran je izmještaj u Suhopolje i Gradine blizu Virovitice. U Suhopolju su djeca bila smještena po obiteljima, a u Gradini u velikom radničkom domu. O razlici u smještaju nastavnica matematike OŠ „Vladimir Nazor“ kaže: „Dobro smo primljeni, škola je velika, lijepa. Nekakvu suradnju smo imali s tim nastavnicima i s tom djecom. Ali je to bilo grozno po kućama. Tako da su nastavnici prijepodne obilazili kuće da vidimo jesu napravili

---

¹¹² *Školska spomenica*, čuva se u pismohrani Osnovne škole Ivana Brlić Mažuranić u Slavonskom Brodu, školska godina 1992./93.

¹¹³ „Ostavite djecu na miru“, *PH*, god. 1, br. 12 (11. rujna 1992), 12.

¹¹⁴ *Školska spomenica*, čuva se u pismohrani Osnovne škole Antun Mihanović u Slavonskom Brodu, školska godina 1992./93.

¹¹⁵ *Školska spomenica*, čuva se u pismohrani Osnovne škole Hugo Badalić u Slavonskom Brodu, školska godina 1992./93., str. 14.

zadaću, jel' imaju kakvih problema u obitelji. Bilo je primjera gdje su djeca došla u obitelji u kojima nisu bili prihvaćeni.“ Nastava je u Suhopolju bila organizirana po smanjenom modelu 70%.¹¹⁶ Velik dio učenika iz područnih škola OŠ „Vladimir Nazor“ ostao je izvan obuhvata i nadzora pa stoga u tom periodu neka od školske djece nisu imala nastavu u prvom obrazovnom razdoblju. U OŠ „Ivan Goran Kovačić“ organizirano je izmješteno 226 učenika viših i nižih razreda u Feričance i Đurđenovac u periodu od 25. listopada do 7. studenog 1992. Djeca su imala obiteljski smještaj i nastavu u dostupnoj osnovnoj školi. U tjedniku *Posavska Hrvatska* učitelji te škole izdvajaju problem u nastavi: „Ipak, čini mi se da djeca ne uče dovoljno. Zaostaci iz prošle godine su, kao i u svim brodskim školama, ogromni, pomalo su se odvikli od učenja i discipline pa im učitelji objašnjavaju da i oni iz ovog rata moraju izvući životnu pouku, shvatiti neke vrijednosti, razumjeti kako su izmješteni da bi učili.“¹¹⁷ Nastava u Područnoj školi u Donjoj Vrbi počela je kontinuirano od 23. studenog 1992., a u naselju „Andrija Hebrang“ od 17. prosinca 1992.¹¹⁸ Na razini općine Slavonski Brod sveukupan broj školskih obveznika osnovne škole za promatranu godinu bio je 14296 i 1535 prognanika i izbjeglica djece. Broj ukupno izmještenih organizirano i samoinicijativno je 3295 (ili 23%). Broj osnovnoškolskih učenika uključenih u nastavu u vlastitoj školi ili unutar općine je 8110 (ili 56.7%) pa je stoga ukupan broj učenika uključenih u nastavu 11405 (ili 79%). Izvan obuhvata i nadzora ostalo je 2891 učenik osnovnoškolske dobi (ili 20.2%).¹¹⁹

Kod srednjih škola situacija je drukčija. Prema tabelama uočljivo je da je veća učinkovitost dislokacije i obuhvata učenika ostvarena u srednjim školama nego u osnovnim školama gdje je petina učenika ostala izvan nadzora školskih tijela jer je i proces izmještene nastave započeo kasnije uz slabiju potporu Ministarstva prosvjete i kulture. Odličan primjer kvalitetnog izmještanja djece predstavlja Poljoprivredna škola „Matija Antun Reljković“ koja je boravila u Vinicama kraj Varaždina i Križevcima i koja je među prvima bila izmještena iz Slavenskog Broda.¹²⁰ Smještaj je za 615 učenika u Križevcima bio kombinirani, ali je većina djece bila smještena u dvije zgrade vojarne „9. rujan“. U Vinici učenici su bili smješteni u nekadašnju kuriju, ali s drugačijim tretmanom varaždinskih općinskih vlasti. Naime, u

---

¹¹⁶ *Školska spomenica*, čuva se u pismohrani Osnovne škole Vladimir Nazor u Slavonskom Brodu, školska godina 1992./93., str. 117 – 118.

¹¹⁷ D. Vanić, „Dobro je ali oni bi kući“, *PH*, god. 1, br. 24 (4. prosinca 1992), 7.

¹¹⁸ *Školska spomenica*, čuva se u pismohrani Osnovne škole Ivan Goran Kovačić u Slavonskom Brodu, školska godina 1992./93., zapisala Mirjana Polak.

¹¹⁹ BPŽ Pismohrana, Saziv 60. sjednice Izvršnog vijeća SO SB (19. siječnja 1993.), Izvješće o radu škola u ratnim uvjetima Sekretarijata društvenih djelatnosti, siječanj 1993., 3.

¹²⁰ D. Vanić, „Dva svijetla primjera“, *PH*, god. 1, br. 17 (16. listopada 1992), 10.

Križevcima su organizacija nastave i potrebnih sadržaja, dostupni školski prostori i briga za djecu (poput prehrane) izvedeni kvalitetno što nije bio slučaj za Vinice.¹²¹

Tabela 6 Srednje škole općine Slavonski Brod u školskoj godini 1992./93.¹²²

Naziv škole	Mjesto izmještanja	Broj učenika	Broj učenika izmještenih organizirano	Broj učenika izmještenih samoinicijativno
„M. A. Reljković“	Vinice, Križevci	678	615	63
Gimnazija „M. Mesić“	Požega, OŠ „B. Šulek“, OŠ „D. Tadijanović“	902	780	122
Tehnička škola	Đurđevac	524	524	-
Industrijsko-obrtnička	Praksa u Brodu	830	790	40
Ekonomsko-birotehnička	OŠ „I. Meštrović“, Vrpolje	571	566	5
Obrtnička škola	Zabok, Garešnica, Donja Stubica, PŠ „Kolonija“	1111	894	217
Medicinska škola	Zagreb, Podcrkavlje	272	272	-
		4888	4441	447

Obrtnička škola imala je smještaj u Zaboku, Donjoj Stubici i Garešnici, Tehnička škola je kompletno preseljena u Đurđevac kao što je Medicinska škola bila u Zagrebu. Ekonomsko – birotehnička škola nije izmještena u druga mjesta u Hrvatskoj, ali je imala nastavu u OŠ „Ivan Meštrović“ u Vrpolju.¹²³ U sličnoj situaciji nalazila se Gimnazija „Matija Mesić“ koja je manjim dijelom funkcionirala u Požegi, a većina učenika pohađala su nastavu u OŠ „Bogoslav Šulek“ i OŠ „Dragutin Tadijanović“ u Podvinju. U Požegi su se srednjoškolci žalili na prehranu što nije uobičajeno za njihov uzrast jer većinom to čine osnovnoškolska djeca: „A tu u Požegi mama ne kuha juhu, ne prave se specijaliteti, sve se tretira na isti način.“¹²⁴

¹²¹ Željko Mužević, „Škola u izbjeglištvu“, *PH*, god. 1, br. 18 (23. listopada 1992), 11.

¹²² BPŽ Pismohrana, Saziv 60. sjednice Izvršnog vijeća SO SB (19. siječnja 1993.), Izvješće o radu škola u ratnim uvjetima Sekretarijata društvenih djelatnosti, siječanj 1993., tabelarni prikaz.

¹²³ Karolina Bognar, „Vlakom mladosti do Vrpolja“, *PH*, god. 1, br. 26 (18. prosinca 1992), 7.

¹²⁴ Isti, „Tu mama ne kuha juhu“, *PH*, god. 1, br. 23 (27. studenog 1992), 7.

Uzajamna nezadovoljstva

Da za naplementiju gestu, za trud i danonoćni rad možete doživjeti velike neugodnosti najbolje mogu posvjedočiti dežurni iz Općinskog stožera civilne zaštite, osobito ovih dana otkako zajedno sa Sekretarijatom društvenih djelatnosti, školama i Centrom za socijalnu skrb organiziraju odlazak osnovaca brodske općine u sigurnije predjele Hrvatske. Najčešće nazivaju roditelji otpustovale djecu, iz raznih razloga nezadovoljni, pa kad se dežurni u CZ javi s uobičajenim »molim« dobije odgovor »moli se u crkvi«, uz spuštanje slušalice ili ispaljivanje otrovnih rafala »vi ste protiv naše djece, dosta nam je vas komunjara, treba vas učiti kako se radi« i sl. U civilnoj zaštiti kažu da roditelji nisu zadovoljni količinom in-

Slika 16 Novinski članci u *Posavskoj Hrvatskoj* o izmještanju djece

U izvješću Sekretarijata društvenih djelatnosti o organizaciji nastave i izmještanju učenika (studeni 1992.) naznačuju se problemi na nekoliko razina. Naime, nastava je u osnovnim i srednjim školama organizirana na dvije različite razine: u izmještenim prostorima u drugim općinama i u vlastitim školskim prostorima pa se nastavni plan i program ostvaruju od smanjenog modela 70% do redovnog u potpunosti. Pokušaj koordinacije i usklađivanja bio je nemoguć pa školska djeca nisu imala jednake mogućnosti. Problemi koji su se očitovali su organizacijski, pedagoški (u provedbi naputaka i Naredbe o organizaciji rada u školskoj 1992./93 godini), kadrovski i financijski (s učenicima i djelatnicima koji su u drugim općinama dobili status prognanika), ali i problemi oko prijelaza i prilagodbe u novoj sredini te izdržljivosti i pripremljenosti učenika i prosvjetnih djelatnika na profesionalni rad, odnosno informiranosti roditelja kao podrške.¹²⁵ Iako je izmještanje djece humana i velikodušna gesta, ona ipak nosi značajne financijske troškove. Za škole, koje su bile izmještene na sigurnije lokacije, Sekretarijat društvenih djelatnosti trebao je platiti troškove koje nije mogao osigurati. Stoga su nakon izmještanja ostali neplaćeni računi.¹²⁶ Izmještanje je obustavljeno u prosincu 1992. zbog navedenih problema i općeg smirivanja situacije u gradu pa su se djeca vratila kući za Božić. Drugo obrazovno razdoblje započelo je 4. siječnja 1993. u većini brodskih škola, tamo gdje su ostvareni uvjeti za rad. Na sjednici Izvršnog vijeća informirano je vodstvo općine Slavenski Brod o tehničkim problemima u nekim školama koje nisu bile

¹²⁵ Hrvatska – Državni arhiv u Slavenskom Brodu, Slavenski Brod – fond 022 – Skupština općine Slavenski Brod, Inv. br. 275, Zapisnik o radu 19. skupne sjednice Vijeća udruženog rada, Vijeća mjesnih zajednica i Društveno-političkog vijeća SO SB održane 23. studenog 1992., Informacija o organizaciji nastave i izmještanju učenika osnovnih i srednjih škola općine Slavenski Brod Sekretarijata društvenih djelatnosti, studeni 1992., str. 2.

¹²⁶ BPŽ Pismohrana, Zapisnik 58. sjednice IV SO SB održane 22. prosinca 1992., Klasa: 022-05/92-01, Ur.br: 2178-03-06/92-1, Zahtjev Vladi RH, Uredu Vlade RH za prognanike i izbjeglice, Ministarstvu financija, Ministarstvu prosvjete, kulture i športa.

spremljene za početak nastave jer im nije dovršena sanacija objekta.¹²⁷ Nastojalo se što prije prijeći na redovni plan i program u obrazovanju jer je kroz 1992. došlo do zastoja u nastavi. Prema zaključku Izvršnog vijeća izmještanje djece i školskih djelatnika uspješno je obavljeno „te su sve institucije uključene u izmještanje učenika, ravnatelji i djelatnici škola, a osobito roditelji značajno pridonijeli uspjehu rečenog posla“.¹²⁸ S druge strane, nije obavljena ocjena obrazovanja jer to uostalom nikome nije bilo u interesu. „Sve se pokušalo da se njima održi normalan život. To je jedino opravdanje. Da se život nastavlja, da treba raditi idalje, da se ne pogubiš i da si nesposoban za život dalje. Drugo, svi ti životi i ta djeca koja su poginula, to ti ne možeš vratiti, a znanje ćeš nadoknaditi. Da je jedna godina propala, manje bi bilo štete.“¹²⁹ Nakon neplaćenih računa gradovima domaćinima slavonskobrodska općina i brodske škole uputile su brojne zahvale. U Spomenicama je navedeno da su neke od osnovnih škola ostale u kontaktu sa školama u izmještenom mjestu i da su ih obavezno pozivali na vlastite školske svečanosti. OŠ „Vladimir Nazor“ je na dan škole počastila gostoprimstvom školsku delegaciju iz Suhopolja.¹³⁰

Prvo obrazovno razdoblje školske godine 1992./93. bilo je eksperimentalno provedeno zbog teške situacije u gradu i nefunkcionalnih školskih objekata. Općinske vlasti imale su namjeru omogućiti normalno obrazovanje školskoj djeci kakvo nije bilo moguće u prethodnoj školskoj godini. Drugo i treće obrazovno razdoblje školske godine 1992./93. provedeno je vrlo strogo kako bi se nadoknadilo izgubljeno vrijeme. Škole su tražile od djece disciplinirano ponašanje, dodatni rad i rad subotom. „Početkom trećeg obrazovnog razdoblja nastupio je zamor kod učenika i učitelja jer se tjedno radilo i do 36 sati redovne nastave.“¹³¹ Školska godina 1992./93. završila je 12. srpnja 1993. u normalnim prilikama.

---

¹²⁷ BPŽ Pismohrana, Saziv 59. sjednice Izvršnog vijeća SO SB 12. siječnja 1993., Informacija o stanju objekata i organizaciji nastave u drugom obrazovnom razdoblju na području općine SB, siječanj 1993., str. 1.

¹²⁸ BPŽ Pismohrana, Zapisnik o radu 60. sjednice IV SO SB održane 19. siječnja 1993., Klasa: 022-05/93-01/5, Ur.br: 2178-03-06/93-1, Zaključak u povodu razmatranja Izvješća o radu škola u ratnim uvjetima.

¹²⁹ Iz razgovora s nastavnicom matematike OŠ „Vladimir Nazor“.

¹³⁰ *Školska spomenica*, čuva se u pismohrani Osnovne škole Vladimir Nazor u Slavonskom Brodu, školska godina 1992./93., str. 121.

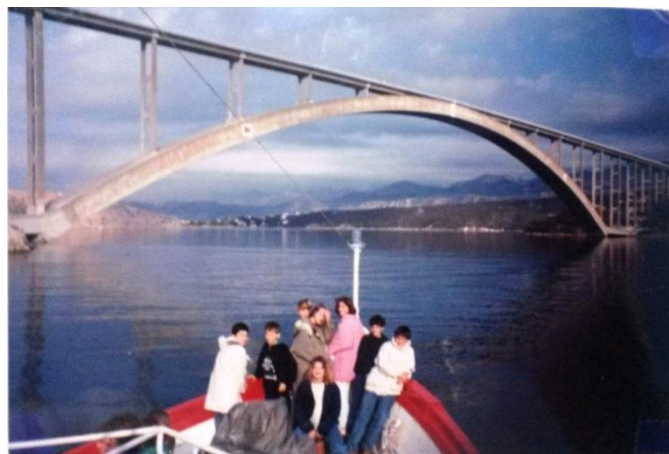
¹³¹ *Školska spomenica*, čuva se u pismohrani Osnovne škole Antun Mihanović u Slavonskom Brodu, školska godina 1992./93.

Slika 17 Povratak djece iz izmještenih lokacija, Božić 1992.

2.2.4 ISKUSTVO ŠKOLOVANJA NA IZMJEŠTENOM MJESTU KROZ USMENA SVJEDOČANSTVA – „ALI MOJE MISLI SU U MOM GRADU“¹³²

Dječja iskustva o školovanju izvan Slavenskog Broda međusobno su različita i ovisila su o organizacijskim sposobnostima škole i gradova domaćina. Prije svega, za djecu je odlazak od obitelji predstavljao prvu veliku i krupnu promjenu. Stoga se odmah na početku razlikuju djeca koja su organizirano izmještena iz grada sa svojom školom od djece koju su roditelji samoinicijativno premjestili kod bliže ili daljnje rodbine te upisali u najbliže škole. S jedne strane organizirano izmještena djeca nisu imala blisku obiteljsku potporu, a s druge strane samoinicijativno izmještena djeca dolazila su u potpuno nove razrede i sredine gdje su morala funkcionirati samostalno.

Slika 18 Djeca OŠ Antun Mihanović u Bizovcu i na izletu po Kvarneru

¹³² Bartek, *I mi smo sudionici rata*, 51.

U ovom radu korištena su usmena svjedočanstva osam nasumično izabranih kazivača koji su zadovoljavali dva kriterija: dobni kriterij (da su 1992. bili djeca do 17 godina starosti) i boravišni kriterij (da su tijekom rata živjeli i polazili školu u Slavonskom Brodu). Od osam kazivača troje je izmješteno organizirano putem općinske inicijative i Regionalnog ureda za prognanike i izbjeglice u Slavonskom Brodu, četvero samoinicijativno i jedan kazivač nije išao u školu u prvom obrazovnom razdoblju školske godine 1992./93. Kod organizirano izmještene djece kazivačica M. B. (1975.) bila je u Zaboku s ostalim učenicima Obrtničke škole. Za nastavu kaže: „Naši profesori su išli s nama. Meni je to bilo super zato što nisu oni od nas tražili. Ma to je bilo samo da se održi nastava. Svi su nas gledali onako, ubiti, mi smo bili jadni, mi smo bili izbjeglice koji su morali napustiti svoje domove i sad ćeš ti nekog tamo rušit' ili davat' mu jedinicu. I ako nisi naučio, ajde, evo ti dva.“ Prevladavanje ratnog iskustva pokušalo se ostvariti smanjivanjem školskih obaveza pa su neki nastavnici bili solidarni prema djeci i ocjenjivanju. Za razliku od nje, kazivačica D. B. (1979.) ima drugačije iskustvo izmještenog školovanja u Feričancima gdje je bila OŠ „Ivan Goran Kovačić“: „Ja ne znam zašto su ti profesori bili toliko strogi, bili su užasno strogi. Ta naša škola bila je na glasu jako stroge škole i imala je neku staru ekipu profesora. E sad, mi nismo imali gotovo cijeli šesti razred i onda dođemo u jedno izmješteno mjesto i bili su silno strogi. Gradivo je išlo jako brzo naprijed. Mislim da su u prva dva tri mjeseca odradili zaostalo gradivo iz šestog razreda. Baš strogi, nepopuštajući.“ Iz toga proizlazi da je doživljaj boravka u drugom mjestu za djecu značajno ovisio i o domaćinu, ali i o nastavnicima koji su bili s njima izmješteni. Nastavnica iz matematika u OŠ „Vladimir Nazor“ boravila je sa školskom djecom u Suhopolju i kaže: „Znaš kad nam je bilo najteže? Najteže nam je bilo subotom i nedjeljom, kad nije bilo nastave. Organizirati nešto. I sad u tom domu, u sobi, njih 16, na krevetima na kat. I sad ti trebaš organizirati njima život subota i nedjelja. To je bio živi problem. Bila je blizu osnovna škola Ivana Brlić Mažuranić. Oni su vikendom znali ispeći kolače, pa ta djeca dođu, nama izbjeglicama, tako da je to nama bilo drago.“ Djeca koja su samoinicijativno odlazila s roditeljima u druge škole nisu imala poteškoća s osjećajem odvojenosti od obitelji, ali su se samostalno morala prilagoditi novoj sredini i novoj školi.. Kazivačica A. S. (1979.) boravila je kod rodbine u selu blizu Đakova i tamo je polazila školu. Za boravak kaže: „I čak se sjećam kad sam došla u Đakovo, u tu školu, ta nepoznata djeca, nepoznata okolina. Ti si ustvari tamo sam, ne poznaš nikog. Ne mogu ti opisati taj osjećaj. Tako su me svi tamo super prihvatili. Oni nisu imali ništa. Oni kad su mene ispitivali što se kod nas događa, kad sam im ja pričala, oni nisu mogli vjerovati. Kod njih nije bilo ništa. Oni nisu to doživjeli. Djeca su bila tako slobodna.“ U tom slučaju, ocjenjivanje nije ovisilo o atmosferi u izmještenoj školi i

nastavnicima iz Slavonskog Broda nego o osobnoj disciplini, želji za isticanjem i boljim uspjehom. Po svemu se čini da postoje dvije razine proživljenog iskustva s obzirom na tip izmještanja, organiziranog ili samoinicijativnog. Osim ocjenjivanja, važni su uvjeti za život, društvena okolina i osjećaj prihvaćenosti te igra i zabava. Ako se radi o organiziranom izmještanju, djeca su smještena ili internatski (u velike društvene prostore) ili po obiteljima pa je kod takve djece naglašen osjećaj odvojenosti od vlastite obitelji i zahtjevnijeg prihvaćanja u novu okolinu.¹³³ Uvjeti za život ovise o spremnosti i humanosti domaćina.¹³⁴ Za razliku od njih, djeca samoinicijativno izmještena dolaze u prethodno poznate sredine (kod rodbine, zajedno s obitelji) pa nemaju problema s prihvaćanjem ili uvjetima za život. Jedini nedostatak koji navode je manjak starih prijatelja s kojima su se igrali i zajedno družili. „Nismo se baš družili s tom djecom jer oni su nas zvali izbjeglice, k'o da smo došli iz trećeg svijeta.“¹³⁵ Zajedničko je svim kazivačima (osim jednom koji nije nigdje išao) da su imali želju za povratkom kući koju su snažno pokazivali te osjećaj sigurnosti jer u novoj sredini nema ratne opasnosti. Kazivačica M. J. (1977.) kaže: „Kad smo bili izmješteni, joj, meni je to bilo super. Nema sirena, nema straha. Jesam pomislila to kad sam vidjela taj grad, da ne možemo tu ostat', da moramo bježat', da neću ići u svoju školu i da neće biti nikad ovako u mom gradu.“ Naposljetku, nekoliko tjedana boravka izvan kuće i odvojenosti od obitelji sigurnije je od boravka u ratom pogođenom gradu. Navedena kazivanja ne služe kao statistički podatci za svu brodsku djecu, nego su eksperimentalno korisna za oslikavanje situacije u iskustvu školovanja.

---

¹³³ Iz razgovora s nastavnicom matematike OŠ „Vladimir Nazor“: „Bilo je primjera gdje su djeca došla u obitelji u kojima nisu bili prihvaćeni. Bio je jedan Slavko, mali, a otac mu je bio na ratištu, a nije mali bio odavde, nego iz Bosne. I on nije mogao, on je samo plakao, i plakao, i kad dođeš, on plače i drži tatinu kapu i ovako ju gnjete. Njemu je torba bila spakirana i on je želio ići kući.“

¹³⁴ Iz razgovora s D. B. (1979.): „Neka djeca nisu imala sreće i upala su u obitelji gdje ljudi nisu bili spremni hraniti još jednu osobu. Mislili su da će oni sada raditi za njih, na selu su.“

¹³⁵ Iz razgovora s D. B. (1979.).

3 STRADANJE DJECE U RAT U SLAVONSKOM BRODU

U prvim godinama hrvatske samostalnosti (1991.-1993.) općina Slavonski Brod doživjela je teška ratna razaranja koja su izravno utjecala na život, svakodnevne potrebe, školovanje i stradanje djece. O djeci, dječjem svakodnevnom životu i školovanju u ratu pisalo se zaista malo. U prilog tomu ide činjenica da još nije utvrđen točan broj poginule i ranjene djece za područje Hrvatske, a kamoli dječja iskustva u ratnim godinama. U javnosti je 2010. međuresorna „Radna skupina za izradu Registra djece poginule uslijed ratnih razaranja u Republici Hrvatskoj“ predstavila brojku od 402 djeteta smrtno stradala od posljedica ratnog djelovanja, zaostalog oružja i minsko – eksplozivnih sredstava te nesmotrenog rukovanja oružjem, ali popis djece nije konačan i nije sustavno provjeren jer ima manjkavosti.¹³⁶ Prema podacima bivšeg Ureda za žrtve rata Vlade Republike Hrvatske do 19. svibnja 1995. u Hrvatskoj je poginulo 254-ero djece, odnosno do 30. studenog 1995. je evidentirano 265-ero poginule djece.¹³⁷ Prema podacima Odjela za istraživanje Glavnog stožera saniteta Ministarstva zdravstva broj poginule djece u periodu 1991. – 1998. je 345 (ili 4,8% svih poginulih civila) gdje je udio ubijene djece od direktnog ratnog djelovanja 86%.¹³⁸ Uz poginulu djecu, u ratu protiv Republike Hrvatske ranjeno je preko 900 odnosno 1100 djece, najviše na prostoru istočne Slavonije i s najčešćim eksplozivnim i strijelnim ozljedama što čini 12% svih ranjenih civila do 1998.¹³⁹ Slavonskobrodska općina imala je u Domovinskom ratu važan geostrateški, vojni i politički položaj. Tijekom otvorene agresije, predvođene pobunjenim Srbima i Jugoslavenskom narodnom armijom na istočnu i zapadnu Slavoniju u drugoj polovini 1991. godine, Slavonski Brod nalazio se u pozadini ratnih sukoba i bojišnice, kao logistička baza s velikom pozadinskom bolnicom. Osvajanjem objekata JNA završena su neposredna ratna djelovanja u općini koja nisu bila intenzivna. Do promjene dolazi u ožujku 1992. izbijanjem rata u Bosni i Hercegovini, odnosno u Bosanskoj Posavini, kada

---

¹³⁶ Novi popis detaljno izrađuje Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata. Prema izjavi ravnatelja HMDCDR-a dr. Ante Nazora: „Daljnjom provjerom i revizijom podataka utvrđeno je i to je danas aktualan popis, da je u spomenutom razdoblju tijekom Domovinskog rata na području pod nadzorom hrvatskih vlasti poginulo, odnosno ubijeno ili se vodi kao nestalo najmanje, naglašavam najmanje 290-ero djece. Najveći broj djece, 127 – stradao je na području Slavonije i Baranje; po gradovima – u Slavonskom Brodu i bližoj okolici njih 29-ero, u Vukovaru 25, u Vinkovcima 8, u Osijeku 19.“ Navedeno prema: Ivica Vlašić, „Prekinuto djetinjstvo. U Slavonskom Brodu otkriven spomenik poginuloj djeci u Domovinskom ratu“, *Poslovni Portal, online izdanje*, 21. 5. 2016., pristup ostvaren 7. 12. 2016., <http://poslovniportal.hr/prekinuto-djetinjstvo-u-slavonskom-brodu-otkriven-spomenik-poginuloj-djeci-u-domovinskom-ratu/>.

¹³⁷ Navedeno prema: Kevo, *Stradalnici Brodsko-posavske županije*, 81 – 82.

¹³⁸ Andrija Hebrang, *Zločini nad civilima u srpsko-crnogorskoj agresiji na Republiku Hrvatsku* (Zagreb: Udruga hrvatskih liječnika dragovoljaca 1990.-1991., Ogranak Matice hrvatske u Zadru, 2013), 121 – 122.

¹³⁹ Usporedi: Vlasta Hiršl-Hećej, Zrinka Matek, „Epidemiološki podaci o stradaloj djeci u ratu protiv Hrvatske“, u: *Djeca ranjena tijekom rata u Hrvatskoj*, ur. Josip Grgurić, Darija Remeta (Zagreb: Litograf, 1995), 15 – 28; Hebrang, *Zločini nad civilima*, 121.

svakodnevni napadi iz zraka i s teritorija Bosanske Posavine (s brda Motajice i Kadar) uzrokuju brojne ljudske gubitke, osobito dječje. Od uzastopnih srpskih napada te zaostalog oružja i minsko – eksplozivnih sredstava poginulo je preko 30-ero djece s područja općine Slavonski Brod čime je Slavonski Brod mjesto s najviše poginule djece u Domovinskom ratu. Kako na državnoj razini, tako i za Slavonski Brod, postoje razni podatci o broju poginule djece i poimenični popisi. Nakon postavljanja spomenika „Djevojčica“ pokraj Osnovne škole Hugo Badalić 2000. godine izdana je publikacija s prvim spiskom poginulih: Mirko Miković (1981.), Davorka Pavelić (1984.), Spomenko Ećimović (1977.), Dalibor Hometa (1975.), Krešo Katinić (1976.), Ankica Andraković (1977.), Andrijana Marinković (1983.), Dalibor Marinković (1987.), Marinko Marinković (1990.), Ivana Petrović (1988.), Marko Petrović (1985.), Tomislav Crnković (1986.), Lejla Hoskić (1983.), Martina Altgajer (1983.), Đuro Altgajer (1978.), Sabina Hodžić (1986.), Bojan Timarac (1979.), Dejan Mijatović (1979.), Vedrana Jurković (1978.), Goran Marić (1982.), Jurica Marijić (1981.), Tihomir Matković (1982.), Barbara Lisek (1977.), Kristina Trogrlić (1989.), Ankica Dujmović (1985.), Dalibor Gojković (1976.), Mario Bajan (1975.) i Franjo Lovaković (1986.).¹⁴⁰ U popis su ubrojene većinom izravne žrtve, ali i neke neizravne. Nakon ovog spiska objavljena je publikacija *Stradalnici Brodsko-posavske županije u domovinskom ratu* gdje autor navodi osnovne podatke o žrtvama, mjestu i datumu stradanja te nadodaje još Josipa Abramovića (1978.) iz Slavonskog Broda kao neizravnu žrtvu. Novi spisak objavila je međuresorna „Radna skupina za izradu Registra djece poginule uslijed ratnih razaranja u Republici Hrvatskoj“ iz 2010., koja je prikupila podatke iz Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi, Ministarstva unutarnjih poslova, Ministarstva obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, Uprave za zatočene i nestale, bivšeg Ureda za žrtve rata Vlade Republike Hrvatske, Hrvatskog Crvenog križa, Službe traženja i Zajednice udruga hrvatskih stradalnika iz Domovinskog rata. Na popisu su navedene 34 osobe starosti do 17 godina te razdvojene na 26 izravnih, 6 neizravnih žrtava te 2 samoubojstva. Kod izravnih žrtava pridodan je Krešimir Crnković (1979.) i Dijana Dujmić (1979.) iz Slavonskog Broda te Silvio Mihić (1975.?) iz Gundinaca.¹⁴¹ U poznatoj brodskoj publikaciji *Živjeti u Slavonskom Brodu 1991./1992.* na popisu poginulih civila, kojeg je sastavila Policijska uprava u Slavonskom Brodu (zaključno do 30. rujna 1992.), uz već navedenu djecu nalazi se i Danijel Vučićević (1984.).¹⁴² Uz to, u Školskoj spomenici OŠ Hugo Badalić navode se imena 11-ero poginule djece koja su pohađala tu školu, a među njima

---

¹⁴⁰ *Poginuloj djeci u Domovinskom ratu.*

¹⁴¹ Baza podataka Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata (dalje: HMDCDR).

¹⁴² Nesmotrenošću djelatnika Policijske uprave, Danijel Vučićević naveden je među poginulim civilima iako je on danas živ i 100-postotni je invalid.

Goran Matok (1. razred), Antonija Matok (4. razred) i Ana Knežević (4. razred) koji se inače ne svrstavaju ni na jedan drugi popis.¹⁴³ Iz svega navedenog može se reći da su potrebni cjeloviti popisi poginule djece jer postojeći podatci nisu usklađeni niti oko broja poginulih. Za 32 djeteta poznate su okolnosti stradanja, a za još četvero njih samo postoji podatak da se vode kao poginuli civili. Dakle, Slavonski Brod doživio je intenzivnu ratnu agresiju na svoje građane, a prvenstveno djecu.

Prema Bazi podataka Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata na području grada Slavonskog Broda i brodske okolice od izravnih ratnih djelovanja poginulo je 26-ero djece te od zaostalog oružja i minsko – eksplozivnih sredstava šestoro djece u dobi od nepunih dvije do navršenih sedamnaest godina. Prema spolnoj podjeli više je poginulih dječaka nego djevojčica u obje grupe. Prema dobnoj strukturi uočljiv je broj poginule djece u dobi 7 – 10 godina i 15 – 17 godina, odnosno osnovnoškolske djece koja polaze razrednu nastavu i srednjoškolske djece. U kategoriji vremena stradanja najviše je smrtno stradale djece u svibnju 1992., čak njih 14, a potom u kolovozu iste godine kada je smrtno stradalo njih 5. Vrijeme stradanja posebno se naglašava jer je to razdoblje kada se odgojno – obrazovni proces nije mogao odvijati ili ga uopće nije bilo zbog ljetnih praznika što govori da djeca nisu stradala tijekom nastave, u školskim objektima. S obzirom na uzrok i vrstu ozljede većina je djece poginula od izravnih posljedica djelovanja topničkih i zrakoplovnih projektila, odnosno od posljedice topničkih ili zračnih napada na Slavonski Brod što znači da je najčešća bila eksplozivna ozljeda. Zanimljivo je broj strijelnih ozljeda, ali je zato specifičan uzrok stradavanja djece ranjavanje i samoranjavanje prilikom aktiviranja eksplozivnih naprava zbog nestručnog rukovanja, neopreza ili igre. Osim poginule djece, u kronici stradanja brodske djece nalaze se ranjena djeca ukupno 108 ranjenih, ali njih 67 evidentiranih. Češće su bila ranjena muška (40) nego ženska djeca (27). Prema dobnoj strukturi najveći je broj ranjene djece u dobi 11 – 17 godina, a potom 7 – 10 godina. Prema mjestu ranjavanja djeca su najčešće stradala u kući ili na dvorištu i ulici, a tek mali broj u skloništu, školi i na dječjem igralištu. Od ukupnog broja evidentiranih, broj invalida je 23 djece što govori da su posljedice ozljeda bile teške.¹⁴⁴

---

¹⁴³ *Školska spomenica*, čuva se u pismohrani Osnovne škole Hugo Badalić u Slavonskom Brodu, školska godina 1992./93., str. 20; „Za devet ugaslih proljeća“, *PH*, god. 1, br. 3 (10. srpnja 1992), 14.

¹⁴⁴ Zdenka Pajić-Jelić, „Ratna stradanja djece u Slavonskom Brodu“, u: *Djeca ranjena tijekom rata u Hrvatskoj*, ur. Josip Grgurić, Darija Remeta (Zagreb: Litograf, 1995), 55 – 56.

Slika 19 Kuća u naselju Jelas nakon bombardiranja 3. svibnja 1992. (iz privatnog izvora)

Tragedija stradanja djece isključivo je bila vezana uz vojne aktivnosti u susjednoj Bosanskoj Posavini, odnosno uz velikosrpsku agresiju na Bosnu i Hercegovinu koja je eskalirala tijekom ožujka i travnja 1992. godine. Slavnskobrodsko općina bila je ključna logistička baza tijekom rata u Bosanskoj Posavini. Osim hrvatskih postrojbi koje su služile kao pomoć postrojbama Hrvatskog vijeća obrane Bosanske Posavine i vojnog naoružanja koje je stizalo preko Broda, grad je služio kao prihvatno središte za tisuće izbjeglica. U vojnom smislu, za srpske snage grad je bio meta kojoj je trebalo nanijeti udare uništenjem infrastrukture i onemogućavanjem normalnog života. U kronici stradanja djece prva žrtva minobacačkog granatiranja je Dalibor Hometa koji je stradao sa sestrim mužem 25. ožujka 1992. na putu prema bolnici. Također od pada minobacačkog projektila stradao je 29. travnja 1992. Krešimir Katinić u dvorištu obiteljske kuće (svjedočanstvo majke: „Sjećam se njegova pogleda. Sigurna sam da nas je na sekundu pogledao, dok smo ga primili.“).¹⁴⁵ Ankica Andraković iz Šumeća stradala je 30. travnja 1992. od pada minobacačke granate. Početak svibnja donio je najteža ratna stradanja djece u Slavonskom Brodu počevši s 3. svibnjem 1992. godine u gradskom naselju „Jelas“. U zračnom napadu izbačeno je 12 avio-bombi tzv. „krmača“ koje su potpuno uništile nekoliko stambenih objekata na području naselja „Jelas“, „Budainka“, Pilareva i Krajiška ulica, vojarnu i željezničku stanicu. U naselju „Jelas“

¹⁴⁵ Suzana Barilar, „800 kuna koje ne mogu obrisati suze“, *Jutarnji list* (Zagreb), online izdanje, 09. 08. 2008., pristup ostvaren 27. 01. 2017., <http://www.jutarnji.hr/arhiva/800-kuna-koje-ne-mogu-obrisati-suze/3884043/>

pogođena je stambena zgrada u Ulici Pavla Šubića u kojoj su smrtno stradala djeca: Andrijana, Dalibor i Marinko Marinković te susjedi djeca Ivana i Marko Petrović.¹⁴⁶ Teška avio-bomba probila je zidove višekatnice i urušila stropove na podrum u kojem su uz djecu bile baka i majka Marinković.¹⁴⁷ Isti dan u neposrednoj blizini stradali su Tomislav i Krešimir Crnković od raketiranja iz zrakoplova u Jadranskoj ulici. Osim deset poginulih osoba, taj dan ranjeno je još njih 27.¹⁴⁸ Cilj zračnih napada bio je most preko rijeke Save, ali zbog visokog leta bombe su neprecizno ispuštane po civilnim objektima. Za razliku od zračnih napada, grad je također gađan različitim topničkim projektilima bez specifičnog strateškog cilja. U mjesecu svibnju su u Kruševici kraj Slavenskog Šamca poginuli Đuro i Martina Altgajer od pada minobacačke granate.¹⁴⁹ Iako se krajem svibnja 1992. činilo da neće biti novih napada (jer desetak dana nije oglašena opća i zračna opasnost za grad) i da škola može ponovno početi, dogodio se napad 27. svibnja 1992. godine. Na grad je palo 20-ak granata od kojih jedna na dječje igralište u naselju „Plavo polje“. S obzirom na to da nekoliko dana nije bilo opasnosti, djeca iz stambenih zgrada izašla su se igrati u park. Bez prethodne najave opće opasnosti, počele su padati granate. Pritom su od pada topničke granate u parku smrtno stradali Sabina Hodžić, Bojan Timarac i Dejan Mijatović (na mjestu mrtvi), a teško su ranjeni Dalibor Vašarević, Slobodan Gunjević, Ana Mijatović i Danijel Vučićević.¹⁵⁰ Na kraju tragičnog mjeseca svibnja poginula je Vedrana Jurković od eksplozije granate kada je na nekoliko trenutaka izašla iz skloništa.¹⁵¹ U lipnju 1992. nastavljeni su napadi iz predjela Bosanske Posavine kojeg su držale srpske snage dalekometnim projektilima „lunama“ koje su činile ogromnu materijalnu štetu na velikom prostoru. Od takvog raketnog projektila smrtno su stradali Goran Marić i Jurica Marijić 24. lipnja 1992. ispred obiteljske kuće u Ulici Ivana Merza.¹⁵²

---

¹⁴⁶ BPŽ Pismohrana, Saziv 25. sjednice Ratnog izvršnog vijeća (9. lipnja 1992.), Klasa: 810-03/92-01/63, Ur. broj: 2178-99-11-92-1, 24. 05. 1992., Izvješće o radu Općinskog štaba civilne zaštite, str. 4; Nikola Patković, „Sreto od tuge promijenio ime: U sekundi mi je poginulo troje djece, žena i majka“, *Jutarnji list*, online izdanje, 16. 06. 2015., pristup ostvaren 15. 11. 2016., <http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/sreto-od-tuge-promijenio-ime-u-sekundi-mi-je-poginulo-troje-djece-zena-i-majka-a-ja-sam-to-sve-nijemo-i-bespomocno-gledao/395890/>

¹⁴⁷ Stanislav Čizmek, „Zgusnuto vrijeme“, u: *Rat izbliza, Brodska civilna zaštita u Domovinskom ratu 1991. – 1992.*, ur. Ivan Jelić (Slavonski Brod, 1993), 88 – 89.

¹⁴⁸ Cafuta, *Slavonski Brod*, 76.

¹⁴⁹ Baza podataka Udruge civilnih žrtava Domovinskog rata Republike Hrvatske Županije Brodsko-posavske (dalje: Baza podataka Udruge civilnih žrtava).

¹⁵⁰ N. J., „Djecu nam ubijaju“, *Brodski list* (Slavonski Brod) (dalje: *BL*), god. XLV, br. 22 (29. svibnja 1992), 6; Vedran Balen, „U Slavonskom Brodu u ratu je poginulo čak 28 djece“, *Vojna povijest* (Zagreb), br. 2 (svibanj 2011), 64 – 67; Mužević, *Mars u brodskom sazviježđu*, 187.

¹⁵¹ *Školska spomenica*, čuva se u pismohrani Osnovne škole Antun Mihanović u Slavonskom Brodu, školska godina 1991./92.

¹⁵² „Raketama na Brod“, *PH*, god. 1, br. 1 (26. lipnja 1992.), 24.

Slika 20 Stradanje dječaka od posljedica pada "lune", lipanj 1992.

Slika 21 Poginula djeca, 3. svibnja 1992.

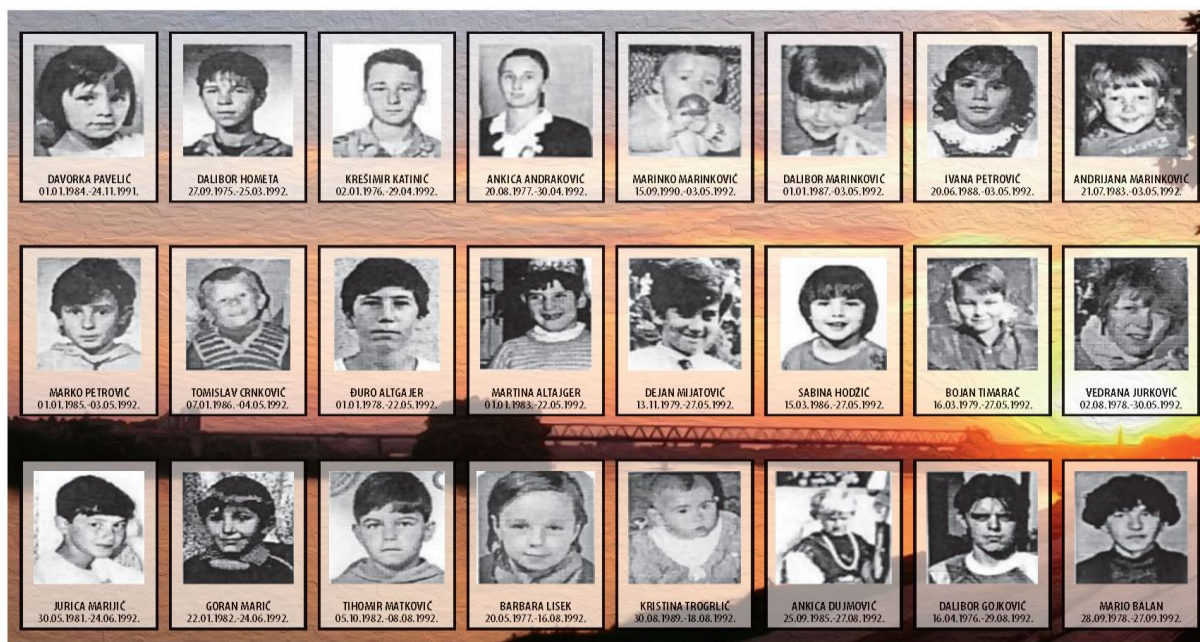

Uz uobičajeno granatiranje tih su ljetnih mjeseci često korištene „lune“ koje su padala na gradsko i okolno seosko područje, stvarale ogromnu materijalnu štetu i odnosile brojne ljudske žrtve. U mjesecu kolovozu su od topničkih projektila stradali Tihomir Matković (8. kolovoza 1992.) i Barbara Lisek (15. kolovoza 1992.) u Slavanskom Brodu, Kristina Trogrlić u Donjoj Vrbi (18. kolovoza 1992.), Ankica Dujmović u Šumeću (27. kolovoza 1992.) i Dalibor Gojković u Podvinju (29. kolovoza 1992.).¹⁵³ Prije pada Bosanskog Broda, u rujnu su u Slavanskom Brodu poginuli Mario Bajan (od topničkog projektila u naselju „Mali Pariz“ 27. rujna 1992.) i Dijana Dujmić (od pada topničke granate 23. rujna 1992.).¹⁵⁴ Padom Bosanskog Broda srpske snage izbile su na rijeku Savu, čime je prestalo direktno bombardiranje grada. Iako su se neprijatelji nalazili u neposrednoj blizini, situacija se kroz listopad i studeni 1992. počela smirivati. Od izravnih napada dječjih žrtava više nije bilo, ali je problem nastao kod zaostalog oružja i eksplozivnih naprava. Najteža godina u Domovinskom ratu za Slavanski Brod odnijela je oko 30 dječjih života. Najmlađa žrtva bio je Marinko Marinković (jedna godina i osam mjeseci života), a najstarija Mario Bajan (poginuo je dan prije 17. rođendana).

¹⁵³ Baza podataka Udruge civilnih žrtava.

¹⁵⁴ Balen, „U Slavanskom Brodu“, 65 – 66; K. B., „Djeca ginu nemilice!“, *PH*, god. 1, br. 15 (2. listopada 1992.), 11.

Djeca kao žrtve Domovinskog rata u Slavonskom Brodu 1991.-1993.

Slika 22 Poginula djeca iz općine Slavonski Brod, 1991. – 1993.¹⁵⁵

Tabela 7 Djeca žrtve rata u općini Slavonski Brod 1991. - 1993.

Broj	Prezime i ime	Datum rođenja	Datum stradanja	Mjesto stradanja
1.	Abramović Josip	01.03.1978.	27.12.1992.	Slavonski Brod *
2.	Altgajer Đuro	10.07.1978.	22.05.1992.	Kruševica
3.	Altgajer Martina	10.09.1983.	22.05.1992.	Kruševica
4.	Andraković Ankica	20.08.1977.	30.04.1992.	Šumeće
5.	Bajan Mario	28.09.1975.	27.09.1992.	Slavonski Brod
6.	Crnković Krešimir	08.01.1979.	03.05.1992.	Slavonski Brod
7.	Crnković Tomislav	07.01.1986.	03.05.1992.	Slavonski Brod
8.	Dujmić Dijana	04.04.1979.	23.09.1992.	Slavonski Brod
9.	Dujmović Ankica	25.09.1985.	27.08.1992.	Šumeće
10.	Ećimović Spomenko	21.06.1977.	27.01.1992.	Gromačnik *
11.	Gojković Dalibor	16.04.1976.	29.08.1992.	Podvinje
12.	Hodžić Sabina	15.03.1986.	27.05.1992.	Slavonski Brod
13.	Hometa Dalibor	27.09.1975.	25.03.1992.	Slavonski Brod
14.	Hoskić Leila	14.05.1983.	11.05.1992.	Slavonski Brod *
15.	Jurković Vedrana	02.08.1978.	30.05.1992.	Slavonski Brod
16.	Katinić Krešimir	02.01.1976.	29.04.1992.	Slavonski Brod

¹⁵⁵ Na zajedničkoj fotografiji nedostaju: Abramović Josip, Crnković Krešimir, Dujmić Dijana, Ećimović Spomenko, Hoskić Leila, Lovaković Franjo, Mihić Silvio, Miković Mirko.

Djeca kao žrtve Domovinskog rata u Slavonskom Brodu 1991.-1993.

17.	Lisek Barbara	20.05.1977.	15.08.1992.	Slavonski Brod
18.	Lovaković Franjo	01.01.1986.	26.10.1992.	Oriovčić*
19.	Marić Goran	22.01.1982.	24.06.1992.	Slavonski Brod
20.	Marijić Jurica	30.05.1981.	24.06.1992.	Slavonski Brod
21.	Marinković Andrijana	21.07.1983.	03.05.1992.	Slavonski Brod
22.	Marinković Dalibor	08.06.1987.	03.05.1992.	Slavonski Brod
23.	Marinković Marinko	15.09.1990.	03.05.1992.	Slavonski Brod
24.	Matković Tihomir	05.10.1982.	08.08.1992.	Slavonski Brod
25.	Mihić Silvio	01.01.1975.?	11.06.1992.	Gundinci
26.	Mijatović Dejan	13.11.1979.	27.05.1992.	Slavonski Brod
27.	Miković Mirko	01.10.1981.	10.09.1991.	Oriovac *
28.	Pavelić Davorka	19.10.1984.	24.11.1991.	Slavonski Brod *
29.	Petrović Ivana	20.06.1988.	03.05.1992.	Slavonski Brod
30.	Petrović Marko	21.04.1985.	03.05.1992.	Slavonski Brod
31.	Timarac Bojan	16.03.1979.	27.05.1992.	Slavonski Brod
32.	Trogrlić Kristina	30.08.1989.	18.08.1992.	Donja Vrba
*neizravne žrtve				

4 ZAKLJUČAK

Ratni sukobi vođeni tijekom 20. stoljeća dotaknuli su sve aspekte društva i ljudskog života. Ratom su u agresiju i nasilje uključena djeca koja su se kao civili našla u središtu ratne bojišnice. Unatoč deklaracijama i konvencijama međunarodne zajednice o zaštiti dječjeg života i posebnoj skrbi za djecu u ratnim sukobima, u ratu protiv Republike Hrvatske od 1991. do 1995. smrtno je stradalo gotovo 400, a ranjeno je preko 1000 djece. Brojna djeca prisilno su napustila svoje domove i postala prognanici i izbjeglice, a značajan broj djece ostao je bez jednog roditelja (većinom oca) ili u nekim slučajevima bez oba roditelja.

Općina Slavonski Brod nalazila se između istočnoslavonskog i zapadnoslavonskog bojišta tijekom početne agresije pobunjenih Srba i Jugoslavenske narodne armije u Republici Hrvatskoj u drugoj polovici 1991. Eliminacijom jugoslavenske vojske i oslobađanjem vojnih objekata u općini završena je neposredna ratna opasnost, stoga je ključna godina razaranja grada, značajnih ljudskih civilnih gubitaka i ogromne materijalne štete bila 1992. kada je započeo rat u Bosni i Hercegovini, odnosno sukob u Bosanskoj Posavini. Prema broju stradale djece u Republici Hrvatskoj posebno se ističe općina Slavonski Brod gdje je u periodu od 1991. do 1993. smrtno stradalo preko tridesetero djece, odnosno istraživanjem je imenom i prezimenom utvrđeno njih 32 djece, a ranjeno je 67 djece. U periodu od ožujka do listopada 1992. djeca su bila izravne i neizravne žrtve rata u gradu. Djeca su većinom stradavala od posljedica topničkih i zračnih napada na grad, u krugu obiteljske kuće, ulice ili skloništa. Najteža stradanja dogodila su se u svibnju i kolovozu 1992.

Uz izravne žrtve, brodska gradska i seoska djeca postala su neizravne žrtve koje su preživjele i proživjele ratno djetinjstvo. U istraživanju dječje svakodnevice u Slavonskom Brodu korištena je metoda usmenih svjedočanstava (*oral history*) kojom su uočene određene specifičnosti. Djeca se intenzivno sjećaju osobnog početka rata, života u skloništu, svakodnevnih uzbuna opće i zračne opasnosti te uz njih granatiranja i bombardiranja, ograničenog kretanja po gradu te osjećaja razdvojenosti i/ili zajedništva. Na djecu je rat utjecao u promjeni karaktera s naglaskom na zrelost, odrastanje i ozbiljnost.

Škola i školske aktivnosti zaokupljale su znatan dio dječjeg interesa i svakodnevice pa stoga nije neobično što je najviše djece stradalo u periodu kada je nastava bila odgođena ili potpuno prekinuta. Školska godina 1991./92. odrađena je djelomično neuspješno uz sav trud prosvjetnih djelatnika i djece, a u koordinaciji s Izvršnim vijećem Skupštine općine. Školstvo je funkcioniralo putem raznih alternativnih modela nastave. Kako zbog ratne opasnosti nije

bilo dopušteno okupljanje velikog broja djece u školskim objektima, nastava je provođena u izvanškolskim prostorima, putem modela dopisno-instruktivne i dopisno-konzultativne nastave, a tijekom izrazito otežanih okolnosti djelovao je model „putujućeg učitelja“. S obzirom na to da je ratna opasnost bila kritična u rujnu 1992., prvo obrazovno razdoblje šk. god. 1992./93. odrađeno je u sigurnijim krajevima Republike Hrvatske. Djeca iz brodskih osnovnih i srednjih škola izmještena su na lokacije gdje su nastava i život mogli normalno funkcionirati. U istraživanju je prikazano koliko je izmještanje djece bilo potrebno i kako je bilo organizirano jer zbog ideje i obuhvata ono zaslužuje posebnu historiografsku pažnju.

Konačno, posljedice rata na brodsku djecu uočene su u sustavu obrazovanja. U spomenici OŠ „Antun Mihanović“ za šk. god. 1992./93. zapisano je: „Očigledni su bili manji ili veći poremećaji u koncentraciji i savladavanju nastavnog gradiva kao posljedica stresa i trauma uzrokovanih ratnim zbivanjima“. Sličan izvor nalazi se u spomenici OŠ „Hugo Badalić“ za istu školsku godinu u kojoj je zapisano: „Sat razrednika je uvijek potreban, a u trenutnim prilikama, kad djeca teško proživljavaju novonastala stanja i krajnje su psihički iscrpljena te polako izbijaju različite reakcije kao posljedice traume i stresa doživljenog u ratu, sat razrednika je više nego neophodan.“ U usmenim svjedočanstvima rat, svakodnevno granatiranje i bombardiranje prevladani su prilagodbom na ratnu situaciju, potiskivanjem i zaboravom tužnih, traumatičnih i tragičnih ratnih događaja. Proživljeno traumatično iskustvo rata i svakodnevnih napada (uočljivo u spomenicama) prevladano je odrastanjem. Agresija i rat u Slavonskom Brodu odnijeli su preko 30 dječjih života i trajno onesposobili isto toliko djece te većini brodske djece poremetili normalan život na gotovo dvije godine. Ovim istraživanjem pokušalo se osvijetliti pojedina područja u Domovinskom ratu koja nisu zastupljena u hrvatskoj historiografiji.

5 PRILOZI

Prilog 1.¹⁵⁶

Usmeno svjedočanstvo kazivačice o padu minobacačke granate u neposrednoj blizini obiteljskog stana:

ISPITIVAČ: Kako je tebi bilo kad je pala ta granata?

KAZIVAČICA M. J.: Pa to je bilo grozno. Ja sam tada bila u stanu, ja sam bila kod kuće. Bila je sirena, prije toga, svirala je uzbuna i mama je nama svima govorila da idemo polako svi u sklonište. Međutim nas je puno djece i neko nešto uzima, neko bebu, neko nešto da se tamo zabavi i u međuvremenu dok ja uzmem mlađeg brata, sestru, pala je ta granata. To je bila panika u cijeloj zgradi, ljudi su vrištali, trčali, bježali, svi su se uplašili. Sve se zatreslo i samo su ta stakla popucala i stakla su bila po cijelom stanu. I ta ogromna prašina. A brat kako je mlađi od mene, on je sišao iz zgrade prije nego se oglasila ta uzbuna i on se igrao s dječicom dolje. I kad je ta granata pala, njega je geler pogodio u nogu. I onda smo se svi razbježali. I ima i dandanas geler u nozi. On je završio u bolnici. Mor'o je biti tamo, a sad ne znam zašto oni to njemu nisu vadili van. To je mali sitni komadić koji se njemu začahurio i oni su smatrali da oni njemu neće praviti probleme. Baš je bio strah, nekakava panika. Nikad nisi očekivao da će baš tebi pred zgradu pasti. Od tada sam imala još veći strah. A Vicka je imala nekih pet, šest godina i ona je bila dosta mala, sanjala je tu prašinu koja se stalno diže u zrak. Pogotovo na tu mlađu djecu to ostavlja posljedice.

Prilog 2.¹⁵⁷

Usmeno svjedočanstvo kazivača o svakodnevicu u gradu:

KAZIVAČ D. S.: Počele su redovite uzbune pa više se ne zna dal je opća il' zračna opasnost. Sve jednako zvuči, razliku znaš samo ako slušaš radio pa čuješ šta kažu. U to vrijeme najviše vremena provodim u podrumu kartajući se sa prijateljima iz zgrade. Tada mi je i brat bio ranjen, ništa strašno. Onda se malo opustiš pa prestaneš ići u podrum kad svira uzbuna. Sve postane nekakva normala. Pa se počne i izlaziti opet, bez obzira na uzbune. To proljeće i ljeto se izlazilo na „Vampir“ u Naselje Franjo Sertić – sada Andrija Hebrang. Kod nas mladih je

---

¹⁵⁶ Iz razgovora s M. J. (1977.).

¹⁵⁷ Iz razgovora s D. S. (1977.).

bilo uvriježeno mišljenje da „tamo neće gađati jer je to novo naselje pa ga nemaju na karti“. Sad kada razmišljam o tome prilično smiješno zvuči. Znali smo se i popeti na zgradu pa gledati gdje padaju granate po gradu, pa sjesti na bicikl i otići iz bližeg vidjeti. Ili jednostavno gledati u Bosnu jer se prilično dobro vidjelo sa zgrada u naselju gdje se po Bosni puca. Uglavnom, mi klinci smo se nekako navikli da je rat normalna stvar i pokušali se prilagoditi tome.

Prilog 3.¹⁵⁸

Usmeno svjedočanstvo kazivačice o proslavi rođendana u ratu i susreta sa smrću:

ISPITIVAČ: Što je bilo s rođendanom?

KAZIVAČICA D. B.: A taj rođendan, znači to je 13.5, najžešći rat. Znači, godinu prije smo imali tulum u stanu, rat još nije počeo. To je predtinejdersko doba, vrijeme za prave tulume. I ovaj rođendan bila sam jako žalosna, ničega nema, nema prijatelja, to je već možda dva mjeseca da se nismo čuli. U tom selu dolje bili su ljudi koji su nama postali kumovi. I oni su imali sina, on je meni bio Ivica, možda nekih 20 ili 21 godinu. I on je bio vojnik, u gardi. On je bio na ratištu u bosanskoj Posavini, preko Save i dobivao je slobodan vikend. I on je došao s tri mladića meni na rođendan, donijeli su mi neki poklon. Bio je lijep i sunčan dan i oni su mi zapravo bili prijatelji za rođendan, šalili su se, jeli tortu i sve je to bilo divno, krasno. Ja sam od njih slušala priče. Oni su imali najviše 20, 21 godinu. Šokirani su tati pričali detalje kako to izgleda u Bosni. Sve smo mi znali, sve se to čuje ili bi oni bili toliko šokirani da bi to pričali pred nama. Taj naš kum je kopao rovove, pa totalno neorganizirano, hrvatska strana se povuče, a on kopa cijelu noć na srpskoj strani. Uglavnom... rođendan je proslavljen s tortom i 4 mladića. I onda tog ljeta poginula su njih trojica. Njih trojica. Pa sam im išla na sahrane. To je bilo toliko tužno. Zapitam se sada. Kum je preživio. I još prije toga susrela sam se sa smrću.

Prilog 4.¹⁵⁹

Usmeno svjedočanstvo kazivačice o kraju rata i utjecaju rata na vlastitu osobnost:

ISPITIVAČ: Kad je rat završio za tebe?

---

¹⁵⁸ Iz razgovora s D. B. (1979.).

¹⁵⁹ Iz razgovora s LJ. B. (1982.).

KAZIVAČICA LJ. B.: Ja se sjećam da je netko rekao da je rat završio, ali ne znam kad. Oluja se smatra završetkom. Kad je bila Oluja, mi smo bili na moru, opet. I ja se sjećam tih radija po plaži. Ide se, napreduje, ko utakmica. Sjećam se tog navijanja, slavlja na plaži. Možda taj trenutak bih mogla izdvojiti kao oslobađajući, pa sad možemo doći kući bez brige, ne moraš nositi taj grč stalno u sebi. A bojala sam se strašno. Mrzila sam rat. I sad ga mrzim. Svaku svađu i ljude koji su glupi i nasjedaju na te priče. Mislim da sam odrasla prije. Jesam, ozbiljnija sam bila od svoje generacije. Uvijek pod nekom brigom. Brineš se za život mame, tate, sestre, bake. A možda to sjećanje ovisi od osobe do osobe. A ja sam to osluškivala stalno šta se događa, gdje i kako. Samo sam se bojala tih granata. Daj, završite više već jednom. Mrziš te ljude na TV-u, ne želiš da se to događa. Na svu sreću nitko nije stradao u bližoj obitelji od rata. Ne znam kako bi izgledala da nije bilo rata. Pitam se često šta bi bilo da nije bilo rata. (...)Svjesna sam da cijenim sve, da imam obzira prema svemu. Imam osjećaj za slabije. Za svakog ću naći razumijevanja. Možda je to taj rat napravio.

Prilog 5.¹⁶⁰

Sekretarijat društvenih djelatnosti

Slavonski Brod

ORGANIZACIJA NASTAVE I IZMJEŠTANJE UČENIKA OSNOVNIH I SREDNJIH ŠKOLA OPĆINE SLAVONSKI BROD

UVOD

Svrha ovog kratkog izvješća je sagledavanje problema školstva, glede organizacija nastave i potrebitosti izmještanja učenika osnovnih i srednjih škola Općine, uz uvažavanje svekolikih naših posebnosti, poduzetnosti i iznimnosti u traženju učinkovitih rješenja.

Ovom problemu prišli smo s tri razine mogućih rješenja:

---

¹⁶⁰ HR DASB – fond 022 – Skupština općine Slavonski Brod, Inv. br. 275, Zapisnik o radu 19. skupne sjednice Vijeća udruženog rada, Vijeća mjesnih zajednica i Društveno-političkog vijeća SO SB održane 23. studenog 1992., Informacija o organizaciji nastave i izmještanju učenika osnovnih i srednjih škola općine Slavonski Brod Sekretarijata društvenih djelatnosti, studeni 1992.

- 1) slijedom programske zahtjevnosti nastavnog plana i programa od smanjenog nastavnog plana i programa – model 70 posto, do ostvarenja redovnog nastavnog plana i programa u potpunosti,
- 2) slijedom prilagodbe vremenu poraća, u svrhu elastične primjene modela izmještanja učenika u bližu okolicu Slavnskog Broda, te istovremeno stvaranja uvjeta za rad i povratak u vlastite školske prostore,
- 3) u sferi promišljanja o onom što se zbiva, tražeći kvalitetna rješenja za ono što slijedi anticipirajući razvojnu ulogu školstva, u dogovoru s nadležnim resorskim djelatnicima Ministarstva kulture i prosvjete.

ORGANIZACIJA NASTAVE

Naša zahtjevnost glede organizacije nastave polazi od minimuma „Modela 70%“, i nastojanja za što brže mogući prijelaz na redovni plan i program kada se za to stvore uvjeti.

U pristupu izbora modela plana i programa kao i oblika rada, ravnatelj škole i učiteljsko vijeće trebaju pokazati punu odgovornost i elastičnost u provedbi zacrtane politike Općinske vlade (Izvršnog vijeća).

Glede sigurnosne situacije i tijeka zbivanja u Općini, Izvršno vijeće očitovalo se prema sljedećem:

- u gradskim školama do daljnjeg nema nastave, ali je potrebno stvoriti uvjete zaštite, popravaka i uređaja školskog prostora,
- sjevernije od prometnice Zagreb – Lipovac gdje prostorni uvjeti dopuštaju, moguće je organizirati nastavu uz naglašenu pozornost,
- sve daljnje djelatnosti prati i usklađuje koordinator (operativno tijelo Izvršnog vijeća) te o istom izvješćuje sve članove na redovitim sjednicama pod 1. točkom dnevnog reda, kojom se i postigla uspostava kontrole sustava školstva i pravci djelovanja u kontekstu zacrtanih smjernica i dogovorene politike.

U dosadašnjem radu susreli smo se s nizom problema pa ćemo ih pokušati kanalizirati u nekoliko skupina: organizacijski, pedagoški problemi ustroja školskog rada, kadrovski problemi i financijski problemi.

a) organizacijski problemi očitovali su se na dvije razine:

- organizacija nastave u izmještenim prostorima u drugim općinama i drugim školama (prostor, oprema, prijevoz, prehrana, smještaj u obitelji ili organizirani u hotelima),

- organizacija nastave u vlastitom školskom prostoru (uređenje objekta i otklanjanje ratnih šteta, te dovođenje u redovito stanje nakon boravka Hrvatske vojske u školskim prostorima),

b) pedagoški problemi ustroja školskog rada:

- provedba naputaka i Naredbe o organizaciji rada u šk.god. 1992./93.,

- razradba sustava nastave,

- planiranje, programiranje i pripremanje za nastavu,

- izradba funkcionalnog rasporeda sati,

- sustav usmjeravanja i nadzora,

- ustroj funkcionalne dokumentacije,

- organizacija izvannastavnog vremena učenika posebice u izmještenim uvjetima (u drugim mjestima),

- svekoliki niz didaktičko-metodičkih problema u radu.

c) kadrovski problemi glede deficijentnosti djelatnika za pojedine predmete (strani jezici, likovni i glazbeni odgoj, zemljopis, matematika i fizika) te formiranje pedagoških cjelina u predmetnoj nastavi ako se radi na više mjesta.

d) financijski problemi posebice za učenike i djelatnike u drugim općinama u provedbi tehnike ostvarivanja svojih prava dobivenih statusom prognanika Odlukom Vlade Republike Hrvatske.

Pored gore navedenih problema susreli smo se s problemom transfera (prijelaza) u druge sredine koji odista predugo traje, a u izravnoj svezi je u pripremi škole i stvarnih uvjeta prijema u ponuđenim sredinama, te integralnog djelovanja komplementarnih službi u drugim sredinama (Centar za socijalnu skrb, Štab CZ-e, zdravstvene organizacije, Fondovi školstva).

Nazočan je i problem izdržljivosti i pripremljenosti za profesionalni rad do kraja ovog razdoblja (24.12.1992.), glede motiviranosti učenika za takav rad, te informiranosti roditelja da pruže potporu učenicima za što uspješnije snalaženje u novonastalim okolnostima.

PRIKAZ STANJA ŠKOLSTVA

Taj nam prikaz (Tablica 1. i 2.) daje stvarnu situaciju sa stanjem na dan 16. studenog 1992. godine. Za bliže pojašnjenje brojčanih pokazatelja vidljivih u tablicama osvrnut ćemo se na sljedeće stanje: obuhvat učenika, izmještanje, rad u vlastitim prostorima, modificiranje programa i stvaranje uvjeta za povratak u naše škole.

a) obuhvat učenika

Uz svekolika pregnuća djelatnika Općinske vlade i Sekretarijata društvenih djelatnosti obuhvat učenika nastavom iznosi 90% u srednjim školama i 79,7% u osnovnim školama što je obzirom na tijek i hodogram aktivnosti i očekivani prinos. Za pripomenuti je i prinos roditelja u uključivanje u nastavu učenika osnovnih škola samoinicijativno s 13,3% bez obzira da u to vrijeme nisu bili riješeni statusni problemi.

b) izmještanje učenika

Veću učinkovitost polučili smo kod srednjih škola (38,5%) nego u osnovnim školama (9,7%) jer je i proces ranije započeo u srednjim školama pa i potpora (koordinacija Ministarstva kulture i prosvjete).

c) rad u vlastitom prostoru

Sve osnovne škole izvan grada (osim prisavskog područja) iskoristile su vlastiti prostor veoma kvalitetno za izvođenje nastave, tako da su još ustupile prostor srednjim školama (Gimnazija, Ekonomsko-birotehničkoj i Obrtničkoj školi) za 1546 učenika ili 31,6% populacije. Obuhvat učenika osnovnih škola uključujući učenike iz grada, prognanike i izbjeglice bio je 56,7% osnovnoškolske populacije.

d) modificiranje programa

Posebice je naglašeno za učenike srednjih škola (Industrijska 790 i Obrtnička 360) da prvotno ostvare dio praktičnog rada, a naknadno programske zahtjeve nastave.

e) stvaranje uvjeta

Rad na dvije razine odnosi se na bavljenje organizacijom rada u izmještenim uvjetima i istovremeno organizacijom rada u vlastitim prostorima. Poglavitito bi trebalo izraditi liste prioriteta popravaka, dogradnje i izgradnje objekata, kako bi privođenjem ostvarenju prvog

obrazovnog razdoblja stvorili uvjete za što normalniji rad nakon zimskih praznika početkom kalendarske 1993. godine.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Polazeći od zahtjevnosti složene organizacije odgojno obrazovnog rada, posebice sada kad se radi paralelno na dvije razine naglašena je potreba potpore svih čimbenika od općinske vlade, Sekretarijata društvenih djelatnosti, Zavoda za školstvo, fondova školstva, resorskih djelatnika drugih općina i svakako Ministarstva kulture i prosvjete. U osiguranju uvjeta za izvođenje nastave i izmještanje učenika Općinska je vlada u odista složenim uvjetima izuzetno puno učinila (prostor, smještaj učenika, oprema, kadar, prijevoz, prehrana, financije, skrbnička pomoć), te bi za dalji program osim zahtjevne uspostave stručnog nadzora i potpore trebala aktualizirati postojeću mrežu škola glede razvoja školstva općine, izgradnje objekata (traženjem pokrovitelja i sponzora), upisne politike u izmijenjenim uvjetima i svakako u rješavanju problema prognanih i izbjeglih učenika i njihovog statusa u Općini.

Slavonski Brod, studeni 1992.

6 POPIS FOTOGRAFIJA

Slika 1 Predaja jugoslavenskih vojnika nakon osvajanja vojarne Ivan Senjug Ujak u Slavonskom Brodu, 16. rujna 1991.

Frano Piplović, Živjeti u Slavonskom Brodu 1990.-1993., autori fotografija Darko Janković i dr. (Slavonski Brod: Posavska Hrvatska, Radio Brod, Publicum, Brodska kulturna baština, 2006).

Slika 2 Grad Slavonski Brod u srpnju 1992.

Frano Piplović, Živjeti u Slavonskom Brodu 1990.-1993....

Slika 3 Prikaz pada minobacačkih granata, raketnih i avionskih bombi na grad tijekom 1992.

Frano Piplović, Živjeti u Slavonskom Brodu 1990.-1993....

Slika 4 Jedan do strateških ciljeva u proljeće 1992. - most preko rijeke Save

<http://www.matica.hr/hr/428/Most%20izme%C4%91u%20dva%20Broda%201991%E2%80%931992./>

Slika 5 Posljedice pada avio bombe na grad

<http://dogodilose.com/tag/slavonski-brod/>

Slika 6 Prikazi iz Školske spomenice OŠ „Ivana Brlić Mažuranić“

Školska spomenica, čuva se u pismohrani Osnovne škole Ivana Brlić Mažuranić u Slavonskom Brodu, školska godina 1992./93.

Slika 7 Dječji crteži doživljaja svakodnevnih napada 1992.

Antun Toni Bartek ur., I mi smo sudionici rata (1991 - 1993). Slavonski Brod: Osnovna škola Hugo Badalić, 1993.

Slika 8 Izmještена djeca u Vodicama, kolovoz 1992.

Frano Piplović, Živjeti u Slavonskom Brodu 1990.-1993....

Slika 9 Izmještена djeca u Šibeniku u pratnji nastavnika

Frano Piplović, Živjeti u Slavonskom Brodu 1990.-1993....

Slika 10 Nastava u garaži, zima 1991.

Školska spomenica, čuva se u pismohrani Osnovne škole Ivana Brlić Mažuranić u Slavanskom Brodu, školska godina 1991./92.

Slika 11 OŠ Antun Mihanović nakon izravnih pogodaka, vanjski izgled

Foto album OŠ Antun Mihanović

Slika 12 Objekt dječjeg vrtića „Kosjenka“

Posavska Hrvatska, god. 1, br. 22 (20. studenog 1992), 3.

Slika 13 OŠ Antun Mihanović, aula škole i učionica

Foto album OŠ Antun Mihanović

Slika 14 OŠ Ivana Brlić Mažuranić s oštećenim krovom

Školska spomenica, čuva se u pismohrani Osnovne škole Ivana Brlić Mažuranić u Slavanskom Brodu, školska godina 1992./93.

Slika 15 Gimnazija Matija Mesić, izvan funkcije

Frano Piplović, Živjeti u Slavanskom Brodu 1990.-1993....

Slika 16 Novinski članci u *Posavskoj Hrvatskoj* o izmještanju djece

Posavska Hrvatska, god. 1, br. 9 i 10 (21. kolovoz i 28. kolovoz 1992.)

Slika 17 Povratak djece iz izmještenih lokacija, Božić 1992.

Frano Piplović, Živjeti u Slavanskom Brodu 1990.-1993....

Slika 18 Djeca OŠ Antun Mihanović u Bizovcu i na izletu po Kvarneru

Foto album OŠ Antun Mihanović

Slika 19 Kuća u naselju Jelas nakon bombardiranja 3. svibnja 1992.

Privatni izvor

Slika 20 Stradanje dječaka od posljedica pada "lune", lipanj 1992.

<https://inavukic.com/2013/08/05/croatia-victory-remembers-the-children/>

Slika 21 Poginula djeca, 3. svibnja 1992.

<https://inavukic.com/2013/08/05/croatia-victory-remembers-the-children/>

Slika 22 Poginula djeca iz općine Slavonski Brod, 1991. – 1993.

<https://inavukic.com/2013/08/05/croatia-victory-remembers-the-children/>

7 POPIS TABELA

Tabela 8 Osobna karta kazivača s osnovnim podacima

Tabela 9 Prikaz izmještanja djece tijekom ljetnih praznika 1992.

Brodsko-posavska županija, Pismohrana Županijske skupštine, Saziv 60. sjednice Izvršnog vijeća Skupštine općine Slavonski Brod (19. siječnja 1993.), Izvješće o radu škola u ratnim uvjetima Sekretarijata društvenih djelatnosti, siječanj 1993.

Tabela 10 Evakuacija školske djece (7 - 15 godina) iz Slav. Broda od 16. 8. do 14. 9. 1992.

Štefica Šarčević, „Zbrinjavanje prognanika i izbjeglica, evakuacija domicilnog pučanstva u Domovinskom ratu“, u: Rat izbliza, Brodska civilna zaštita u Domovinskom ratu 1991. – 1992., ur. Ivan Jelić (Slavonski Brod, 1993).

Tabela 11 Pregled ratnih šteta na objektima školstva

BPŽ Pismohrana, Saziv 60. sjednice Izvršnog vijeća SO SB (19. siječnja 1993.), Izvješće o radu škola u ratnim uvjetima Sekretarijata društvenih djelatnosti, siječanj 1993.

Tabela 12 Osnovne škole općine Slavonski Brod na području grada u školskoj godini 1992./93.

BPŽ Pismohrana, Saziv 60. sjednice Izvršnog vijeća SO SB (19. siječnja 1993.), Izvješće o radu škola u ratnim uvjetima Sekretarijata društvenih djelatnosti, siječanj 1993.

Tabela 13 Srednje škole općine Slavonski Brod u školskoj godini 1992./93.

Djeca kao žrtve Domovinskog rata u Slavonskom Brodu 1991.-1993.

*BPŽ Pismohrana, Saziv 60. sjednice Izvršnog vijeća SO SB (19. siječnja 1993.),
Izvešće o radu škola u ratnim uvjetima Sekretarijata društvenih djelatnosti, siječanj
1993.*

Tabela 14 Djeca žrtve rata u općini Slavonski Brod 1991. – 1993.

8 BIBLIOGRAFIJA

8.1 IZVORI

Baza podataka Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata.

Baza podataka Udruge civilnih žrtava Domovinskog rata Republike Hrvatske Županije Brodsko-posavske.

Brodsko-posavska županija. Pismohrana Županijske skupštine. Zapisnici sjednica i sazivi sjednica Ratnog izvršnog vijeća i Ratnog predsjedništva. Nesređena građa.

Državni arhiv u Slavonskom Brodu. Fond 022. Skupština općine Slavonski Brod. Inv. br. 274 i 275.

Školska spomenica. Pismohrana Osnovne škole Antun Mihanović u Slavonskom Brodu.

Školska spomenica. Pismohrana Osnovne škole Hugo Badalić u Slavonskom Brodu.

Školska spomenica. Pismohrana Osnovne škole Ivan Goran Kovačić u Slavonskom Brodu.

Školska spomenica. Pismohrana Osnovne škole Ivana Brlić Mažuranić u Slavonskom Brodu.

Školska spomenica. Pismohrana Osnovne škole Vladimir Nazor u Slavonskom Brodu.

ORALNI IZVORI:

Razgovor s M. B. (1975.) i M. J. (1977.), obavljen 24.08.2016.

Razgovor s D. B (1979.) obavljen 7.11.2016.

Razgovor s Lj. B (1982.) obavljen 05.09.2016.

Razgovor s A. D. i J. D. obavljen 14.11.2016.

Razgovor s D. S (1977.) obavljen putem e-maila 14.09.2016.

Razgovor s A. S (1979.) obavljen 04.09.2016.

Razgovor s M. V. (1982.) i T. V. (1977.) obavljen 25.08.2016.

8.2 TJEDNE TISKOVINE

Brodski list (Slavonski Brod), god. XLV, br. 48, br. 21, br. 23.

Posavska Hrvatska, Glasilo za politička, kulturna i gospodarska pitanja (Slavonski Brod), br. 2 – 26.

8.3 LITERATURA

- Artuković, Mato; Jelić, Ivan; Penić, Branko, ur. *Živjeti u Slavonskom Brodu 1991. – 1992.* Zagreb, Slavonski Brod: Skupština općine Slavonski Brod, 1992.
- Balen, Ivica; Hrečkovski, Boris. „Medicinski centar Slavonski Brod u Domovinskom ratu“. U: *Hrvatski sanitet tijekom srpsko-crnogorske agresije na Republiku Hrvatsku 1991. – 1995.*, uredili Andrija Hebrang i suradnici, 378-384. Vukovar, Zagreb: Medicinska naklada, Udruga hrvatskih liječnika dragovoljaca 1990.-1991., 2015.
- Balen, Vedran. „U Slavonskom Brodu u ratu je poginulo čak 28 djece“. *Vojna povijest* (Zagreb), br. 2 (svibanj 2011), 64 – 67.
- Barać, Mladen. „Mostovi i rat: most između dva Broda 1991. – 1992.“. U: *Rijeka Sava u povijesti: zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Slavonskom Brodu 18.-19. listopada 2013.*, uredio Branko Ostajmer, 557-568. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2015.
- Barić, Nikica. „Republika Srpska Krajina na području Republike Hrvatske 1990.-1991.-1995. (secesija, glavne značajke i slom)“. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2004.
- Barilar, Suzana. „800 kuna koje ne mogu obrisati suze“. *Jutarnji list* (Zagreb), online izdanje, 09. 08. 2008. Pristup ostvaren 27. 01. 2017. <http://www.jutarnji.hr/arhiva/800-kuna-koje-ne-mogu-obrisati-suze/3884043/>
- Bartek, Antun Toni ur. *I mi smo sudionici rata (1991 - 1993)*. Slavonski Brod: Osnovna škola Hugo Badalić, 1993.
- Brown, Archie. *The Rise and the Fall of Communism*. Harper Collins e-books, 2009. Pristup ostvaren 08. 02. 2017. <http://www.harpercollinsebooks.com>.
- Brkljačić, Maja; Prlenda, Sandra, prir. *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006.
- Bunjevac, Tomislav, ur. *Djeca žrtve rata u Hrvatskoj*. Zagreb: Ministarstvo obrane RH, Uprava za informativno – psihološku djelatnost, 1992.
- Cafuta, Ivanka. *Slavonski Brod: 1990. – 1992., Hrvatski demokratski pokret i Domovinski rat, Kronologija*. Slavonski Brod: Muzej Brodskog Posavlja, 2003.
- Cvijović Javorina, Ivana. „Oralna historija: problemi, mogućnosti i primjena među povjesničarima“, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, 44 (2012), 439-450.
- „Convention on the Rights of the Child“. General Assembly of United Nations. Pristup ostvaren 7. 2. 2017. <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx>.
- Čizmek, Stanislav. „Zgusnuto vrijeme“. U: *Rat izbliza, Brodska civilna zaštita u Domovinskom ratu 1991. – 1992.*, uredio Ivan Jelić, 83-90. Slavonski Brod: Naklada Mijo Božić, 1993.
- Dodd, Lindsey. *French Children under the Allied bombs, 1940 – 45. An oral History*. Manchester University Press, 2016.
- Dodd, Lindsey. „It did not traumatise me at all!: childhood 'trauma' in French oral narratives of wartime bombing“, *Oral History* Vol. 41, Br. 2 (Autumn 2013): 37 – 48.

- Dodd, Lindsey. „Small fish, big pond: Using a Single Oral History narrative to reveal broader social change“. U: *Memory and History: Understanding Memory as Source and Subject*, uredio Joan Tumblety, 34 – 49. Routledge, Abingdon: 2013.
- Duran, Mirjana; Irović, Stanislava, „Ratni leksikon osječke djece (Neki aspekti doživljaja rata učenika sedmih razreda osnovne škole)“. U: *Stradanja djece u domovinskom ratu*, uredili Neven Šikić, Miomir Žužul, Ivan Fattorini, 201-226. Zagreb: Naklada Slap, Klinika za dječje bolesti Zagreb, 1994.
- Fagač, Branimir. *Spasite naše duše, Djeca u domovinskom ratu 1991.-1994.* Zagreb: Birotisak, 1994.
- Graovac, Igor. „Dilema viktimologije: žrtve i/ili stradalnici?“. U: *Dijalog povjesničara – istoričara 5, Izlaganje s međunarodnog skupa održanog 2. – 4. ožujka 2001. u Herceg Novom*, priredili Hans-Georg Fleck i Igor Graovac, 429-443. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2002.
- Hebrang, Andrija. *Zločini nad civilima u srpsko-crnogorskoj agresiji na Republiku Hrvatsku.* Zagreb: Udruga hrvatskih liječnika dragovoljaca 1990.-1991., Ogranak Matice hrvatske u Zadru, 2013.
- Hiršl-Hećej, Vlasta; Matek, Zrinka. „Epidemiološki podaci o stradaloj djeci u ratu protiv Hrvatske“. U: *Djeca ranjena tijekom rata u Hrvatskoj*, uredili Josip Grgurić, Darija Remeta, 15-28. Zagreb: Litograf, 1995.
- Jelić, Ivan; Kevo, Mario. „Demokratske promjene, uvođenje višestranačja i izbori na području Brodsko-posavske županije od 1990. do 1993. (1.dio)“. *Scrinia Slavonica* 5 (2005): 286 – 337.
- Kennedy, Rosie. *The Children's War. Britain 1914 – 1918.* England: Palgrave Macmillan, 2014.
- Kevo, Mario. *Stradalnici Brodsko-posavske županije u domovinskom ratu.* Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2006.
- Kovačić, Josip. „Skloništa i podrumi – naš drugi dom“. U: *Rat izbliza, Brodska civilna zaštita u Domovinskom ratu 1991. – 1992.*, uredili Ivan Jelić, 12-14. Slavonski Brod: Naklada Mijo Božić, 1993.
- Krmpotić, Miroslav, ur. *Kronologija rata, Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanje Hrvata u BiH) (1989.-1998.)*. Zagreb: Hrvatski informativni centar, Slovo, 1998.
- Lautman, Emma. „Educating Children on the British Home Front, 1939 – 1945: Oral History, Memory and Personal Narratives“. *History of Education Researcher* No. 95 (May 2015): 13 – 26.
- Marijan, Davor. *Graničari: prilog za ratni put 108. brigade Zbora narodne garde Republike Hrvatske (lipanj 1991. – studeni 1992.)*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2006.

- Marijan, Davor. *Slom Titove armije. Jugoslavenska narodna armija i raspad Jugoslavije 1987. – 1992.* Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, Hrvatski institut za povijest, 2008.
- Marten, James; Coles, Robert, ur. *Children and War: A Historical Anthology.* New York, London: New York University Press, 2002.
- Miškuljin, Ivica. „Prilog proučavanju povijesti slavonskobrodskog područja u 1991.“ *Scrinia Slavonica* 4 (2004): 371 – 390.
- Mužević, Željko. *Mars u brodskom sazviježđu.* Slavonski Brod: Udruga hrvatskih veterana domovinskog rata, Županija Brodsko-posavska, 1998.
- Pajić-Jelić, Zdenka. „Ratna stradanja djece u Slavonskom Brodu“. U: *Djeca ranjena tijekom rata u Hrvatskoj*, uredili Josip Grgurić, Darija Remeta, 55-56. Zagreb: Litograf, 1995.
- Paksuniemia, Merja; Turunenb, Tuija A.; Keskitaloc, Pigga. „Coping with Separation in Childhood – Finnish War Children's Recollections about Swedish Foster Families“. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 185 (2015): 67 – 75.
- Patković, Nikola. „Sreto od tuge promijenio ime: U sekundi mi je poginulo troje djece, žena i majka“. *Jutarnji list*, online izdanje, 16. 06. 2015. Pristup ostvaren 15. 11. 2016. <http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/sreto-od-tuge-promijenio-ime-u-sekundi-mi-je-poginulo-troje-djece-zena-i-majka-a-ja-sam-to-sve-nijemo-i-bespomocno-gledao/395890/> .
- Penava, Šimun. *Davor – humano središte svijeta, Progon Hrvata i Muslimana s banjalučkog područja 1995.*, sv.I – II. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2003.
- Piplović, Frano. *Vrijeme loma: dokumenti za povijest.* Slavonski Brod: Posavska Hrvatska, 2011.
- Piplović, Frano. *Živjeti u Slavonskom Brodu 1990.-1993.*, autori fotografija Darko Janković i dr. Slavonski Brod: Posavska Hrvatska, Radio Brod, Publicum, Brodska kulturna baština, 2006.
- Poginuloj djeci u Domovinskom ratu.* Slavonski Brod: „Hrvatska žena“, 2000.
- Portelli, Alessandro. „Što čini usmenu povijest drugačijom?“. U: *Lucius. Zbornik radova Društva studenata povijesti „Ivan Lučić-Lucius“* God. VI., Sv. 10.-11., uredila Suzana Miljan, 147-158. Zagreb: Društvo studenata povijesti Ivan Lučić-Lucius, 2007.
- Radelić, Zdenko; Marijan, Davor; Barić, Nikica; Bing, Albert; Živić, Dražen. *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat.* Zagreb: Školska knjiga, Hrvatski institut za povijest, 2006.
- Raguž, Jakša. „*Đorđe je pokosio travu ustašku...* Svakodnevni život u okupiranom Novom Ličkom Osiku (1991.-1995.) u izvješćima *Stanice milicije Republike Srpske Krajine Teslingrad*“. U: *Identitet Like: korijeni i razvitak*, uredio Željko Holjevac, 719-753. Zagreb: Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, 2009.
- Ritchie, Donald A. *Doing Oral History, A Practical Guide.* New York: Oxford University Press, 2003.

- Schwitzer, Joan Schwitzer; Thompson, Katherine. „Children and Young People in Wartime“. *Oral History* Vol.15, Br. 2 (1987): 32 – 37.
- Seiwerth, Nikola. „Domovinski rat: ratna svakodnevica i oralna historija“. *Pro Tempore. Časopis studenata povijesti* 10/11 (2016): 139-145.
- Šaravanja, Vjekoslav. *10.000 djece bez roditelja u Domovinskom ratu*. Slavonski Brod: Obiteljski centar župe Duha Svetoga, 2001.
- Šarčević, Štefica. „Zbrinjavanje prognanika i izbjeglica, evakuacija domicilnog pučanstva u Domovinskom ratu“. U: *Rat izbliza, Brodska civilna zaštita u Domovinskom ratu 1991. – 1992.*, uredio Ivan Jelić, 15-32. Slavonski Brod: Naklada Mijo Božić, 1993.
- Šikić, Neven; Žužul, Miomir; Fattorini, Ivan, ur. *Stradanja djece u domovinskom ratu*. Zagreb: Naklada Slap, Klinika za dječje bolesti Zagreb, 1994.
- The Impact of War on Child Health in the Countries of the Former Yugoslavia*, priopćenje sa skupa održanog u ožujku 1994. u Trstu. Washington DC: National Academy Press, 1995.
- Tomas, Mario; Nazor, Ante. „Prikaz i analiza borbi na bosanskoposavskom bojištu 1992.“. *Scrinia Slavonica* 13 (2013), 277-315.
- Toth, Ivan. *Civilna zaštita u Domovinskom ratu*. Zagreb: Defimi, 2001.
- Tuttle Jr., William M. *Daddy's Gone to War. The Second World War in the Lives of America's Children*. New York: Oxford University Press, 1993.
- Vlašić, Ivica. „Prekinuto djetinjstvo. U Slavonskom Brodu otkriven spomenik poginuloj djeci u Domovinskom ratu“. *Poslovni Portal, online izdanje*, 21. 5. 2016. Pristup ostvaren 7. 12. 2016. <http://poslovniportal.hr/prekinuto-djetinjstvo-u-slavonskom-brodu-otkriven-spomenik-poginuloj-djeci-u-domovinskom-ratu/>.
- Welshmann, John. *Churchill's Children. The Evacuee Experience in Wartime Britain*. New York, Oxford: Oxford University Press, 2010.
- „Zakon o lokalnoj samoupravi i upravi“. *Narodne novine* 90/1992. Pristup ostvaren 14. 02. 2017. <https://www.nn.hr/>
- „Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj“. *Narodne novine* 90/1992. Pristup ostvaren 14. 02. 2017. <https://www.nn.hr/>.